

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2025. Вип. 3. 182 с.

Виходить чотири рази на рік. Мова видання: українська, англійська.
Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 квітня 2024 року № 1191 (Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04394)
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, буд. 26, м. Львів, 79007, vdzr@lvduvs.edu.ua, тел. (032) 258-63-25)

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 24 вересня 2025 р. № 2).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – **НАЗАР Юрій**, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **СПОДИНСЬКИЙ Олександр**, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-7583-8033 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

КЛОНОВСЬКА Івона – габілітований доктор, професор, ORCID 0000-0002-3320-5649 (Академія поліції в м. Щитно, Щитно, Республіка Польща).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право», K9 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:17(100)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-1>

Цмоць Уляна Олексіївна,
старший науковий співробітник,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8423-8272>
Scopus ID: 59410804600

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена компаративістському аналізу правових і моральних норм з метою виявлення їхнього взаємозв'язку, відмінностей і точок перетину у різних соціокультурних контекстах. Основою дослідження є порівняльний метод, що дає змогу розкрити спільні й відмінні риси механізмів функціонування права та моралі, їхню інституціоналізацію, способи регулювання поведінки та рівень впливу на суспільну свідомість. У роботі наголошується, що, хоча моральні принципи можуть виступати джерелом правових норм, останні часто формалізуються і закріплюються у вигляді законодавчих актів, що підкріплюються примусовою силою держави. Водночас мораль залишається важливим складником регуляції поведінки, ґрунтуючись на особистих переконаннях, суспільному схваленні або осуді.

Особлива увага приділяється тому, що ефективність правового регулювання значною мірою залежить від відповідності юридичних норм домінантним моральним уявленням, які існують у конкретному суспільстві. Підкреслюється, що розрив між моральними та правовими орієнтирами може призводити до зниження легітимності правових норм, правового нігілізму та соціальних конфліктів. Разом із тим у деяких правових системах спостерігається прагнення до моральної нейтральності, що характерно, зокрема, для правових моделей, побудованих на засадах юридичного позитивізму. У статті також висвітлюються приклади з правових систем різних країн, які демонструють різний ступінь інтеграції моральних цінностей у правотворення й правозастосування.

Результати аналізу засвідчують, що гармонізація моралі та права є важливою умовою забезпечення соціальної стабільності, розвитку правової культури та формування правової держави. Стаття може бути корисною для правознавців, етиків, соціологів і фахівців із компаративного правознавства.

Ключові слова: компаративізм, правові цінності, моральні цінності, норми, право, мораль, соціальне регулювання.

Tsmots Uliana. The relationship between legal and moral values: a comparative analysis

Abstract. The article is devoted to a comparative analysis of legal and moral norms with the aim of identifying their interrelations, differences, and points of intersection across various sociocultural contexts. The study employs a comparative methodology that enables the exploration of the shared and distinct characteristics of how law and morality function, including their institutionalization, mechanisms of behavioral regulation, and the degree of influence on public consciousness. It is emphasized that while moral principles often serve as a foundation for legal norms, the latter are usually formalized and codified in legislative acts supported by the coercive power of the state. At the same time, morality remains a key regulator of behavior, relying on personal conviction, societal approval, or disapproval.

Special attention is given to the idea that the effectiveness of legal regulation significantly depends on the alignment of legal norms with the dominant moral perceptions within a given society. A disconnect between moral and legal frameworks may lead to decreased legitimacy of the law, legal nihilism, and social conflict. Meanwhile, certain legal systems aim for moral neutrality, particularly those based on the principles of legal positivism. The article also highlights examples from different countries' legal systems, demonstrating varying degrees of moral integration in lawmaking and law enforcement.

The findings of the study suggest that the harmonization of moral and legal values is a crucial condition for ensuring social stability, promoting legal culture, and developing the rule of law. This article may be of interest to legal scholars, ethicists, sociologists, and experts in comparative law.

Key words: *comparativism, legal values, moral values, norms, law, morality, social regulation.*

Вступ. У правовій науці питання взаємозв'язку між правом і мораллю залишається одним із ключових і водночас дискусійних. У ХХІ столітті до класичних підходів додаються нові – мультидисциплінарні та міжкультурні, що враховують динаміку глобальних змін. Аналіз сучасної літератури дозволяє виокремити кілька домінантних напрямів дослідження цієї проблематики.

Таким чином, дискусія щодо взаємозв'язку права й моралі не обмежується лише філософсько-теоретичними рамками, а має безпосереднє практичне значення. Вона впливає на легітимність законодавства, ефективність судового правозастосування та рівень довіри громадян до правових інститутів. У сучасному світі, що характеризується глобалізацією, цифровими трансформаціями та зростаючим моральним плюралізмом, питання гармонізації правових і моральних цінностей стає ключовим для забезпечення соціальної стабільності та справедливості. У цьому контексті особливо важливо звернути увагу на механізми взаємодії моралі та права, їхню здатність впливати одне на одного та формувати спільне нормативне середовище, в якому людина почувається захищеною не лише юридично, а й етично. Саме ці аспекти є предметом подальшого аналізу.

Матеріали та методи. У межах цього дослідження було використано низку наукових підходів, що дозволили здійснити комплексний аналіз взаємозв'язку між правом і мораллю в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Основним методологічним підґрунтям стала комбінація філософсько-правового, порівняльного, соціологічного та міждисциплінарного аналізу. Філософсько-правовий метод дозволив здійснити концептуалізацію проблеми взаємодії права та моралі, проаналізувати ключові теоретичні підходи (позитивізм, інтерпретативізм, природне право). Застосування цього методу дало змогу сформулювати понятійний апарат і виявити світоглядні засади сучасних правових концепцій. Порівняльно-правовий

метод використовувався для аналізу міжкультурних аспектів гармонізації права й моралі, а також для вивчення правових систем різних країн (зокрема, США, Китаю, країн Європи) з метою виявлення відмінностей і подібностей у трактуванні моральних основ права. Соціологічний підхід застосовувався для аналізу емпіричних даних щодо сприйняття громадянами моральних і правових норм. Метод аналізу судової практики дав змогу розглянути приклади конфліктів між моральними оцінками та правовими рішеннями. Завдяки цьому виявлено, як судова система реагує на моральні виклики та чи здатна вона враховувати етичний контекст у межах формального правозастосування. Міждисциплінарний підхід поєднував правову теорію з етикою, соціологією, культурологією та інформатикою. Матеріальну базу дослідження склали: академічна література з правової філософії та етики; емпіричні соціологічні дослідження; приклади судової практики; нормативно-правові акти, зокрема Конституція України; компаративні дослідження морально-правових уявлень у різних країнах; сучасні публікації з міжнародних правових і філософських журналів (2023–2025 років).

Об'єктом аналізу виступає співвідношення моралі та права як взаємопов'язаних форм соціальної регуляції. Предметом – механізми взаємодії правових і моральних цінностей у правотворчості, правозастосуванні та правосвідомості громадян. Таке поєднання методів і джерел дозволило всебічно розкрити складність, динамічність і практичну значущість досліджуваної проблематики.

Результати. У статті, надрукованій у *Law and Philosophy* (2024), розглядається сприйняття зв'язку між моральними уявленнями та правовими нормами звичайними громадянами. Виявлено, що значна частина опитаних не визнає легітимності норм, які суперечать базовим етичним переконанням. Це свідчить про глибоку інтеграцію морального виміру у сприйняття права як соціально ціннісного явища [1].

М. Сон у роботі *The Examination of the Relationship between Law and Morality from a Legal Philosophy Perspective* (2025) розвиває ідеї Р. Дворкіна, розглядаючи право як інтерпретативну практику, що має моральну наповненість. На думку автора, суддя не лише застосовує норми, а й осмислює їх крізь призму справедливості, людської гідності та цінностей суспільства [2].

У статті Д. Барбаш (2023) досліджується взаємодія між моральними принципами та правовими нормами у кримінальному судочинстві, аналізується, як часто судді стикаються з етичними дилемами під час прийняття рішень, що впливають на права і свободи обвинувачених, а також на суспільну безпеку. На основі аналізу української судової практики автор визначає реальні етичні виклики, з якими стикаються судді, та пропонує заходи для покращення суддівської освіти у цій сфері. Зокрема, пропонується: розробка етичних кодексів для суддів та прокурорів; створення механізмів для обговорення етичних питань у професійних колах; підвищення рівня етичної свідомості серед правників через спеціалізовані тренінги та семінари [3].

М. Крамер у праці *Where Law and Morality Meet* (2024) представляє інклюзивний варіант правового позитивізму, згідно з яким мораль може входити до складу права, якщо це закріплено правовими механізмами. Водночас він наголошує, що моральність не є обов'язковою умовою чинності норми, а лише можливим складником у межах певної правової системи [4].

Новим вектором дискусій є вплив технологій, зокрема штучного інтелекту. У статті *How Moral Can A.I. Really Be?* (2023) П. Блум порушує проблему обмеженості моральної інтуїції в алгоритмах. Автор підкреслює, що без участі людини алгоритмічні системи не здатні ухвалювати етично значущі рішення, що порушує питання делегування моральної відповідальності машинам [5].

Компаративний підхід відіграє дедалі важливішу роль у контексті правових трансформацій, спричинених цифровізацією, зміною суспільних норм і зростаючим акцентом на

правах людини. Дослідження А. Ландовської, К. Будзінської та Х. Чжана (2024) свідчать, що моральний аспект дедалі частіше інтегрується в правове аргументування, навіть у системах, де домінує формалізований підхід до норм [6].

У цьому контексті міжкультурний правовий діалог стає особливо актуальним. Порівняльне дослідження Х. Ян і С. Лін (2025) демонструє відмінності в моральному підґрунті правових рішень у США та Китаї, що зумовлено специфікою національних уявлень про справедливість і суспільний порядок [7]. Це підкреслює важливість культурної чутливості в юридичному аналізі.

Центральність теми права і моралі підтверджується і в теоретичному дискурсі, де трапляються різні концепції – від інтерпретативізму до позитивізму й теорії природного права. Аналіз позицій Р. Дворкіна, Г. Харта, Д. Фінніса і М. Крамера дозволяє окреслити головні напрями сучасної правової філософії.

Р. Дворкін, представник інтерпретативної школи, вважав, що правові норми повинні тлумачитися в контексті етичних принципів. У праці *Law's Empire* (1986) він сформулював ідею «права як цілісності», що передбачає моральну послідовність судових рішень і активну роль судді як автора, який продовжує історію права, керуючись принципами справедливості, рівності та гідності [8].

Натомість Г. Харт, основоположник юридичного позитивізму, у *The Concept of Law* (1961) розмежовує право і мораль, вважаючи їх окремими системами. За Хартом, чинність норм визначається не їхньою моральністю, а відповідністю певному «правилу визнання». Хоча Г. Харт визнавав важливість моралі для функціонування суспільства, він наполягав на автономності правової системи від етичних оцінок [9].

Іншу перспективу пропонує Д. Фінніс, що представляє сучасний напрям природного права. У *Natural Law and Natural Rights* (1980) він вказує на необхідність морального обґрунтування юридичних норм, пов'язуючи право з досягненням об'єктивного блага через фундаментальні цінності, такі як гідність, знання, дружба та розсудливість [10].

М. Крамер своєю чергою займає проміжну позицію: визнаючи автономність права, він вказує на можливість включення моральних норм у його структуру, якщо цього вимагає сама юридична система [4].

Порівняння цих підходів дає змогу краще зрозуміти широту поглядів на природу права та його моральний складник. Від морально забарвленого інтерпретативізму Д. Дворкіна до суворого нормативізму Г. Харта, а також більш гнучких моделей Д. Фінніса й М. Крамера – кожен підхід висвітлює окремі аспекти складного зв'язку між етичним і правовим. Це свідчить про те, що питання про роль моралі у праві залишається відкритим і потребує подальшого осмислення в контексті як національних, так і глобальних викликів.

Правові цінності – це принципи, норми і стандарти, які втілені в правовій системі та якими керуються у процесі створення, тлумачення та застосування законів. Вони спрямовані на забезпечення соціального порядку, захист прав, вирішення спорів і підтримання справедливості. Такі цінності легітимізуються на рівні закону, вони кодифікуються в законодавстві та реалізуються через інституції державної влади – суди, правоохоронні органи, адміністративні структури, тобто забезпечуються державними інституціями та підкріплюються примусом. До правових цінностей належать: правосуддя (забезпечення справедливості у застосуванні норм); рівність (рівне ставлення до всіх, незалежно від статі, раси чи соціального статусу); захист прав людини (свобода слова, право на власність, справедливий суд).

Моральні цінності натомість є етичними орієнтирами, що визначають межі добра і зла, належного і неналежного в поведінці особи. Моральні цінності, як наголошують І. Павліченко та ін. (2024), є етичним підґрунтям для формування

правової системи, але їхнім джерелом є суспільна свідомість, традиція, культура. Їх дотримання забезпечується переважно соціальним осудом, внутрішнім переконанням або колективною етичною нормою, а походження не пов'язане з офіційною владою. Серед них – чесність (прагнення до правдивості); співчуття (емоційне реагування на чужий біль); повага (визнання гідності та автономії іншої людини) [11].

Важливо зазначити, що моральні цінності часто слугують джерелом для виникнення правових норм, однак правова система, своєю чергою, впливає на розвиток і трансформацію моралі. Наприклад, введення законів, що регулюють права меншин, може сприяти змінам у суспільній свідомості та змінювати моральні уявлення про рівність і толерантність (І. Павліченко та ін., 2024). Такий двонаправлений процес ілюструє складність і динамічність взаємодії між правом і моральністю.

Правові та моральні цінності мають різні механізми регуляції: перші – через правовий примус, другі – через внутрішнє переконання або соціальний осуд. Як слушно зазначено в теорії суспільного договору, обидва типи цінностей є частиною узгодженого співжиття індивідів у межах суспільства.

У багатьох випадках правові норми відображають моральні уявлення (наприклад, заборона вбивства), проте бувають ситуації, коли право та мораль вступають у суперечність. Такі приклади включають дебати щодо еутаназії, легалізації наркотиків або одностатевих шлюбів.

Як підкреслює теорія природного права, право має відображати універсальні моральні засади, доступні розуму. Натомість юридичний позитивізм трактує право як незалежне від моралі явище, яке функціонує на основі формальної легітимності.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз: подібності й відмінності

Критерій	Правові цінності	Моральні цінності
Джерело	Закон, інститути держави	Суспільство, культура, релігія, особистість
Обов'язковість	Юридично примусові	Соціально або особистісно зобов'язальні
Санкційні механізми	Штрафи, ув'язнення, адміністративні стягнення	Соціальний осуд, сором, вина
Регуляція	Зовнішня поведінка	Внутрішні наміри та етична мотивація
Зміна у часі	Залежить від законодавчого процесу	Еволюція культурних, релігійних традицій

Д. Барбаш (2023) зазначає, що правові механізми не завжди адекватно відображають моральні уявлення про справедливість. Особливо це помітно в кримінальному процесі, де жорстка правова норма може конфліктувати із суспільним відчуттям моралі [3].

Додатково варто підкреслити роль етичних дилем, які виникають на стику права і моралі у практичній діяльності суддів і правозастосовців. Часто формальні правові норми не можуть повністю охопити всі моральні аспекти конкретної ситуації, що ставить перед суддею вибір між суворим дотриманням закону та справедливістю з моральної точки зору (Д. Барбаш, 2023). У таких випадках судова практика виступає як майданчик для інтеграції моральних принципів у правове тлумачення, що підвищує довіру суспільства до системи правосуддя.

Гармонізація правових і моральних цінностей є важливим аспектом розвитку правової системи будь-якої держави. Вона передбачає узгодження норм права з моральними переконаннями суспільства, що сприяє формуванню правової культури та забезпеченню справедливості. У контексті України, де відбуваються значні соціально-політичні трансформації, це питання набуває особливої актуальності. Процес гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу передбачає не лише технічне узгодження норм, але й урахування моральних цінностей, що лежать в основі європейських правових традицій. Це включає в себе права людини, верховенство права, демократію та соціальну справедливість.

У цьому контексті важливим є дослідження О. Шпакович (2023), яка аналізує особливості інституційного механізму в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Вона розглядає, як імплементація європейських стандартів впливає на національне законодавство, зокрема, в аспектах, що стосуються прав людини, верховенства права та демократії. Це дослідження висвітлює важливість інтеграції моральних цінностей у процес гармонізації законодавства, що сприяє формуванню правової культури та забезпеченню справедливості в Україні [12].

В умовах сучасної глобалізації гармонізація морального й правового поля є як необхідністю, так і викликом. Різні культури інтерпретують базові поняття – такі як «справедливість», «гідність», «відповідальність» – у несумісний спосіб. Як зазначає Е. Джоровлеа (2024), деонтологічні, утилітаристські та етичні підходи часто дають протилежні відповіді на одні й ті самі етичні дилеми в правовій сфері [13].

У багатокультурних суспільствах гармонізація права і моралі ускладнюється різноманітністю моральних уявлень і традицій. Це особливо актуально в країнах з великою етнічною, релігійною та культурною різноманітністю, де універсальні правові стандарти повинні враховувати локальні етичні норми, щоб не породжувати соціальні конфлікти (Е. Джоровлеа, 2024). Тут виникає необхідність у механізмах правового плюралізму, що дозволяють адаптувати правові норми до різних моральних систем.

Ключем до вирішення цього конфлікту виступає інтерпретація через міждисциплінарний діалог: мораль як внутрішня норма має бути адаптована до формалізованого правового процесу, а право – не втрачати моральну легітимність в очах суспільства.

Право та мораль є двома основними регуляторами соціальної поведінки. Правові норми є регулятором суспільних відносин, що ґрунтуються на офіційному визнанні з боку держави та реалізуються шляхом її інституційного впливу, включаючи можливість примусу. Моральна система формується з норм, що відображають уявлення про належне й неналежне, добро і зло та слугують орієнтиром для особистої поведінки у суспільстві.

Згідно з Конституцією України, право не обмежується лише законодавством як однією з його форм. Стаття 8 Конституції України проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, який вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодав-

ством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [14].

Гармонізація можлива в умовах високої правової культури та моральної зрілості громадян. Це передбачає наявність у суспільстві загального розуміння основних моральних цінностей, таких як повага до гідності людини, справедливість, толерантність.

Правова система повинна бути гнучкою та здатною враховувати моральні переконання суспільства. Це означає, що закони повинні відображати загальнолюдські моральні цінності та адаптуватися до змін у моральних уявленнях.

Залучення громадянського суспільства до процесу створення законів дозволяє інтегрувати моральні норми в правову площину. Це може здійснюватися через громадські обговорення, публічні консультації та інші механізми участі громадян у законотворчому процесі.

Сучасні дослідження показують, що інституціоналізація моральних цінностей у праві – через законотворчість, судову практику, освітні програми – підвищує стабільність і легітимність правової системи (А. Ландовська та ін., 2024). Законодавчі ініціативи, що базуються на етичних принципах, сприяють не лише дотриманню норм, але й формуванню позитивного ставлення громадян до права [15].

З огляду на філософські підходи, гармонізація можлива тільки тоді, коли правова система не лише відповідає процедурним вимогам, але й утворює морально прийнятні цінності. Прикладом може слугувати еволюція правових норм щодо прав жінок: спочатку моральна трансформація суспільної свідомості, згодом – нормативне закріплення через закон.

Серед викликів гармонізації правових і моральних цінностей виділяємо:

– моральний плюралізм: у багатокультурному суспільстві немає єдиного морального еталона, тому складно врахувати всі етичні уявлення, створюючи закони. Це може призводити до конфліктів між різними моральними переконаннями та ускладнювати процес гармонізації;

– правовий формалізм і бюрократизація: сліпе дотримання закону без урахування моральних контекстів може призводити до несправедливості. Правовий формалізм може ігнорувати індивідуальні обставини та моральні аспекти конкретних ситуацій;

– політичний вплив на законотворчість: іноді законодавчі акти ухвалюються під впливом групових інтересів, що не завжди узгоджується з панівними моральними уявленнями у суспільстві. Це може призводити до прийняття норм, які суперечать моральним переконанням значної частини суспільства;

– розрив між «правом на папері» і реальністю: закон може формально відповідати моральним принципам, але в реальному житті його застосування може бути далеке від справедливості. Це може бути спричинено як недосконалістю правової системи, так і суб'єктивними факторами, такими як корупція чи некомпетентність.

Формування моральної свідомості та правової культури через освіту та засоби масової інформації є важливим аспектом гармонізації моралі й права. Освітні програми повинні включати елементи правової та моральної освіти, сприяючи розвитку критичного мислення та розуміння основних прав і свобод. Такий підхід відповідає ідеям теорії суспільного договору, згідно з якою мораль і право є результатом узгоджених домовленостей між членами суспільства задля забезпечення порядку, справедливості та добробуту.

Теорія природного права стверджує, що закон має бути етично виправданим і відповідати вродженим моральним нормам. У цьому контексті судова практика може виступати інструментом тлумачення права з позицій справедливості. Судді, застосовуючи норми права, повинні враховувати моральні принципи, що сприяє досягненню гармонії між правовим регулюванням і моральними засадами, подібно до того, як це передбачено природно-правовою традицією [16].

Натомість юридичний позитивізм наголошує на відокремленості моралі від права, підкреслюючи, що чинність правової норми не залежить від її морального змісту. Проте навіть у рамках цього підходу правозахисні організації можуть

виконувати важливу функцію – бути посередниками між громадянським суспільством і державними інституціями, ініціюючи обговорення моральних аспектів чинного законодавства та пропонуючи механізми його удосконалення.

Громадські ініціативи, які прагнуть змін у законодавстві, наприклад рухи за права ЛГБТК+, легалізацію канабісу або кампанії проти смертної кари, ілюструють тісний взаємозв'язок між еволюцією моральних поглядів і правовими реформами. Вони діють як каталізатори змін, спрямованих на узгодження юридичної дійсності з моральним світоглядом сучасного суспільства. У цьому процесі поєднуються як моральна свідомість громадян, так і правова активність, що є ознакою демократичного розвитку в дусі суспільного договору.

Висновки. Встановлення узгодженості між нормами права та моральними переконаннями є ключем до формування ефективного та справедливого суспільного устрою. Вона вимагає постійного діалогу між правовою системою, моральними переконаннями суспільства та інститутами, що забезпечують правопорядок. Тільки за умови

гармонізації права та моралі можливо досягти високого рівня правової культури та забезпечити справедливість у суспільстві.

Компаративне вивчення правових і моральних цінностей свідчить про те, що лише їх взаємодія забезпечує ефективну, справедливу та стійку систему соціального регулювання. Застосування сучасних методів порівняльного аналізу дозволяє врахувати культурні, соціальні та філософські особливості, що впливають на розвиток як моральних, так і правових систем. Як показують новітні дослідження, інституційна інтеграція моралі та права є передумовою легітимної і гуманістичної правової політики.

Співвідношення права і моралі – це не лише теоретична проблема, а й практичний виклик. Стійке й етично обґрунтоване правове поле можливе лише за умови, що воно буде чутливим до моральних очікувань громадян і водночас здатним формувати ці очікування через справедливі норми. Розуміння різниці, взаємодії та напруження між правовими й моральними цінностями – основа для формування гармонійної правової політики.

Список використаних джерел:

1. Flanagan B., de Almeida G. Lawful, but not Really: The Dual Character of the Concept of Law. *Law and Philosophy*. 2024. № 43. P. 507–548. <https://doi.org/10.1007/s10982-024-09501-8>.
2. Son M. The Examination of the Relationship between Law and Morality from a Legal Philosophy Perspective. Seoul : Legal Studies Press, 2025.
3. Барбаш Д. Конфлікт між мораллю і правом у кримінальному провадженні: теоретичні аспекти та практичні приклади. *Електронний науковий юридичний журнал «Сократ»*. 2023. № 27(3). С. 9–16. DOI: 10.25143/socr.27.2023.3.09-16.
4. Kramer M. Where Law and Morality Meet. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2024.
5. Bloom P. How Moral Can A.I. Really Be? *The New Yorker*. 2023, August 1. URL: <https://www.newyorker.com/science/annals-of-artificial-intelligence/how-moral-can-ai-really-be>.
6. Landovska M., Budzinska A., Zhang W. Integrating Morality in Legal Reasoning: A Comparative Study. Berlin : Springer, 2024.
7. Yan H., Lin X. Legal Reasoning and Moral Foundations in the U.S. and China. Beijing–New York : Sino-American Legal Dialogue, 2025.
8. Dworkin R. Law's Empire. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986.
9. Hart H. L. A. The Concept of Law. Oxford : Clarendon Press, 1961.
10. Finnis J. Natural Law and Natural Rights. Oxford : Clarendon Press, 1980.
11. Pavlichenko I., Maslak N., Gornostay A., Melikhova J., & Slyusarenko T. Exploring the nexus between law and morality: ethical considerations in legal studies. *Multidisciplinary Science Journal*. 2024. № 6. 2024ss0733. <https://doi.org/10.31893/multiscience>.
12. Шпакович О. М. Особливості інституційного механізму в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи*. Liha-Pres, 2023. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-315-9-7>.
13. Jorovlea E. A comparative analysis of ethical frameworks: examining the principles and applications of utilitarianism, deontology, and virtue ethics in contemporary moral decision making. *European Science*. 2024. № 4. (sge35-04), p. 200–210. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2024-35-00-031>.

14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
15. Landowska A., Budzyńska K. and Zhang H. Quantitative and Qualitative Analysis of Moral Foundations in Legal Argumentation. *Argumentation*. 2024. Vol. 38 (3). P. 405–434. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10503-024-09636-x>.
16. Костицький М. В. Право і мораль: проблеми співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 13–18.

References:

1. Flanagan, B., de Almeida, G. (2024). Lawful, but not Really: The Dual Character of the Concept of Law. *Law and Philosophy*. Vol. 43. Pp. 507–548. <https://doi.org/10.1007/s10982-024-09501-8> [in English].
2. Son, M. (2025). The examination of the relationship between law and morality from a legal philosophy perspective. Seoul: Legal Studies Press [in English].
3. Barbash, D. (2023). Konflikt mizh moralliu i pravom u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni aspekty ta praktychni pryklady [The conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples]. *Elektronnyi naukovyi yurydychnyi zhurnal «Sokrat» (Electronic scientific legal journal “Socrates”)*. Vol. 27, vol. 3. Pp. 9–16. DOI: 10.25143/socr.27.2023.3.09-16 [in Ukrainian].
4. Kramer, M. (2024). Where law and morality meet (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press [in English].
5. Bloom, P. (2023, August 1). How Moral Can A.I. Really Be? *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/science/annals-of-artificial-intelligence/how-moral-can-ai-really-be> [in English].
6. Landowska, M., Budzinska, A., & Zhang, W. (2024). Integrating morality in legal reasoning: A comparative study. Berlin: Springer [in English].
7. Yan, H., & Lin, X. (2025). Legal reasoning and moral foundations in the U.S. and China. Beijing–New York: Sino-American Legal Dialogue [in English].
8. Dworkin, R. (1986). *Law's empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press [in English].
9. Hart, H. L. A. (1961). *The concept of law*. Oxford: Clarendon Press [in English].
10. Finnis, J. (1980). *Natural law and natural rights*. Oxford: Clarendon Press. [In English]
11. Pavlichenko, I., Maslak, N., Gornostay, A., Melikhova, J., & Slyusarenko, T. (2024). Exploring the nexus between law and morality: ethical considerations in legal studies. *Multidisciplinary Science Journal*. Vol. 6. 2024ss0733. <https://doi.org/10.31893/multiscience>. [in English]
12. Shpakovych, O. M. (2023). Osoblyvosti instytutu inoho mekhanizmu v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom. U: Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu: realii ta perspektyvy [Peculiarities of the institutional mechanism under the Association Agreement between Ukraine and the European Union. In Harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union: Realities and prospects]. *Liha-Pres*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-315-9-7> [in Ukrainian].
13. Jorovlea, E. (2024). A comparative analysis of ethical frameworks: examining the principles and applications of utilitarianism, deontology, and virtue ethics in contemporary moral decision making. *SGE Journal*. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2024-35-00-031> [in English].
14. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
15. Landowska, A., Budzinska, K., & Zhang, H. (2024). Quantitative and qualitative analysis of moral foundations in legal argumentation. *Argumentation*. Vol. 38, vol. 3. Pp. 405–434. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10503-024-09636-x> [in English].
16. Kostytskyi, M. V. (2010). Pravo i moral: problemy spivvidnoshennia [Law and morality: Problems of correlation]. *Pravo Ukrainy (Law of Ukraine)*. Vol. 3. Pp. 13–18 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 16.07.2025

Дата прийняття статті: 22.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-2>

Погрібний Сергій Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
суддя Великої Палати Верховного Суду,
вулиця Пилипа Орлика, 4-А, Київ, 00012, Україна;
головний науковий співробітник,
Інститут правотворчості та правових експертиз НАН України
вулиця Пилипа Орлика, 3, Київ, 01024, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1057-4018>

ПРАВОВА ПРИРОДА НЕУКЛАДЕНИХ ПРАВОЧИНІВ: ОЦІНКА ДОГОВОРУ, ЩО ПІДПИСАЛА СТОРОННЯ ОСОБА

Анотація. У статті здійснено комплексний науковий аналіз правової природи цивільно-правових договорів, підписаних сторонніми особами без належних повноважень, з урахуванням положень чинного цивільного законодавства України, напрацювань доктрини та сучасної судової практики. Автор досліджує співвідношення таких категорій, як «недійсний договір» і «неукладений договір», звертаючи увагу на їхню принципову відмінність у контексті підроблення підпису сторони правочину. У роботі обґрунтовується, що підписання договору сторонньою особою не лише є порушенням загальних засад цивільного законодавства, а й створює дефект волевиявлення, що зумовлює особливу правову кваліфікацію такого правочину.

Особливий акцент зроблено на тому, що Цивільний кодекс України не містить прямої правової конструкції «неукладеність договору», що ускладнює практичне застосування цієї категорії як самостійного способу захисту цивільних прав та інтересів. Це породжує неоднозначність у правозастосуванні та зумовлює наявність відмінних підходів у практиці Верховного Суду України та Великої Палати Верховного Суду. Судова практика демонструє коливання між трьома моделями правової оцінки: кваліфікацією договору як нікчемного, оспорюваного або ж такого, що не відбувся (неукладеного).

У роботі простежено еволюцію наукових поглядів і наведено позиції провідних українських цивілістів, які по-різному визначають правову природу договорів з підробленими підписами. Зокрема, розглянуто аргументи прихильників ідентифікації таких договорів як неукладених і контраргументи тих науковців, які відносять їх до категорії оспорюваних або недійсних правочинів. Науковий аналіз засвідчує, що ключовим елементом у вирішенні питання є оцінка наявності чи відсутності справжнього волевиявлення учасника правочину, адже саме воля та її зовнішнє вираження виступають визначальними умовами чинності договору відповідно до статей 203 та 215 ЦК України.

Дослідження також окреслює особливості нотаріально посвідчених договорів у випадках, коли підпис сторони підроблений. Підкреслюється, що навіть за умови дотримання форми договору та наявності відповідного запису в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно такий правочин не може бути визнаний укладеним, оскільки відсутня воля дійсного власника на відчуження майна. Це створює презумпцію недійсності правочину, що потребує судового захисту і правової визначеності.

Автор пропонує власний підхід до вирішення проблеми, наголошуючи на необхідності кваліфікації договорів із підробленим підписом як недійсних, адже вони містять істотний дефект волі та волевиявлення. Такий підхід, на думку дослідника, забезпечує відповідність принципу верховенства права, захист правомірних інтересів учасників цивільного обороту та стабільність судової практики.

Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення: вони дають змогу глибше зрозуміти природу цивільно-правових договорів у разі підроблення підпису та слугують підґрунтям для подальшої кодифікації та вдосконалення цивільного законодавства України. Стаття спрямована на формування єдиних доктринальних і судових підходів до правової оцінки таких правочинів і може бути використана як орієнтир у правозастосовній діяльності судів, адвокатів та нотаріусів.

Ключові слова: договір, оспорюваний договір, недійсний договір, неукладений договір, невчинений договір, визнання договору недійсним.

Pohribnyi Serhiy. On the Legal Nature of Unconcluded Transactions: Assessment of a Civil Contract Signed by an Unauthorized Person

Abstract. *A particular emphasis is placed on the fact that the Civil Code of Ukraine does not contain a direct legal construct of “non-conclusion of a contract”, which complicates the practical application of this category as an independent means of protecting civil rights and interests. This creates ambiguity in law enforcement and leads to differing approaches in the practice of the Supreme Court of Ukraine and the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Judicial practice demonstrates fluctuations between three models of legal assessment: classifying the contract as null and void, voidable, or as one that did not materialize (non-concluded).*

Particular emphasis is placed on the fact that the Civil Code of Ukraine does not contain a direct legal construct of “non-conclusion of a contract”, which complicates the practical application of this category as an independent means of protecting civil rights and interests. This results in ambiguity in the application of the law and leads to the existence of differing approaches in the practice of the Supreme Court of Ukraine and the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Judicial practice demonstrates fluctuation between three models of legal assessment: qualifying the contract as null and void, voidable, or one that did not take place (non-concluded).

The work traces the evolution of scholarly views and presents the positions of leading Ukrainian civilists who define the legal nature of contracts with forged signatures in different ways. In particular, the arguments of those who identify such contracts as non-concluded are examined, along with the counterarguments of scholars who classify them as voidable or invalid transactions. The scholarly analysis demonstrates that the key element in resolving this issue is the assessment of whether or not there is genuine consent from the participant in the transaction, as the will and its external manifestation are the determining conditions for the validity of the contract, in accordance with Articles 203 and 215 of the Civil Code of Ukraine.

The research also outlines the characteristics of notarized contracts in cases where one party's signature is forged. It is emphasized that even if the formal requirements of the contract are met and the relevant entry is made in the State Register of Property Rights to Real Estate, such a transaction cannot be recognized as concluded, as there is no genuine intent from the actual owner to dispose of the property. This creates a presumption of invalidity of the transaction, which requires judicial protection and legal certainty.

The author proposes an original approach to addressing this issue, emphasizing the necessity of qualifying contracts with forged signatures as invalid, as they contain a substantial defect in will and expression of intent. According to the researcher, this approach ensures compliance with the principle of the rule of law, protects the legitimate interests of participants in civil turnover, and promotes stability in judicial practice.

The results of the study hold both theoretical and practical significance: they enable a deeper understanding of the nature of civil-law contracts in cases of signature forgery and provide a basis for the further codification and improvement of civil legislation in Ukraine. The article aims to contribute to the formation of uniform doctrinal and judicial approaches to the legal assessment of such transactions and can serve as a reference in the law enforcement activities of courts, lawyers, and notaries.

Key words: *contract, disputed contract, invalid contract, unconcluded contract, unexecuted contract, recognition of a contract as invalid.*

Вступ. У сучасній цивілістиці та правозастосовній практиці відсутній єдиний підхід до визначення правової природи договору у випадках, коли підпис однієї зі сторін є підробленим. Дискусійність цього питання обумовлюється тим, що на рівні законодавства воно залишається неврегульованим: Цивільний кодекс України не містить конструкції «неукладеність договору» як окремої правової категорії. А отже, чинне законодавство не передбачає такого самостійного способу захисту цивільних прав і законних інтересів, що ускладнює вироблення усталеної практики судового розгляду спорів.

У науковому дискурсі тривалий час існує проблема відмежування недійсних договорів від неукладених, однак у випадках, коли йдеться про фальсифікацію підпису, питання набуває ще більшої гостроти. Виникає колізія: чи має такий правочин розглядатися як недійсний через дефект волевиявлення чи як такий, що фактично не відбувся, адже воля особи, зазначеної стороною в договорі, не була виражена.

З огляду на це складність проблеми зумовлюється подвійним характером таких правовідносин: з одного боку, наявність підпису в документі створює ілюзію дійсності договору, а з іншого – відсутність справжнього во-

левиявлення сторони робить його юридично сумнівним. Саме ця суперечність і спричиняє істотні розбіжності як у наукових підходах, так і у судових рішеннях.

Таким чином, основа проблеми полягає в тому, що законодавство України не встановлює чіткої нормативної рамки для класифікації таких правочинів, що унеможливує однозначне тлумачення та призводить до неоднакової правозастосовної практики.

Питання розмежування недійсного та неукладеного правочину неодноразово досліджувалося в наукових працях, і погляди науковців щодо правової природи згаданих договорів не завжди збігаються. Натомість питання співвідношення недійсного та неукладеного договору саме в разі підроблення підпису сторони договору в науці досліджувалося не так часто. Зокрема, порушена проблема була предметом дослідження таких науковців, як В. І. Крат, на думку якого в описаній ситуації договір є неукладеним, та Є. О. Трубаков, який вважає, що такий договір є оспорюваним. Погляди останнього ми розділяємо та пропонуємо в цій статті власне бачення правової природи договору, який підписала стороння особа.

Метою та завданням дослідження є потреба в розмежуванні категорій недійсних і неукладених договорів, а також у визначенні правової природи цивільного договору, який підписала стороння особа замість правомочної сторони. Зі свого боку, розмежування згаданих категорій зумовлене метою визначення та вибору правомірного й ефективного способу захисту порушених прав і охоронюваних законом інтересів.

Наукова новизна дослідження. Як нами вже відзначено, питання правової природи цивільного договору, що підписала стороння особа від імені правомочної сторони правочину, регулярно постає перед судом під час вирішення судових спорів, проте наукових досліджень із цього питання недостатньо, тому пропонуємо власне ґрунтовне дослідження з окресленої проблематики.

Матеріали та методи. У процесі підготовки дослідження використано комплексний методологічний підхід, що поєднує як загаль-

нонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. Застосування діалектичного методу надало можливість розглядати цивільно-правові явища у їх взаємозв'язку та розвитку, що особливо важливо для дослідження динаміки судової практики у справах про недійсність та неукладеність договорів.

Серед спеціально-юридичних методів першорядне значення мав формально-юридичний метод, за допомогою якого здійснено аналіз норм Цивільного кодексу України, положень процесуального законодавства й актів судової практики. Саме цей метод дав змогу з'ясувати співвідношення таких категорій, як «недійсний договір» і «неукладений договір», а також розкрити юридичну природу правочинів, укладених шляхом підроблення підпису.

Порівняльно-правовий метод було застосовано для зіставлення доктринальних підходів українських науковців із напрацюваннями зарубіжної цивілістики та правозастосовної практики іноземних юрисдикцій. Це дало змогу виявити як спільні риси, так і відмінності в підходах до кваліфікації правочинів, що містять вади волі чи дефекти форми.

Метод системного аналізу використано для дослідження внутрішньої структури цивільно-правових договорів і визначення правових наслідків їх дефектності чи відсутності окремих елементів. Завдяки цьому виявлено проблематику подвійної правової природи договору як документа та як правочину, що має істотне значення в контексті судової практики.

Крім того, у роботі застосовано герменевтичний метод для тлумачення правових норм та узагальнення правових позицій Верховного Суду України, а також метод правового моделювання з метою формування власного авторського бачення щодо оптимальної кваліфікації правочинів, підписаних сторонніми особами.

Таким чином, використаний методологічний інструментарій забезпечує комплексність дослідження та дає можливість не лише виявити прогалини у правовому регулюванні, а й запропонувати науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення цивільного законодавства й уніфікації судової практики.

Результати. Доктринальні підходи щодо розмежування недійсних і неукладених договорів. Поняття «неіснування договору» має давню історію. Конструкція невчиненої угоди (акта) вперше з'явилася наприкінці XVIII–XIX ст. у Франції у сфері сімейного права для розмежування неіснуючих шлюбів і шлюбів, які можуть бути визнані недійсними. Із часом концепція неіснуючого акта (угоди) вийшла не тільки за межі сімейного права, а й перейшла кордони Франції. Ця концепція проникла також у німецьку й італійську юриспруденцію, прибічники та противники цього інституту з'явилися в Німеччині, РФ та інших країнах [1, с. 29–30].

Як слушно зазначає М. К. Сулейменов, у сучасній правовій науці домінує позиція, згідно з якою невчинений правочин і недійсний правочин становлять два самостійні та концептуально різні правові явища. Недійсний правочин є таким, що формально відбувся, але містить дефекти юридичної природи, котрі зумовлюють його недійсність. Натомість невчинений правочин, як підкреслює автор, не породжує правових наслідків узагалі, оскільки не існує як юридичний факт у правовому полі.

Водночас серед учених-правників існує альтернативна позиція, прихильники якої заперечують необхідність виокремлення категорії «невчинений правочин», вважаючи її одним із різновидів недійсних правочинів, а саме нікчемним правочином, що не породжує юридичних наслідків із моменту його вчинення. Такий підхід ґрунтується на традиційній правовій доктрині, яка має історичне коріння ще в римському праві.

Як зазначається в римських джерелах, уживання терміна *nullus* стосовно юридичного акта не слід розуміти як негативну оцінку чи ознаку дефектності акта, подібно до сучасних понять «нікчемний» або «недійсний». Навпаки, цей предикат означав повну відсутність правового акта як такого. Термін *nullus* тлумачився як *non ullus*, тобто «не існує жодного акта». Отже, за логікою римського права, юридичний акт або реально існував і спричиняв правові наслідки, або ж був відсутній у принципі [1, с. 31, 34–35].

У вітчизняній цивілістичній доктрині вже тривалий час тривають наукові дискусії щодо розмежування понять «недійсний договір» і «неукладений договір», які, попри зовнішню схожість, мають різну правову природу та юридичні наслідки.

Так, на думку С. А. Подоляк, істотні умови договору становлять невід'ємний елемент його змісту, а тому договір як правова категорія може існувати суто як цілісна система узгоджених умов, без виокремлення будь-якого з її структурних елементів. Учена зазначає, що відокремлення істотних умов від поняття договору є концептуально неможливим, оскільки саме їх узгодження визначає юридичну природу правочину. Отже, якщо договір як правовий інститут існує, то його «неукладеність» може розглядатися лише як одна з форм недійсності, зокрема як нікчемність. Неузгодженість істотних умов договору, що є обов'язковими для певного його виду, на думку авторки, зумовлює абсолютну недійсність правочину, тобто його нікчемність, яка настає в силу закону без необхідності судового визнання.

Крім того, дослідниця наголошує, що об'єктивна неможливість досягнення кінцевого правового результату, яка виникає у разі відсутності згоди сторін щодо істотних умов, має розглядатися як юридична підстава для виникнення абсолютної недійсності договору. Таким чином, «неукладеність» у контексті договірної угоди, на переконання С. А. Подоляк, є лише різновидом недійсності, тобто проявом нікчемності правочину, а не самостійним правовим явищем.

Відповідно до висновку авторки, інтеграція категорії неукладеності договору до єдиного інституту недійсності правочинів сприятиме уніфікації підходів у судовій практиці, забезпеченню передбачуваності правових наслідків, а також зміцненню договірної дисципліни та захисту законних інтересів сторін цивільних правовідносин [2, с. 153–154].

На думку дослідниці Г. О. Уразової, категорії «недійсний договір» і «неукладений договір» не можна ототожнювати, оскільки вони належать до різних правових явищ і потребують чіткого розмежування. Вона наголошує,

що недійсний договір слід кваліфікувати як правопорушення, адже він суперечить вимогам ст. 203 ЦК України (за винятком її частини четвертої). Натомість договір, який не відбувся, свідчить про відсутність самого юридичного факту через недосягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов або через порушення встановленої законом процедури його укладення (ст. 638 ЦК України).

Дослідниця підкреслює і відмінність у правових наслідках: якщо загальні наслідки недійсності договору прямо передбачені ст. 216 ЦК України, то у випадку неукладеного правочину будь-які наслідки для учасників цивільних правовідносин не виникають, адже з погляду права такий правочин не є юридично значимою дією. Інакше кажучи, він взагалі не породжує жодних правових результатів.

При цьому науковиця конкретизує, що неукладеними слід визнавати ті правочини (договори), у яких відсутні передбачені законодавством умови, без яких неможливо говорити про факт їх укладення. Ідеться, зокрема, про ситуації, коли сторони не досягли згоди щодо істотних умов договору, коли адресат оферти не здійснив акцепт або коли майно не було передано в тих випадках, якщо така передача є обов'язковою передумовою для виникнення правочину згідно із законом.

Якщо під час судового розгляду встановлено такі обставини, суд повинен відмовити в задоволенні позову про визнання правочину недійсним. Це пояснюється тим, що до дій, які не набули ознак правочину, правила про недійсність не застосовуються. Таким чином, наукова позиція Г. О. Уразової спрямована на закріплення принципової відмінності між недійсними та неукладеними договорами, адже перші завжди є протиправними діями, тоді як другі лише констатують відсутність юридичного факту укладення угоди [3, с. 10–11].

Як підкреслює О. В. Дзера, договір потрібно кваліфікувати як неукладений у тих випадках, коли сторони під час його вчинення не досягли згоди в належній формі щодо істотних умов, які є обов'язковими для такого виду правочину (ст. 638 ЦК України, попередня редакція – ст. 181 ГК України). Тобто в по-

дібній ситуації йдеться не лише про формальні недоліки укладення, а про відсутність самого факту взаємної волі сторін на встановлення договірного правовідношення.

Науковець вважає, що в разі неналежного погодження істотних умов між учасниками цивільного обороту не виникає ні правового зв'язку, ні передбачуваного результату, на який спрямовувалося укладення правочину. Таким чином, замість виникнення зобов'язальних відносин сторони залишаються у правовій площині, де відсутній сам юридичний факт укладення договору.

Отже, відсутність консенсусу щодо істотних умов тягне за собою не дефектність договору, а його повну невчиненість, що, зі свого боку, унеможливає будь-які правові наслідки та не створює підстав для виникнення договірних зобов'язань [4, с. 97].

Як слушно підкреслює Є. О. Трубаков, категорії «недійсність договору» та «неукладеність договору» мають принципово різну правову природу, яка виявляється в характері дефектів чи відсутності складових елементів правочину. Науковець зазначає, що недійсність договору пов'язана з наявністю дефектів у його структурі, тобто з порушеннями або невідповідністю окремих елементів договору вимогам законодавства, які визначають умови чинності правочину. Натомість неукладеність договору зумовлена повною відсутністю одного або кількох конструктивних елементів, необхідних для формування цивільно-правового договору як юридичного факту.

Інакше кажучи, недійсний договір за своєю правовою природою містить усі обов'язкові елементи, передбачені цивільним законодавством, проте один або декілька з них є дефектними, тобто не відповідають вимогам чинного законодавства, зокрема положенням, які визначають недійсність (або нікчемність) правочинів. Саме наявність таких порушень у структурі договору є юридичною підставою для визнання його недійсним у судовому порядку.

Водночас, за концепцією Є. О. Трубакова, неукладений договір відображає повну відсутність елементів, необхідних для формування правочину як юридичного факту. Тобто в

такому випадку йдеться не про дефектність договору, а про незавершеність процесу його укладення, коли певні елементи правової конструкції залишаються відсутніми.

Науковець також наголошує, що зовнішнім проявом неукладеного договору є лише сукупність дій сторін, спрямованих на досягнення домовленості, яка однак не завершилася формуванням повноцінного договору через брак одного або кількох конструктивних елементів, що утворюють склад цивільно-правового договору як юридичного факту [5, с. 152].

Є. О. Трубаков обґрунтовує позицію, відповідно до якої відсутність хоча б одного з елементів складу юридичного факту істотно трансформує правову природу договору як цивільно-правової конструкції. У разі коли склад юридичного факту залишається неповним чи несформованим, такий договір не може вважатися чинним правочином. У подібних випадках ідеться лише про певні дії, які спрямовані на укладення цивільно-правового договору та вчиняються однією чи кількома особами, зацікавленими в досягненні відповідної домовленості.

Науковець наголошує, що про дефектність договору як юридичного факту доцільно говорити лише тоді, коли наявні всі формальні ознаки, притаманні складу правочину. До таких ознак належать: визначення істотних умов договору, наявність взаємного волевиявлення сторін, а також дотримання вимог, що стосуються моменту укладення договору. Останній, як юридичний факт, виникає за умови здійснення державної реєстрації та/або нотаріального посвідчення, а також за надання договору належної форми.

Таким чином, неукладений договір, за логікою Є. О. Трубакова, не є результатом дефектів або вад складу юридичного факту, а, навпаки, зумовлюється відсутністю одного чи кількох його обов'язкових елементів. Це свідчить про принципову відмінність між недійсним договором, який характеризується наявністю дефектного, але повного складу, та неукладеним договором, у якого юридичний склад відсутній або є неповним [6, с. 103].

Т. С. Пономарьова акцентувала, що договір у цивільному праві може сприйматися в декількох аспектах: як правовідношення, як юридичний факт і як документ. При цьому категорії «недійсність» і «неукладеність» застосовуються суто у площині аналізу договору саме як правовідношення.

Дослідниця наголошувала, що у випадках, коли сторони в належній формі не досягли консенсусу щодо всіх істотних умов, такий договір потрібно розглядати як неукладений. Водночас ця неукладеність охоплює лише договір у його значенні як правовідношення. Разом із тим сторони можуть мати на руках договір-документ, факт існування якого не заперечується, оскільки він має матеріальну форму, містить певні умови, визначає права й обов'язки учасників. Проте його зміст може не відповідати встановленим законодавцем вимогам щодо укладення договорів.

З позиції авторки, договір як документ не підлягає оцінці крізь призму дійсності чи недійсності, оскільки документ як матеріальний носій інформації може лише існувати або бути відсутнім. Аналогічний підхід поширюється й на договір у розумінні юридичного факту: він або має місце в реальній дійсності, або ж повністю відсутній як юридичний феномен.

Таким чином, позиція Т. С. Пономарьової спрямована на розмежування різних аспектів розуміння договору й уточнення, що кваліфікація за критеріями недійсності чи неукладеності можлива лише у вимірі правовідносин, тоді як у площині документального чи фактичного існування договору застосовуються інші підходи [7, с. 34–35].

Т. С. Пономарьова підкреслювала, що категорії «неукладений договір» і «недійсний договір» відрізняються за підставами їх кваліфікації та правової оцінки. На її думку, неукладеність договору зумовлюється насамперед порушенням порядку його укладення. Це може проявлятися в недотриманні класичної договірної конструкції «оферта – акцепт», у невиконанні вимог щодо форми правочину, якщо сторони попередньо визначили необхідність укладення договору в конкретній формі,

а також у фактичному недосягненні консенсусу стосовно всіх істотних умов договору.

При цьому дослідниця зазначала, що підстави недійсності договору мають іншу природу й не можуть ототожнюватися з ознаками неукладеності. Критерії дійсності договору закріплюються в сукупності таких складників, як правосуб'єктність сторін, належна форма договору, його зміст, а також обов'язкова єдність внутрішньої волі та її зовнішнього виявлення.

Таким чином, у своїх висновках Т. С. Пономарьова наголошує на потребі в доктринальному та практичному відмежуванні неукладених договорів від недійсних, оскільки перші пов'язані з відсутністю необхідних елементів для виникнення самого правового факту, тоді як другі характеризуються дефектами у складі правочину, що робить його суперечним приписам цивільного законодавства [7, с. 35].

І. А. Лавріненко наголошувала, що однією з обов'язкових передумов чинності будь-якого правочину є узгодженість зовнішнього волевиявлення учасника з його внутрішньою волею. У разі відсутності такої відповідності виникає порушення у структурі юридичного складу правочину, що позбавляє його належної правової сили.

Науковиця підкреслювала, що правочини, у яких внутрішня воля особи не збігається з її зовнішнім виявом, слід відносити до категорії недійсних правочинів із дефектами волі. Такі правочини формують окремий інститут у системі цивільного права, оскільки їхня дефектність ґрунтується саме на невідповідності волі й волевиявлення, що прямо суперечить принципу свободи договору та вимогам цивільного законодавства.

Отже, позиція І. А. Лавріненко дає змогу зробити висновок, що дотримання єдності внутрішньої волі та зовнішнього волевиявлення є базовою умовою для правової дійсності правочину, а її порушення автоматично спричиняє підстави для визнання такого правочину недійсним [8, с. 128–129].

Н. С. Хатнюк обґрунтовує, що оспорувані правочини потрібно відносити до категорії правочинів із дефектами волі. Їх особливість

полягає у тому, що зовнішнє волевиявлення сторони не відображає її справжньої внутрішньої волі, а є результатом впливу іншої особи, яка формує чи спотворює наміри учасника правочину. Саме тому подібні правочини можуть бути визнані недійсними.

Учена підкреслює, що підстави для оскарження таких правочинів прямо передбачені цивільним законодавством. Оспоруваність виникає у випадках, коли внутрішня воля учасника правочину є неповноцінною або спотвореною внаслідок впливу сторонніх чинників. Це може бути результатом дії тяжких життєвих обставин, психологічного чи економічного тиску, інших факторів, які позбавляють особу можливості вільно сформулювати та виразити власну волю.

На переконання Н. С. Хатнюк, ключовою умовою правової дійсності правочину є існування належним чином сформованої внутрішньої волі та її адекватне відтворення в зовнішньому волевиявленні. Лише за умови нерозривної єдності цих двох складників можна говорити про чинність правочину та його здатність породжувати передбачені законом цивільні наслідки [9, с. 79].

Що стосується визначення правової природи договору в разі підроблення підпису однієї зі сторін, то В. І. Крат звертав увагу, що «під час буквального тлумачення положень абз. 1 ч. 1 ст. 218, ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, абз. 1 ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу України можна зробити висновок, що коли фізична особа, яка вказана як сторона договору, не підписала цей договір, він не може бути кваліфікований: а) як нікчемний (якщо закон передбачає нікчемність договору через недотримання письмової форми); б) як неукладений (у випадках, коли відсутність недійсності через порушення форми правочину не встановлена, але договір за законом повинен бути укладений у письмовій формі). У той же час норми, що регулюють недійсність правочину, застосовуються лише до вчинених правочинів. Тобто, якщо особа виражає намір укласти договір, але це волевиявлення містить дефекти, такий правочин може бути визнаний недійсним. Проте, якщо зазначена фізична особа

є стороною договору, але її підпис на ньому відсутній, це свідчить про відсутність її волевиявлення щодо укладення договору, і тому такий договір не можна вважати укладеним. Відповідно, цей правочин не може бути кваліфікований як недійсний (ніяк нікчемний чи оспорюваний)» [10, с. 206–207].

Є. О. Трубаков висловив критичну позицію щодо підходу, відповідно до якого укладення договору неуповноваженою особою є підставою для кваліфікації такого правочину як неукладеного. На його думку, подібна інтерпретація є юридично некоректною, оскільки суперечить сутності поняття неукладеності. Дослідник наголошував, що неукладеність завжди пов'язується з проблемами формування правочину як юридичного факту – тобто із ситуацією, коли відсутній один чи кілька елементів, необхідних для виникнення складу юридичного факту договору.

Учений підкреслював, що у випадку, коли договір укладено особою, яка не мала належних повноважень, йдеться не про повну відсутність елементів правочину, а лише про їх дефектність. Це означає, що окремі складові юридичного факту договору містять вади, наприклад у частині волевиявлення, його спрямованості чи належності. Таким чином, на думку Трубакова, у таких ситуаціях мова має йти не про неукладеність, а про недійсність правочину, зумовлену порушенням вимог до дійсності волі сторін [11, с. 111–112].

Крім того, дослідник акцентував, що формальні ознаки, пов'язані із зовнішнім оформленням договору, зокрема відсутність державної реєстрації або нотаріального посвідчення, не впливають на сам факт його укладення. Ці обставини, як зазначає автор, мають зовнішній, процедурний характер і не входять до конструктивних елементів складу юридичного факту договору. Отже, їх відсутність не може слугувати підставою для заперечення факту укладення правочину [11, с. 132].

На додачу Є. О. Трубаков підкреслив, що укладення договору належить до виключної дискреції сторін, які самостійно визначають зміст домовленості, форму її вираження та момент набуття юридичної сили. Це положення

ще раз підтверджує принцип автономії волі учасників цивільного обороту, закріплений у Цивільному кодексі України, та унеможливає підміну їхнього вільного волевиявлення зовнішніми формальними критеріями [11, с. 131].

Актуальна судова практика. Аналіз сучасної правозастосовної практики доцільно розпочати з розгляду положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Зазначений акт має фундаментальне значення для формування підходів судів щодо визначення правової природи недійсних і неукладених договорів у цивільному обороті, а також для розмежування наслідків, які виникають у разі встановлення таких дефектів правочинів.

У пункті 8 цієї постанови закріплено правову позицію, відповідно до якої не можуть вважатися укладеними ті правочини (договори), що не містять передбачених законодавством істотних умов, необхідних для їх укладення. Ідеться, зокрема, про ситуації, коли сторони не досягли згоди щодо всіх істотних умов договору; коли особа, якій була адресована оферта, не здійснила акцепт; або коли не відбулося передання майна у тих випадках, коли передача є обов'язковим елементом для виникнення правочину відповідно до приписів цивільного законодавства.

Крім того, Пленум Верховного Суду України наголосив, що згідно зі статтями 210 та 640 Цивільного кодексу України правочин не може вважатися вчиненим, якщо не було здійснено його державну реєстрацію у випадках, коли така реєстрація прямо передбачена законом. Тобто невиконання вимоги щодо державної реєстрації розцінюється не як недійсність, а як відсутність факту вчинення правочину, що унеможливає виникнення на його підставі цивільних прав і обов'язків [12].

Відповідно до пункту 8 Аналізу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ окремих питань судової практики, що виникають у процесі застосування судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постано-

ві Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», встановлено таке.

Якщо судом встановлено, що оспорюваний договір формально та змістовно відповідає вимогам законодавства, але експертним дослідженням підтверджено, що одна зі сторін його фактично не підписувала, суди повинні виходити з положення, що такий договір є вчиненим. У цьому випадку положення пункту 8 постанови Пленуму ВСУ № 9, що регламентує наслідки невчинення або неукладення договору, не підлягає застосуванню.

Таке становище створює правові підстави для визнання договору недійсним відповідно до статей 203 та 215 Цивільного кодексу України, у зв'язку з підписанням документа особою, яка не наділена відповідними повноваженнями, та відсутністю належного волевиявлення власника [13].

Отже, до 16 червня 2020 року діяла усталена судова практика, відповідно до якої підроблення підпису однієї зі сторін правочину, за відсутності інших доказів існування домовленості, розцінювалося як дефект волі та породжувало презумпцію відсутності волевиявлення сторони. Унаслідок цього суди визнавали такі договори недійсними на підставі ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу України.

Проте у 2020 році Велика Палата Верховного Суду змінила усталений підхід та відступила від попередньої правової позиції. У своїх рішеннях від 16 червня 2020 року у справі № 145/2047/16-ц [14], від 26 жовтня 2022 року у справі № 227/3760/19-ц [15] та від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17 [16] Верховний Суд висноував, що підписання договору сторонньою особою свідчить про його неукладеність, а не автоматично про недійсність.

Таким чином, судова практика щодо наслідків підроблення підпису зазнала істотних змін, що вплинуло на оцінку волевиявлення сторін та підстави для визнання договорів недійсними в цивільному праві.

Як зазначили судді Великої Палати Верховного Суду в окремій думці до постанови від 27 листопада 2024 року у справі

№ 204/8017/17, відхід від усталеної практики Верховного Суду України призвів до виникнення трьох суттєво різних підходів до визначення правової природи цивільно-правових договорів, підписаних сторонньою особою від імені однієї зі сторін правочину.

Зокрема, судді зазначають, що така зміна практики Верховного Суду, як вищого органу правосуддя, що має на меті забезпечення верховенства права, юридичної визначеності, стабільності та послідовності правозастосовної практики, призвела до появи триєдиного підходу щодо кваліфікації таких договорів, які можуть визнаватися нікчемними, неукладеними або оспорюваними.

Власне розуміння порушеного в цій статті питання

Договір як результат волевиявлення його сторін. Розглянуте в цій статті питання стосується договору як виразу волі сторін, що є основою для виникнення цивільних прав та обов'язків. Цивільний кодекс України визначає договори та інші правочини як основні механізми виникнення таких правових відносин.

Згідно з положеннями Цивільного кодексу України, волевиявлення учасника правочину повинно бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Інакше кажучи, для того, щоб правочин був дійсним, його укладання повинно відображати справжні наміри та бажання сторін.

Будь-яке відхилення від цієї вимоги, зокрема невідповідність зовнішнього виразу волі реальним намірам учасника правочину, є достатньою підставою для визнання правочину недійсним. Таким чином, питання дійсності правочину безпосередньо пов'язане з відповідністю волевиявлення його учасників їх внутрішнім намірам.

Судді Великої Палати Верховного Суду, зокрема автор цієї статті, в окремій думці до постанови від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17 наголосили на тому, що для цивільно-правової доктрини звично розглядати договір у чотирьох взаємопов'язаних аспектах: як правочин, як документ, як систему правовідносин і як регулятор цивільних відносин між сторонами договору.

У контексті виникнення договірних зобов'язань ключове значення має оцінка договору саме як правочину. Саме цей аспект дає змогу коректно визначити правову природу та зміст обов'язків, що виникають між сторонами внаслідок укладення договору.

Під час аналізу механізму виникнення договірних зобов'язань його можна структурно подати як логічно послідовний процес. Спершу внутрішня воля учасників визначає основні характеристики майбутньої домовленості, а згодом вона втілюється у зовнішньому волевиявленні, яке оформлюється у вигляді договору [17].

Водночас договір як документ розглядається лише як зовнішня форма, засіб об'єктивізації та оформлення досягнутої домовленості між сторонами. Він слугує формальним носієм правочину, через який фіксуються умови, погоджені контрагентами.

Підпис, у тому числі електронний підпис, виступає невід'ємним елементом, реквізитом зовнішньої письмової форми договору як документа. Його наявність має забезпечувати підтвердження намірів сторін, гарантувати їх ідентифікацію та цілісність документа, яким формалізується правочин.

Оскільки договір як документ є лише втіленням домовленості, порушення форми документа або наявність її недоліків не завжди свідчать про відсутність волі сторін чи про те, що домовленість не була досягнута. Таким чином, правова оцінка договору повинна враховувати фактичне волевиявлення учасників та зміст досягнутої угоди, а не лише формальні ознаки документа.

У випадку, коли договір як документ не було підписано однією зі сторін, але відповідна домовленість фактично була досягнута, виникає правочин із дефектом форми. Це пояснюється тим, що внутрішня воля сторін була спрямована на досягнення певного правового результату, а формальні недоліки документа не виключають наявності домовленості.

Зокрема, договір як правочин вважається укладеним (вчиненим) у разі, якщо сторона не поставила підпис на документі, але підтвердила досягнення домовленості іншими

способами. Такими способами можуть бути, зокрема, фактичне виконання умов договору самою стороною або прийняття виконання з боку іншого учасника правочину.

Таким чином, формальна відсутність підпису на документі не завжди свідчить про відсутність волевиявлення або недосагнення домовленості. Правова оцінка повинна враховувати як внутрішню волю учасників правочину, так і дії, що підтверджують реалізацію договору в цивільних правовідносинах.

На нашу думку, у разі відсутності внутрішньої волі сторони на досягнення певного правового результату або за наявності невідповідності між внутрішньою волею та її зовнішнім проявом виникає дефект волі. Такою ситуацією є, зокрема, підписання договору як документа сторонньою особою від імені правомочної сторони правочину.

На прикладі правочинів, пов'язаних із майновими правами, сторона формально присутня в договорі через наявність свого підпису на документі. Проте особа, яка діяла від імені цієї сторони, незаконно підмінюючи її, не мала належних повноважень для вираження волі справжнього власника майна.

Крім того, справжній власник майна не наділяв цією волею, тобто не мав наміру відчувати своє майно. Таким чином, наявність підпису на документі не відображає реальної волі сторони та свідчить про дефект волі правочину, що має безпосереднє значення для оцінки його дійсності в цивільному праві.

Для того щоб договір як правочин був визнаний дійсним, потрібно, щоб воля та волевиявлення сторін повністю збігалися. Відсутність волі або волевиявлення є підставою для визнання правочину недійсним, оскільки це вказує на порушення основних принципів вільного волевиявлення та самовизначення учасників цивільних правовідносин. Зокрема, це стосується ситуацій, коли правочин вчиняється сторонньою особою від імені належної сторони без належних повноважень.

На нашу думку, у випадку доведення факту підроблення підпису на договорі такий правочин слід кваліфікувати як недійсний, оскільки він містить дефект волі та волевиявлення од-

нієї зі сторін. Відсутність справжнього волевиявлення учасника правочину, вираженого через підпис, свідчить про недійсність договору, який не може мати правових наслідків, оскільки не відображає реальних намірів сторін. Такий правочин підлягає визнанню недійсним судом на підставі порушення вимог до волевиявлення сторін.

У наведеній ситуації оцінка договору як документа є другорядною, оскільки, як уже зазначалося, у контексті виникнення договірних зобов'язань важливо насамперед розглядати договір як правочин. Отже, на перший план виноситься оцінка внутрішньої волі сторін, а не тільки формальності самого документу.

Крім того, як правильно підкреслено в окремій думці суддів Великої Палати Верховного Суду, зокрема автора цієї статті, «форма договору вважається формально дотриманою, якщо є підпис, який є імітацією підпису власника» [17].

Відмежування недійсних правочинів від неукладених (невчинених) правочинів. Розмежування недійсних правочинів від неукладених (невчинених) правочинів є важливим аспектом цивільно-правової практики. Варто зазначити, що Цивільний кодекс України не передбачає такої правової категорії, як неукладеність договору, а отже, не встановлює окремого механізму для захисту прав та інтересів, що виникають у цьому контексті.

Дихотомія між укладеним (вчиненим) і неукладеним (невчиненим) договором виникає із статті 638 Цивільного кодексу України, згідно з якою договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов договору. У разі ж, коли така згода між сторонами не була досягнута, договір визнається неукладеним, що фактично означає, що він не відбувся. У такому разі умови, зазначені в документі, не мають юридичної сили та не можуть регулювати спірні правовідносини.

Тому важливим є чітке розуміння неукладеності договору як відсутності факту вчинення правочину, що, на відміну від недійсного правочину, не є незаконним або нікчемним, а просто не створює юридичних наслідків.

У главі 16 Книги першої Цивільного кодексу України закріплено іншу дихотомічну пару, яка стосується недійсних договорів. Ця пара складається з нікчемних та оспорюваних правочинів. Однак слід зазначити, що конструкція, викладена в цій главі, не передбачає вичерпного переліку правових підстав для недійсності оспорюваних правочинів, на відміну від правових підстав для недійсності нікчемних правочинів, для яких перелік є закритим.

Згідно зі ст. 203 та ч. 1 ст. 215 Цивільного кодексу України, недійсним є правочин, який суперечить вимогам цього Кодексу або інших нормативно-правових актів цивільного законодавства за змістом, вольовим або суб'єктивним критерієм. Важливим є те, що наявність волевиявлення учасника правочину є обов'язковою умовою для визнання правочину дійсним.

При цьому це волевиявлення повинно бути вільним та відповідати внутрішній волі учасника правочину, оскільки безумовне виконання цієї вимоги є необхідною умовою для забезпечення дійсності правочину.

Дефекти змісту, волі, суб'єкта та форми є підставами для визнання договору недійсним. Однак, коли йдеться про неукладеність договору в контексті ст. 638 Цивільного кодексу України, відсутній дефект змісту у вигляді безпосередньої суперечності положень цивільного законодавства, оскільки йдеться не про неправомірність змісту договору, а про незавершеність його укладення.

Такий правочин є неповноцінно укладеним, оскільки сторони не досягли повної згоди щодо всіх істотних умов договору, необхідних для визнання досягнення консенсусу в цивільних правовідносинах. Тобто договір не узгоджений повністю: певні умови залишаються непогодженими або частково визначеними, що унеможливує констатацію його укладеності в юридичному сенсі.

У випадку неукладеного договору йдеться не про юридичну недійсність правочину, а про його незавершеність через неповноту домовленості сторін, що не дає змогу створити необхідну правову визначеність для досягнення правових наслідків.

Такий висновок узгоджується з подальшим розвитком законодавчої практики. Законом України від 19 червня 2020 року № 738-IX [18] до ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу України було внесено зміни, зокрема в абзаці першому цієї статті вилучено слова «в належній формі». Відповідно, у попередній редакції вказувалося, що «договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору», тоді як у чинній редакції абз. 1 ч. 1 ст. 638 ЦК України встановлено, що «договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору».

У цитованій вище окремій думці суддів, зокрема автора цієї статті, наголошено на тому, що «такі законодавчі зміни зводяться до того, що форма досягнення згоди більше не має правового значення при вирішенні судом питання щодо укладеності договору. Таким чином, при оцінці питання про укладеність договору суд має з'ясувати лише, чи досягли сторони консенсусу щодо всіх істотних умов, які є важливими для такого правочину» [17].

Правочин, який не набрав юридичної сили, має місце в ситуаціях, коли сторони не досягли повної згоди щодо всіх необхідних умов, які визначають його дійсність. Такий випадок може виникнути, коли з наданих до суду матеріалів (зокрема, у разі вже розглядуваного в суді спору) неможливо визначити предмет домовленості сторін або коли досягнуті домовленості не можуть бути реалізовані через неповноту або невизначеність умов договору та вимог до боржника.

У разі коли договір має чітко визначену мету та передбачає виникнення конкретних правовідносин, він підлягає оцінці як укладений правочин, тобто такий правочин є вчиненим. В іншому випадку неукладений правочин є лише неповністю вчиненим або незавершеним, однак існує можливість довести його до юридичної завершеності, зокрема шляхом додаткових перемовин або вирішення питань у судовому порядку.

На відміну від цього, недійсний правочин є вчиненим, але має істотні дефекти, які не можуть бути усунуті сторонами самостійно, за винятком випадків, чітко передбачених законо-

давством. Наприклад, згідно із ч. 2 ст. 220 Цивільного кодексу України, якщо сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, а також відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що досягнення сторонами повної згоди щодо всіх істотних умов, які є необхідними для укладення конкретного виду договору, свідчить про його укладеність. У зв'язку із цим виникає можливість оцінки договору як дійсного в межах встановленого правового порядку.

З огляду на це договір, що відповідає вимогам щодо укладеності, може бути підданий перевірці на відповідність нормам законодавства, що в разі наявності порушень дає підстави для його визнання недійсним. Тому укладеність договору є важливим кроком для подальшої правової оцінки його дійсності чи недійсності згідно з вимогами Цивільного кодексу України.

Розглянемо місце неукладеного правочину в контексті системи юридичних фактів. Як відомо, у цивільно-правовій теорії юридичні факти поділяються на події та дії, а останні, зі свого боку, класифікуються на правомірні та протиправні. До правомірних дій належать правочини, серед яких можна виділити й такі, що є не завершеними (які формально не можна вважати правочинами), тобто неукладені.

До протиправних дій належать, зокрема, недійсні правочини, оскільки вони суперечать вимогам цивільного законодавства, а також можуть призводити до завдання збитків, незаконного збагачення тощо. Неукладений правочин, попри те що ще не набрав статусу правочину, є незавершеним актом волі й не може розглядатися як заперечення права чи порушення норм права, що властиво для протиправних дій (правопорушень).

Отже, неукладений договір є правомірною дією, оскільки відсутність повної згоди сторін на істотні умови не призводить до порушення норм законодавства. При цьому в контексті

оцінки укладеності або неукладеності договору не застосовуються такі критерії, як вина, протиправність чи злочинність, оскільки ці поняття не є релевантними для цієї категорії правових відносин.

У випадку підроблення підпису на договорі можна говорити про наявність усіх ознак, що характерні для правопорушення, зокрема таких, як злочинна змова осіб, вина, протиправність та інші елементи, що є суттєвими для визначення незаконності дій. У цьому контексті визнати договір неукладеним є некоректним, оскільки він вже відбувся та є юридичним фактом.

Проте, з огляду на положення цивільного права, навіть за наявності підроблення підпису й інших правопорушень договір не можна вважати неукладеним. Він є вчиненим правочиним, однак з позиції цивільного права є також правопорушенням, що свідчить про порушення норм законодавства, зокрема в частині фальсифікації волі однієї зі сторін.

З огляду на наведене вище вважаємо, що визнання недійсності договору є найбільш ефективним способом забезпечення правової визначеності, особливо в ситуаціях, коли договір підписано сторонньою особою, яка неправомірно підмінила належну сторону правочину. Такий підхід дасть змогу чітко визначити правовий статус договору й уникнути правових невизначеностей.

Протилежний підхід, за якого суди оцінюють договори не з позиції їх дійсності чи недійсності (що є ключовим аспектом при визначенні правопорушення), а через призму їх укладеності або неукладеності (яка є категорією правомірних дій), може призвести до ускладнень у правозастосуванні. Це пояснюється тим, що категорія неукладеності правочину формально не передбачена в цивільному законодавстві України, що ускладнює правову оцінку таких ситуацій і може призвести до непослідовного застосування норм права.

Детальніше розглянемо питання, порушене в цій статті, щодо договорів про розпорядження нерухомим майном, для яких законодавством передбачено обов'язкову письмову нотаріальну форму. На нашу думку, випадок

підроблення підпису однією зі сторін правочину, що підлягає нотаріальному посвідченню, вказує на наявність дефекту волі цієї сторони. Таке підроблення не лише порушує вимоги до оформлення правочину, а й створює презумпцію відсутності волевиявлення сторони на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

Отже, відповідно до наведеного, підроблений підпис на нотаріально посвідченому договорі є підставою для його визнання недійсним, оскільки він не відображає реальну волю сторін, що уклали такий правочин. Це, зі свого боку, є підставою для застосування норм цивільного законодавства щодо недійсності договору, який не відповідає вимогам щодо письмового нотаріального посвідчення.

На нашу думку, у разі підроблення підпису однієї зі сторін на нотаріально посвідченому договорі, який у своїй формі та змісті містить всі істотні умови, не можна стверджувати, що така угода є неукладеною через відсутність сторони. У цій ситуації, хоча договір формально містить підпис сторони, фактично він вчинений без належних повноважень особи, яка підписала його від імені цієї сторони.

Зокрема, особа, що діяла від імені сторони правочину, не мала правових повноважень на вираження волі дійсного власника майна. Ба більше, власник майна не мав волі на відчуження належного йому майна. Таким чином, це порушує законодавчі вимоги щодо здійснення правочинів, що призводить до недійсності нотаріально посвідченого договору, укладеного внаслідок протиправної підміни юридичної особистості сторони правочину.

Така інтерпретація правової природи договору, що стосується розпорядження нерухомим майном, враховує особливості обороту такого майна. Зокрема, факт володіння нерухомим майном може підтверджуватися через державну реєстрацію права власності на це майно, проведену відповідно до вимог законодавства України (принцип реєстраційного підтвердження володіння).

Крім того, відповідно до норм цивільного права, відомості, що містяться в державному реєстрі прав на нерухомість, вважаються

правильними та достовірними, якщо не буде надано доказів, що спростовують ці відомості. Це забезпечує правову визначеність і стабільність в обороті нерухомого майна, оскільки правовий статус власності визнається таким, що є підтвердженим через реєстрацію у встановленому порядку.

Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, що здійснюється на підставі нотаріально посвідченого договору, виступає як своєрідна реакція держави на укладення такої угоди. Це можна розглядати як процес легалізації відповідного речового права за конкретною особою, що є завершальним етапом юридичної процедури відчуження нерухомого майна. Така реєстрація є підтвердженням законності переходу прав на нерухомість і слугує офіційним визнанням змін у правовому статусі майна.

Враховуючи це, дійсний власник майна, який здійснив правомірну операцію, пов'язану з відчуженням майна, повинен мати забезпечений дієвий механізм захисту своїх прав у випадку, якщо в державному реєстрі прав на нерухомість з'являється запис, що свідчить про наявність права власності іншої особи. Це дає можливість захистити інтереси правомірного власника, зберігаючи баланс прав та обов'язків учасників правовідносин у сфері цивільного обороту нерухомості.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в разі, коли договори щодо нерухомого майна містять всі істотні умови, були нотаріально посвідчені та здійснено державну реєстрацію речового права, не можна говорити про неукладеність такого договору. У цьому випадку слід вказати суто на недійсність договору, оскільки правочин, як дія, що має на меті набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, уже набуває юридичної значущості як для нотаріуса, що виступає в ролі державного реєстратора, так і для держави, як для суб'єкта, що визнає цей правочин як юридичний факт.

Таким чином, констатація недійсності договору є необхідною для забезпечення правової визначеності, коли інша особа, що не має на те правових підстав, видає себе за власника нерухомого майна та підписує договір від його

імені, при цьому договір посвідчується нотаріально, а відомості, що стосуються речових прав, відповідно до цього договору, відображаються в державному реєстрі. Такий підхід забезпечує захист цивільних прав осіб і є відповідним механізмом правового регулювання в рамках цивільного законодавства України.

Висновки. Вважаємо, що в контексті виникнення договірних зобов'язань найважливішою є оцінка договору саме як правочину. Відсутність узгодженості між внутрішньою волею учасників та їх зовнішнім волевиявленням суттєво впливає на дійсність договору, зокрема нотаріально посвідченого правочину. Така невідповідність є підставою для визнання договору недійсним на підставі судового рішення.

Згідно із ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу України, наявність волевиявлення учасників правочину, що повинно відповідати їхній внутрішній волі, є обов'язковим і безумовним елементом для того, щоб правочин мав чинність. Саме додержання цієї вимоги є необхідною умовою для визнання правочину чинним. Таким чином, будь-які порушення цього принципу можуть призвести до недійсності договору.

Договір як документ виступає лише як зовнішній вираз домовленості між сторонами, тобто спосіб формалізації досягнутого погодження. Отже, порушення форми договору або її недоліки не завжди свідчать про відсутність внутрішньої волі та домовленості між учасниками правочину. Тому навіть у разі, коли договір не підписаний однією зі сторін, але насправді домовленість була досягнута, такий правочин можна визнати таким, що має дефект форми, оскільки воля сторін була спрямована на досягнення конкретних правових наслідків.

У разі ж, якщо відсутня внутрішня воля однієї зі сторін на досягнення певного правового результату або коли спостерігається невідповідність між внутрішнім наміром та його зовнішнім вираженням, ми маємо справу з дефектом волі правочину. У такій ситуації, навіть за наявності зовнішніх ознак правочину, його дійсність може бути поставлена під сумнів, оскільки таке волевиявлення не відповідає реальним намірам учасників угоди.

У контексті ст. 638 Цивільного кодексу України, яка стосується правочину, що не відбувся, йдеться про ситуацію, коли сторони не досягли повної згоди стосовно всіх істотних умов договору, необхідних для його набрання чинності. Таким чином, коли сторони не погодили всі умови, що є необхідними для формування правових наслідків договору, не виникає правового зобов'язання між ними. У випадку ж, коли між сторонами була досягнута чітка домовленість, спрямована на встановлення відповідних правовідносин, і були узгоджені всі істотні умови для конкретного виду договору, такий договір вважається укладеним, хоча й може бути визнаний недійсним у судовому порядку за наявності підстав, передбачених цивільним законодавством.

Неукладені (невчинені) правочини є частиною правомірних дій, оскільки їх реалізація не порушує правових норм, на відміну від недійсних правочинів, які в силу їх правової природи є протиправними діями. Такий правочин порушує вимоги закону, тож має наслідки, що суперечать встановленим правовим приписам. Отже, не можна стверджувати, що договір, який хоча й формально укладений і має юридичне значення, є неукладеним, оскільки він є правочином, що вже вчинений і являє собою фактичний юридичний акт, але з погляду цивільного права має характеристику протиправної дії з елементами правопорушення.

Аналогічне положення стосується договорів, що регулюють відносини щодо нерухомого майна. Якщо такий договір містить усі істотні умови, був нотаріально посвідчений та здійснено державну реєстрацію речового права, не можна стверджувати про його неукладеність.

У цьому випадку виправдано говорити суто про недійсність такого правочину, оскільки він як дія, спрямована на набування, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, уже існує для нотаріуса, який виконує функції державного реєстратора, а також для держави як юридичний факт.

Підсумовуючи викладене, висловлюємо переконання, що підроблення підпису сторони правочину, включно з випадками нотаріально посвідчених правочинів, свідчить про те, що така сторона правочину формально присутня, як і її підпис. Проте особа, яка діяла від імені цієї сторони, не мала права та відповідного обсягу повноважень для вираження волі фактичного власника майна.

Такий стан справ є дефектом волі, що створює презумпцію відсутності внутрішньої волі та відповідного волевиявлення сторони на виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин.

Унаслідок цього виникають підстави для визнання такого правочину, зокрема нотаріально посвідченого, недійсним у судовому порядку відповідно до ч. 3 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Сулейменов М. К. Недійсні правочини у цивільному праві: проблеми теорії та практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції в межах щорічних цивілістичних читань, присвячених 75-річчю проф. Рольфа Кніпера (Алмати, 19–20 травня 2016 р.). Відп. ред. М. К. Сулейменов. Алмати : НДІ приватного права, 2017. 744 с. С. 29–36.
2. Подоляк С. А. Неукладеність господарських договорів – погляд зблизька. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 151–154.
3. Уразова Г. О. Чи може визнаватися недійсним неукладений договір? Недійсність правочинів. Коментар судової практики. За заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2018. 264 с. С. 10–12.
4. Дзера О. В. Правочини в механізмі регулювання приватних відносин. Оновлення регулювання приватних відносин: проблеми і перспективи : монографія. За заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Великанової. Київ : Алерта, 2024. 296 с. С. 75–113.
5. Трубаков Є. О. Генеза вчення про неукладений договір. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 6 (10). С. 149–152.
6. Трубаков Є. О. Види недоліків складу юридичного факту цивільно-правового договору: поняття і правові наслідки. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 100–104.
7. Пономарьова Т. С. До питання співвідношення понять недійсних та неукладених договорів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 34–37.

8. Лаврінченко І. А. Проблематика співвідношення дійсності / недійсності з правомірністю / протиправністю правочинів з вадами волі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 6. С. 126–132.
9. Хатнюк Н. С. Правова природа оспорюваних правочинів. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 77–80.
10. Крат В. І. Як має бути кваліфікований договір, якщо фізична особа, вказана як сторона договору, його не підписувала? Недійсність правочинів. Коментар судової практики. За заг. ред. І. В. Спасиби-Фатєєвої. Харків : Право, 2018. 264 с. С. 204–207.
11. Трубаков Є. О. Неукладені цивільно-правові договори: поняття, правова природа, правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 225 с.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>.
13. Аналіз Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00220>.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 червня 2020 року у справі № 145/2047/16-ц (провадження № 14-499цс19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90933484>.
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 227/3760/19-ц (провадження № 14-79цс21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219918>.
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17 (провадження № 14-29цс23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123780071>.
17. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду до постанови від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17 (провадження № 14-29цс23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992365>.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19.06.2020 № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.

References:

1. Suleimenov, M.K. (2017). Nediisni pravochyny u tsyvilnomu pravi: problemy teorii ta praktyky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii v mezhakh shchorichnykh tsyvilistychnykh chytan, prysviachenykh 75-richchiu prof. Rolfa Knipera [Invalid Transactions in Civil Law: Problems of Theory and Practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference within the Annual Civil Readings Dedicated to the 75th Anniversary of Prof. Rolf Knieper] (Almaty, 19–20 travnia 2016 r.). M.K. Suleimenov (Ed.). Almaty: NDI pryvatnoho prava, 29–36 [in Ukrainian].
2. Podoliak, S.A. (2009). Neukladenist hospodarskykh dohovoriv – pohliad zblyzka [Failure to conclude commercial contracts – a close look]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 151–154 [in Ukrainian].
3. Urazova, H.O. (2018). *Chy mozhe vyznavatysia nediisnym neukladeniy dohovir? Nediisnist pravochyniv. Komentar sudovoi praktyky* [Can an unconcluded contract be declared invalid? Invalidity of transactions. Commentary on judicial practice]. I.V. Spasybo-Fatieieva (Ed.). Kharkiv: Pravo, 10–12 [in Ukrainian].
4. Dzera, O.V. (2024). *Pravochyny v mekhanizmi rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn. Onovlennia rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn: problemy i perspektyvy: monohrafiia* [Transactions in the mechanism of regulation of private relations. Updating the regulation of private relations: problems and prospects: monograph]. O.O. Kot, A.B. Hryniak, M.M. Velykanova (Eds.). Kyiv: Alerta, 75–113 [in Ukrainian].
5. Trubakov, Ye.O. (2014). Heneza vchennia pro neukladeniy dohovir [The Genesis of the Doctrine of the Unconcluded Contract]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică – National legal journal: theory and practice*, 6(10), 149–152 [in Ukrainian].
6. Trubakov, Ye.O. (2015). Vydy nedolikov skladu yurydychnoho faktu tsyvilno-pravovoho dohovoru: poniattia i pravovi naslidky [Types of deficiencies in the composition of the legal fact of a civil law contract: concept and legal consequences]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 4–5, 100–104 [in Ukrainian].
7. Ponomarova, T.S. (2016). Do pyttannia spivvidnoshennia poniat nediisnykh ta neukladeniykh dohovoriv [On the question of the correlation of the concepts of invalid and unconcluded contracts]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 4, 34–37 [in Ukrainian].

8. Lavrinenko, I.A. (2018). Problematyka spivvidnoshennia diisnosti / nediisnosti z pravomirnistiu / protypravnistiu pravochyniv z vadamy voli [The problem of the correlation of validity/invalidity with legality/illegality of transactions with defects of will]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 6, 126–132 [in Ukrainian].
9. Khatniuk, N.S. (2002). Pravova pryroda osporiuvanykh pravochyniv [The legal nature of disputed transactions]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava – Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Administration and Law*, 2, 77–80 [in Ukrainian].
10. Krat, V.I. (2018). *Yak maie buty kvalifikovanyi dohovir, yakshcho fizychna osoba, vказana yak storona dohovoru, yoho ne pidpysuvala? Nediisnist pravochyniv. Komentar sudovoi praktyky [How should a contract be qualified if the individual named as a party to the contract did not sign it? Invalidity of transactions. Commentary on case law]*. I.V. Spasybo-Fatieieva (Ed.). Kharkiv: Pravo, 204–207 [in Ukrainian].
11. Trubakov, Ye.O. (2015). Neukladenі tsyvilno-pravovi dohovory: poniattia, pravova pryroda, pravovi naslidky [Unconcluded civil contracts: concept, legal nature, legal consequences]. *Candidate's thesis*. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 225 p. [in Ukrainian].
12. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.2009 № 9 “Pro sudovu praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochyniv nediisnymy” [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 06.11.2009 No. 9 “On the judicial practice of considering civil cases on declaring transactions invalid”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> [in Ukrainian].
13. Analiz Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav okremykh pytan sudovoi praktyky, shcho vynykaiut pry zastosuvanni sudamy rekomendatsiinykh roziasnen, vykladyenykh u postanovi Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.2009 № 9 “Pro sudovu praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochyniv nediisnymy” [Analysis of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of certain issues of judicial practice that arise when courts apply the advisory explanations set out in the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 06.11.2009 No. 9 “On Judicial Practice in Civil Cases on the Recognition of Transactions as Invalid”]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00220> [in Ukrainian].
14. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 chervnia 2020 roku u spravi № 145/2047/16-ts (provadzhennia № 14-499ts19) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of June 16, 2020 in case No. 145/2047/16-ts (proceedings No. 14-499ts19)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90933484> [in Ukrainian].
15. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26 zhovtnia 2022 roku u spravi № 227/3760/19-ts (provadzhennia № 14-79ts21) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of October 26, 2022 in case No. 227/3760/19-ts (proceedings No. 14-79ts21)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219918> [in Ukrainian].
16. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 27 lystopada 2024 roku u spravi № 204/8017/17 (provadzhennia № 14-29ts23) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 27, 2024 in case No. 204/8017/17 (proceedings No. 14-29ts23)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123780071> [in Ukrainian].
17. Okrema dumka suddiv Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu do postanovy vid 27 lystopada 2024 roku u spravi № 204/8017/17 (provadzhennia № 14-29ts23) [Separate opinion of the judges of the Grand Chamber of the Supreme Court to the resolution of November 27, 2024 in case No. 204/8017/17 (proceedings No. 14-29ts23)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992365> [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia zaluchennia investytsii ta zaprovadzhennia novykh finansovykh instrumentiv: Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Investment Attraction and Introducing New Financial Instruments: Law of Ukraine] vid 19.06.2020 № 738-IKh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-3>

Будзар Павло Степанович,

аспірант кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
вулиця Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://0009-0003-9699-5718>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЯК ЧИННИКА ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена виокремленню та загальній характеристиці конкурентних переваг підприємства, які дозволяють йому займати стабільно високе положення на ринку серед інших конкурентів. Доведено, що господарсько-правовий аспект є невід'ємною частиною формування та підтримки конкурентної позиції підприємства, а її аналіз, знання, розуміння та ефективне використання через відповідні правові норми дає змогу підприємству не лише уникнути проблем, як правило, фінансово-економічного характеру, а й активно створювати та захищати свої власно-індивідуальні конкурентні переваги на ринку. Також господарсько-правовий аспект конкурентної позиції стосується того, як норми господарського права, державне регулювання економічно-господарських процесів та судова практика впливають на здатність підприємства конкурувати, формувати свої переваги та захищати їх, адже саме ця взаємодія між бізнес-стратегією та правовим полем, у якому вона реалізується, опосередковується ключовими господарсько-правовими чинниками, які істотно впливають на конкурентну позицію.

Надано визначення конкурентної позиції підприємства як його відносної переваги над конкурентами на ринку, що дозволяє йому ефективніше задовольняти потреби споживачів, отримувати більший прибуток та забезпечувати сталий розвиток. Вона визначається багатьма чинниками: якістю продукції / послуг, ціновою політикою, інноваціями, ефективністю управління, маркетингом, репутацією тощо.

Визначено, що основним складником стабільної конкурентної позиції виступає конкурентоспроможність, яка узагальнює переваги підприємства на внутрішньому та міжнародному ринках, що безпосередньо впливає на успішність створення і функціонування суб'єктів та взагалі на стан та ефективно прибутковий розвиток ринкового механізму в цілому.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентна позиція, підприємство, суб'єкт господарювання, платоспроможність, конкуренція, господарська діяльність, господарське законодавство.

Budzar Pavlo. Economic and legal characteristics of competitive advantages as a factor of the solvability of an enterprise

Abstract. The article is devoted to the identification and general characteristics of the competitive advantages of the enterprise, which allow it to occupy a stable and high position in the market among other competitors. It is proved that the economic and legal aspect is an integral part of the formation and maintenance of the competitive position of the enterprise, and its analysis, knowledge, understanding and effective use through the relevant legal norms allows the enterprise not only to avoid problems, as a rule, of a financial and economic nature, but also to actively create and protect its own individual competitive advantages in the market. Also, the economic and legal aspect of the competitive position concerns how the norms of economic law, state regulation of economic and economic processes and judicial practice affect the ability of the enterprise to compete, form its advantages and protect them, because it is this interaction between the business strategy and the legal field in which it is implemented that is mediated by key economic and legal factors that significantly affect the competitive position.

The definition of the competitive position of an enterprise is given as its relative advantage over competitors in the market, which allows it to more effectively satisfy the needs of consumers, receive greater profits and

ensure sustainable development. It is determined by many factors: the quality of products/services, pricing policy, innovations, management efficiency, marketing, reputation, etc.

It is determined that the main component of a stable competitive position is competitiveness, which summarizes the advantages of the enterprise in the domestic and international markets, which directly affects the success of the creation and functioning of entities and in general on the state and efficient and profitable development of the market mechanism as a whole.

Key words: *competitive advantages, competitive position, enterprise, business entity, solvency, competition, economic activity, economic legislation.*

Вступ. Підприємство є певним різновидом суб'єктів господарювання, яке конкурує з іншими суб'єктами та спонукає їх постійно вдосконалювати свою виробничо-господарську діяльність з метою здобуття певних конкурентних переваг, завдяки чому формується їхня стійка, як правило, у фінансово-економічному аспекті, конкурентна позиція на ринку. Основним складником цього успіху виступає конкурентоспроможність, яка узагальнює переваги підприємства на внутрішньому та міжнародному ринках. Актуальність теми дослідження полягає у тому, що конкурентоспроможності через конкуренцію та інші чинники притаманним є господарсько-правове забезпечення, у тому числі й нормативне, що безпосередньо впливає на успішність створення і функціонування суб'єктів та взагалі на стан та ефективно прибутковий розвиток ринкового механізму в цілому.

Метою статті є аналіз та виокремлення господарсько-правового аспекту конкурентної позиції підприємства за різноманітними чинниками (критеріями).

Матеріали та методи. Поняття та ознаки конкурентних переваг здебільшого досліджено в працях економістів та роботах фахівців-юристів через зв'язок із конкуренцією, наприклад В. Василенко, Т. Пуліної, М. Саєнко, Т. Швидкої тощо. Однак потребує наукового обґрунтування саме визначення конкурентних переваг підприємств як певних суб'єктів господарювання з виокремленням поняття «конкурентна позиція» з точки зору господарського права та господарського законодавства шляхом застосування різноманітних методів наукового пізнання, а саме: діалектичного як основи для визначення основних понять, системного, формально-логічного та інших.

Результати. Для стабільно прибуткового положення підприємства на ринку важливим є конкурентна позиція, яка створюється завдяки певним елементам-чинникам або її показникам (перевагам). Здебільшого виокремленням та дослідженням конкурентної позиції та її переваг займаються вчені-економісти. Так, наприклад, М. Саєнко зазначає, що «шляхом порівняння конкурентних позицій кількох підприємств на певному ринку можна оцінювати конкурентоспроможність конкретного підприємства» [1, с. 120]. Інші, досліджуючи металургійне виробництво, вказують на те, що саме «важливим кроком щодо утримання конкурентної позиції підприємства є якісно новий підхід до організації процесу стратегічного управління діяльністю підприємств металургійної галузі, оскільки особливої актуальності набуває своєчасне та адекватне реагування на зміни динамічного зовнішнього середовища, виклики процесів глобалізації та прискорення науково-технічного прогресу. Це, своєю чергою, змушує металургійні підприємства постійно удосконалювати методи і засоби стратегічного управління, з метою досягнення й утримання конкурентних позицій та забезпечення довгострокового розвитку підприємства» [2, с. 236]. Тобто насамперед конкурентну позицію пов'язують із внутрішніми чинниками підприємства – його менеджментом – та зовнішніми – загальним станом певного сегменту ринку та новітніми науково-технічними досягненнями.

Юристи розглядають конкурентну позицію через призму конкуренції та слушно вказують на те, що саме «сьогодні ставлення до цього механізму змінилося, оскільки з'явилося розуміння, яку користь для суспільства приносить економічна конкуренція, йдеться про стимулювання до економії ресурсів; спону-

кання суб'єктів господарювання до розширення й раціоналізації виробництва; витіснення неефективних суб'єктів господарювання і зайвих торгових посередників, заінтересованих у накручуванні цін; впровадження новітніх технологій у виробництво продукції тощо. Підприємства, які не розвиваються, згодом можуть втратити свої позиції на ринку, і це призводить до їх ліквідації та банкрутства» [3, с. 223]. Тобто конкурентна позиція тісно пов'язана із конкурентоспроможністю, яка дозволяє оцінити, як правило, фінансовий стан підприємства та застосувати відповідні заходи запобігання його банкрутству. Таким чином, «конкурентна позиція підприємства – це певне його положення у ринковому сегменті завдяки більш ефективній реалізації обраної ним конкурентної стратегії стосовно аналогів. Бажанням кожного підприємства в сучасних умовах є забезпечення сталої конкурентної позиції. Стала конкурентна позиція – це можливість підтримувати досягнуту конкурентну позицію у конкурентному полі, забезпечувати стабільний рівень розвитку та ефективно адаптуватися до змін факторів зовнішнього середовища» [4, с. 38]. Саме адаптація вимагає належного нормативного забезпечення, насамперед нормами господарського права, його підгалуззю – антимонопольно-конкурентним правом, інститутами – господарсько-договірним правом тощо. Також важливу роль у формуванні та стабілізації конкурентної позиції відіграють право інтелектуальної власності та корпоративне право.

Конкурентна позиція підприємства – це його відносна перевага над конкурентами на ринку, що дозволяє йому ефективніше задовольняти потреби споживачів, отримувати більший прибуток та забезпечувати сталий розвиток. Вона визначається багатьма чинниками: якістю продукції / послуг, ціновою політикою, інноваціями, ефективністю управління, маркетингом, репутацією. Саме «для забезпечення конкурентоспроможного рівня підприємства необхідно провести такий важливий етап, як оцінка конкурентоспроможності, а також якості ведення на внутрішньому і зовнішньому ринках. Оцінка

конкурентоспроможності підприємства передбачає визначення сильних і слабких сторін його діяльності, прихованих можливостей та потенційних загроз, що в свою чергу дає можливість ефективно планувати діяльність підприємства на основі його конкурентних переваг. Найважливішими заходами, спрямованими на посилення конкурентної сили підприємства, є:

- вдосконалення техніко-економічних характеристик та якості продукції підприємства;
- орієнтація на споживачів;
- спрямування зусиль на досягнення переваг над конкурентами;
- активна рекламна діяльність та освоєння нових ринків;
- збільшення асортименту продукції та розробка нових брендів» [5].

Наявність конкурентних переваг підприємства «забезпечує підприємцю можливість діяти з позиції сили з конкурентами та поступово витіснити їх із ринку, що створюватиме прецедент посилення конкурентної позиції за рахунок монополізації ринкового сегменту. Конкурентні переваги слугують підприємству не лише впливовим важелем посилення конкурентної позиції, а й можливістю застосовувати стратегію успішного позиціонування товарів і послуг на ринку та концентрації ресурсів для перспективного розвитку» [6, с. 96]. Саме вони є «концентрованим проявом переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства, яку можна виміряти економічними показниками (додатковий прибуток, більш висока рентабельність, ринкова частка, обсяг продажів). Конкурентна перевага – це факт, що фіксується в результаті реальних і очевидних дій покупців. Саме тому в практиці бізнесу конкурентні переваги є головною метою та результатом господарської діяльності» [7, с. 93]. Таким чином, Конкурентна перевага суб'єкта господарювання – це його унікальна позиція або здатність, яка дозволяє йому ефективніше задовольняти потреби споживачів, перевершувати своїх конкурентів, отримувати стабільніші та вищі прибутки та забезпечувати довгостроковий успіх на ринку.

Це те, що робить підприємство кращим або іншим (у позитивному сенсі) в очах клієнтів та порівняно з конкурентами, та саме вона є ключовою для виживання та розвитку бізнесу в умовах ринкової економіки, особливо у воєнний час.

Господарсько-правовий аспект конкурентної позиції стосується того, як норми господарського права, державне регулювання економічно-господарських процесів та судова практика впливають на здатність підприємства конкурувати, формувати свої переваги та захищати їх. Це взаємодія між бізнес-стратегією та правовим полем, у якому вона реалізується, адже ключовими господарсько-правовими чинниками, що впливають на конкурентну позицію, є:

- конкурентне (антимонопольне) право, яке являє собою підгалузь господарського права, а його норми сприяють захисту від недобросовісної конкуренції: це закони, що забороняють копіювання товарів, брендів, введення в оману споживачів, використання комерційної таємниці конкурентів, демпінг тощо. Ефективний захист від таких дій дозволяє підприємству зберігати свою ринкову перевагу;

- **антимонопольне законодавство** встановлює заборону монополізації та зловживання домінуючим становищем: перешкоджає створенню монополій, обмежує можливості великих гравців диктувати умови ринку, що створює сприятливіші умови для нових учасників та невеликих компаній;

- контроль за концентрацією, адже саме держава контролює злиття та поглинання, щоб не допустити надмірної концентрації ринкової влади, що може зменшити конкуренцію.

Вирішальний вплив: підприємство, яке дотримується антимонопольного законодавства, формує позитивну репутацію, уникає штрафів та судових спорів, що підвищує його стабільність та конкурентоспроможність. Водночас знання цих норм дозволяє ефективно захищатися від недобросовісних дій конкурентів.

- **право інтелектуальної власності (ІВ):** патенти, які сприяють захисту інноваційних продуктів, технологій, винаходів, адже саме

вони надають монопольне право на використання винаходу протягом певного часу, що створює тимчасову конкурентну перевагу;

- торговельні марки (бренди) сприяють захисту назв, логотипів, слоганів, адже саме сильна, захищена торговельна марка формує впізнаваність, довіру споживачів та лояльність, що є потужним конкурентним активом;

- авторські права шляхом захисту творів мистецтва, програмного забезпечення, літератури, дизайну;

- комерційна таємниця шляхом захисту конфіденційної інформації (формули, рецепти, списки клієнтів, технологічні процеси).

Вплив: ефективне управління та захист інтелектуальної власності дозволяє підприємству монетизувати свої інновації, відрізнитися від конкурентів, створювати унікальний імідж та захищатися від копіювання.

- **господарське-договірне право** сприяє надійності договірних відносин, адже саме чітко укладені та юридично захищені контракти з постачальниками, дистриб'юторами, клієнтами забезпечують стабільність поставок, збуту та взаємодії;

- захист від порушень зобов'язань, що передбачає можливість стягнення неустойки, відшкодування збитків у разі невиконання або неналежного виконання договорів забезпечує фінансову стабільність та передбачуваність бізнесу.

Вплив: зміцнює довіру у відносинах з партнерами, знижує ризики, забезпечує передбачуваність операційної діяльності, що є важливим для довгострокової конкурентоспроможності.

- **законодавство про захист прав споживачів**, як інститут господарського права, визначає стандарти якості та безпеки, адже дотримання цих норм є обов'язковим і формує довіру споживачів;

- надання достовірної інформації, тобто встановлює заборону недобросовісної реклами та введення в оману.

Вплив: компанії, які сумлінно дотримуються цих норм, формують кращу репутацію, отримують лояльних клієнтів та уникають судових позовів і штрафів, що прямо впливає на їхню конкурентоспроможність.

– **податкове законодавство** та державні стимули як засіб державного регулювання економіки:

– податкові пільги та преференції. Уряд може надавати податкові стимули для розвитку певних галузей (наприклад, ІТ-сектор, сільське господарство), інноваційної діяльності, інвестицій, створення робочих місць;

– субсидії та гранти через державні програми підтримки можуть зменшувати витрати підприємства, дозволяючи йому інвестувати у розвиток або знижувати ціни;

– спеціальні економічні зони, індустріальні парки, тобто надання особливих правових та податкових режимів для залучення інвестицій та стимулювання розвитку.

Вплив: використання таких можливостей дозволяє підприємству зменшити собівартість, підвищити рентабельність, отримати додаткові ресурси для розвитку та стати більш конкурентоспроможним.

– **дозвільна система та ліцензування** регулюють:

– бар'єри входу на ринок, тобто наявність складних процедур ліцензування та отримання дозволів може бути як перешкодою для нових гравців (що захищає існуючих), так і тягарем для самих компаній;

– вимоги до діяльності, тобто дотримання галузевих стандартів, екологічних, санітарних норм.

Влив: підприємство, яке ефективно долає ці бюрократичні бар'єри та підтримує необхідні дозволи, забезпечує безперебійну діяльність, тоді як для нових гравців це може бути значною перешкодою.

– **корпоративне право** визначає:

– організаційно-правові форми, тобто вибір форми підприємства (ТОВ, АТ) впливає на структуру управління, відповідальність, можливості залучення інвестицій, що опосередковано впливає на конкурентоспроможність;

– управління та корпоративне врядування встановлює чіткі правила управління, права та обов'язки акціонерів / учасників, захист інтересів міноритарних акціонерів сприяють стабільності та привабливості для інвесторів.

Через господарсько-правове забезпечення визначається взаємозв'язок господарського правового поля та конкурентної позиції з урахуванням таких чинників:

– дотримання норм, тобто підприємство, що неухильно дотримується законодавства, мінімізує ризики штрафів, судових позовів, репутаційних втрат, що зміцнює його конкурентну позицію;

– використання можливостей, тобто активне використання правових інструментів (захист ІВ, участь у державних програмах, оптимізація податків у рамках закону), що надає додаткові фінансово-економічні переваги;

– регуляторне навантаження, тобто зайве або складне регулювання може створювати додаткові витрати та бар'єри, особливо для малих та середніх підприємств, що знижує їхню конкурентоспроможність порівняно з більшими або іноземними компаніями з меншим регуляторним тиском;

– правозастосовна практика, яка проявляється через ефективність правового захисту, швидкість та об'єктивність судочинства є критично важливими для впевненості бізнесу у захисті своїх прав та інтересів.

Висновки. Господарсько-правовий аспект є невід'ємною частиною формування та підтримки конкурентної позиції підприємства, а її аналіз, знання, розуміння та ефективне використання через відповідні правові норми дозволяє підприємству не лише уникнути проблем, як правило, фінансово-економічного характеру, а й активно створювати та захищати свої власні індивідуальні конкурентні переваги на ринку.

Також вважається за доцільне визначити поняття «конкурентна позиція» в Законі України «Про захист економічної конкуренції».

Список використаних джерел:

1. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства : підручник. Тернопіль : Вид-во «Економічна думка», 2006. 390 с.
2. Пуліна Т. В. Визначення конкурентної позиції металургійного підприємства на світовому ринку металургійної продукції. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.1. С. 230–238.

3. Швидка Т. І. Конкурентні переваги у процедурі банкрутства як спосіб підвищення конкурентоспроможності національної економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 221–224.
4. Василенко В. А. Аспекти формування конкурентних позицій підприємств в сучасних умовах. *Проблеми системного підходу в економіці* : зб. наук. праць. Київ : НАУ, 2014. Вип. 47. С. 36–40.
5. Буряченко О. В., Ткачук Л. М., Коваль Н. О. Конкурентоспроможність як визначальний показник ефективності діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/>
6. Герасимова В. О., Рєзанов Е. О. Конкурентоспроможність підприємства: сутність та фактори впливу в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2020. № 154. С. 93–97.
7. Партута Т. О., Фесенко Т. В. Конкурентоспроможність підприємства та механізм її забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 12. С. 91–96.

References:

1. Sayenko, M. H. (2006). *Stratehiya pidpryyemstva [Enterprise strategy]*. Ternopil' : Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
2. Pulina, T. V. (2015). Vyznachennya konkurentnoyi pozytsiyi metalurhiynoho pidpryyemstva na svitovomu rynku metalurhiynoyi produktsiyi [Determining the competitive position of a metallurgical enterprise on the global market of metallurgical products]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny [Scientific Bulletin of the National Technical University of Ukraine]*. Vol. 25, vol. 1. Pp. 230–238 [in Ukrainian].
3. Shvydka, T. I. (2024). Konkurentni perevahy u protseduri bankrutstva yak sposib pidvyshchennya konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky [Competitive advantages in bankruptcy proceedings as a way to increase the competitiveness of the national economy]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal [Legal scientific electronic journal]*. Vol. 1. Pp. 221–224 [in Ukrainian].
4. Vasylenko, V. A. (2014). Aspekty formuvannya konkurentnykh pozytsiy pidpryyemstv v suchasnykh umovakh [Aspects of formation of competitive positions of enterprises in modern conditions]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [Problems of a systemic approach in economics]*. Kyiv: NAU. Vol. 47. Pp. 36–40 [in Ukrainian].
5. Buryachenko, O. V., Tkachuk, L. M., & Koval', N. O. (2021). Konkurentospromozhnist' yak vyznachal'nyy pokaznyk efektyvnosti diyal'nosti pidpryyemstva [Competitiveness as a determining indicator of the efficiency of an enterprise]. *Ekonomika ta suspil'stvo [Economy and Society]*. Vol. 32. <https://economyandsociety.in.ua/> [in Ukrainian].
6. Herasymova, V. O., & Ryezhanov, E. O. (2020). Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva: sutnist' ta faktory vplyvu v suchasnykh umovakh [Enterprise competitiveness: essence and influencing factors in modern conditions]. *Ekonomichnyy prostir [Economic space]*. Vol. 154. Pp. 93–97 [in Ukrainian].
7. Partuta, T. O., & Fesenko, T. V. (2012). Konkurentospromozhnit' pidpryyemstva ta mekhanizm yiyi zabezpechennya [Competitiveness of enterprises and the mechanism for ensuring it]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid [Investments: practice and experience]*. Vol. 12. Pp. 91–96 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 18.07.2025

Дата прийняття статті: 24.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-4>

Добровольська Володимира Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»
вулиця Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9304-3792>

Гофман Олександр Рудольфович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»
вулиця Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3034-6550>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЙНО-РЕЄСТРАЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР БІЗНЕС-СТРУКТУРАМ

Анотація. Стаття присвячена аналізу та змістовній характеристиці господарсько-правового забезпечення юридичної допомоги щодо легалізаційно-реєстраційних процедур різноманітним бізнес-структурам, які діють в умовах воєнної економіки. Надано визначення юридичної допомоги щодо легалізаційно-реєстраційних процедур як комплексу дій у вигляді консультативно-документальної допомоги щодо умов та порядку державної реєстрації суб'єктів господарювання, ліцензування господарської діяльності, дозвільної системи тощо. Виокремлено поняття «юридичний абонентський супровід бізнесу» як послуга, що надається юридичною фірмою або адвокатом підприємству на постійній основі за фіксовану щомісячну плату. Це альтернатива утриманню штатного юриста, що дозволяє компанії отримувати кваліфіковану юридичну підтримку з усіх аспектів її діяльності без необхідності наймати юриста в штат, та по суті це «юридичний аутсорсинг», коли зовнішні фахівці виконують функції юридичного відділу компанії.

Доведено, що метою легалізаційно-реєстраційних процедур є: забезпечення законності, тобто гарантування того, що бізнес діє у правовому полі; державний контроль, тобто можливість держави здійснювати нагляд за діяльністю суб'єктів господарювання, збирати статистику, оподатковувати; захист інтересів, тобто захист прав та інтересів споживачів, працівників, інших суб'єктів ринку та прозорість і довіра, тобто сприяння прозорості бізнесу, що підвищує довіру з боку партнерів, інвесторів та клієнтів. Встановлено, що відсутність або порушення легалізаційних процедур може призвести до значних негативних наслідків: від адміністративних штрафів та анулювання ліцензій до конфіскації майна, заборони діяльності та кримінальної відповідальності.

Ключові слова: юридична допомога, легалізація господарської діяльності, державна реєстрація господарської діяльності, ліцензування господарської діяльності, суб'єкти господарювання, господарське законодавство.

Dobrovolska Volodymyra, Hofman Oleksandr. Economic and legal aspect of legal assistance in relation to legalization and registration procedures for business structures

Abstract. The article is devoted to the analysis and substantive characteristics of the economic and legal provision of legal assistance in legalization and registration procedures for various business structures operating in the conditions of a war economy. The definition of legal assistance in legalization and registration procedures is given as a set of actions, in the form of advisory and documentary assistance regarding the conditions and procedure for state registration of business entities, licensing of economic activities, the permitting system, etc. The concept of “legal subscription support for business” is singled out as a service provided by a law firm or lawyer to an enterprise on an ongoing basis for a fixed monthly fee. This is an alternative to retaining a full-time lawyer, which allows a company to receive qualified legal support in all aspects of its activities without the need to hire a lawyer on staff and, in essence, it is “legal outsourcing”, when external specialists perform the functions of the company's legal department.

It has been proven that the purpose of legalization and registration procedures is as follows: ensuring legality, i.e. guaranteeing that business operates within the legal framework; state control, i.e. the ability of the state to supervise the activities of business entities, collect statistics, and tax; protection of interests, i.e. protection of the rights and interests of consumers, employees, and other market entities; and transparency and trust, i.e. promoting business transparency, which increases trust on the part of partners, investors, and clients. It has been established that the absence or violation of legalization procedures can lead to significant negative consequences: from administrative fines and cancellation of licenses to confiscation of property, prohibition of activity, and criminal liability.

Key words: legal aid, legalization of business activity, state registration of business activity, licensing of business activity, business entities, business legislation.

Вступ. Будь-який вітчизняний суб'єкт господарювання для набуття свого статусу та подальшої законної своєї діяльності повинен пройти (здійснити) певні процедури, які нормативно встановлені в чинних правових актах. На практиці зазначені особи звертаються до фахівців-спеціалістів, як правило юристів, які допомагають їм зібрати та оформити всі необхідні документи для проходження легалізаційно-реєстраційних процедур, адже останні є суто формалізованими.

Метою статті є визначення юридичного супроводу легалізаційно-реєстраційних процедур суб'єктів господарювання спеціалістами-фахівцями з урахуванням норм чинного законодавства та наукової доктрини.

Матеріали та методи. Виокремленням та дослідженням легалізаційно-реєстраційних процедур суб'єктів господарювання займалися чимало вчених, таких як: Т. Журенок, І. Головань, А. Долгополов, В. Коростей, Д. Манько, А. Олефір, О. Подцерковний та інші. Однак невирішеними є положення щодо визначення поняття та повноважень юриста (юрисконсульта) щодо зазначених процедур шляхом застосування різноманітних методів наукового пізнання, а саме: діалектичного як основи для визначенні основних понять, системного, формально-логічного та інших.

Результати. Легалізаційно-реєстраційні процедури щодо суб'єктів господарювання в Україні – це комплекс обов'язкових юридичних дій, які необхідно здійснити для офіційного створення, початку та легального ведення бізнесу. Ці процедури забезпечують правовий статус підприємства, його облік у державних реєстрах та можливість здійснювати господарську діяльність відповідно до законодавства. У загальному вигляді «легалізація являє собою встановлену законодавством процедуру, що

здійснюється уповноваженими суб'єктами на користь зацікавлених осіб, – це законна легалізація, тобто така, що відповідає приписам чинних нормативно-правових актів» [1, с. 80].

Також, «розглядаючи легалізаційну діяльність, можливо дійти висновку, що остання логічно послідовно розвивається до певного результату крізь певний взаємозв'язок установлених стадій (операцій), а саме: а) установлення фактичної основи справи; б) установлення юридичної основи справи; в) ухвалення рішення у справі» [2, с. 111].

Юрист повинен бути обізнаний щодо різноманітних легалізаційно-реєстраційних процедур щодо суб'єктів господарювання, аналізуючи які можливо виділити їх основні етапи, а саме:

1. Державна реєстрація створення суб'єктів господарювання (набуття правосуб'єктності): по суті це первинний і фундаментальний етап легалізації, який надає бізнес-структурі офіційний правовий статус, адже без державної реєстрації діяльність є незаконною. Процедура включає подання визначеного пакета документів (заяви, установчих документів, рішень засновників тощо) до державного реєстратора (через ЦНАП, нотаріусів або онлайн через портал «Дія»).

Результатом є внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ЄДР) – з моменту внесення запису суб'єкт господарювання вважається створеним і легальним.

2. Постанова на облік у контролюючих органах: після державної реєстрації дані про суб'єкта автоматично передаються до інших державних органів для постановки на облік, адже це є частиною легалізації для контролю та виконання обов'язків. До основних органів належать: Податкова служба: облік як плат-

ника податків (податок на прибуток, єдиний податок, ПДВ тощо); органи статистики: облік для збору статистичної інформації; Пенсійний фонд та фонди соціального страхування: облік як платника єдиного соціального внеску (ЄСВ) та інших відрахувань. Процедура переважно є автоматичною на підставі даних ЄДР, але в деяких випадках (наприклад, перехід на спрощену систему оподаткування або реєстрація платником ПДВ) вимагається подання заяви.

3. Отримання дозволів, ліцензій, погоджень (для спеціальних видів діяльності): для багатьох видів господарської діяльності закон вимагає отримання спеціальних дозволів або ліцензій, що підтверджують відповідність підприємства певним кваліфікаційним, технічним, санітарним, екологічним та іншим вимогам. Наприклад, ліцензії на банківську, страхову, освітню, медичну діяльність, виробництво та обіг алкогольних напоїв / тютюнових виробів, будівництво, транспортні перевезення тощо. Дозволи на викиди, спеціальне водокористування тощо. Процедура включає подання заяви та пакету документів до відповідних державних органів, проходження перевірок, інспекцій. Значення полягає в тому, що саме це є ключовим елементом легалізації для регульованих видів діяльності, адже без необхідних дозволів діяльність вважається нелегальною з усіма наслідками.

4. Відкриття банківського рахунку: незважаючи на те, що це не є прямою «легалізаційною» процедурою у сенсі отримання дозволу, відкриття рахунку є обов'язковим елементом легального функціонування для здійснення фінансових операцій та податкового обліку. Процедура включає звернення до банку з установчими документами та документами, що посвідчують особу керівника.

5. Комплаєнс (постійне дотримання законодавства), який являє собою безперервний процес забезпечення відповідності діяльності бізнес-структури всім застосовним законам, нормативним актам та внутрішнім політикам, адже це ширше, ніж просто початкова реєстрація. До ключових аспектів комплаєнсу належать: податковий комплаєнс, що включає своєчасну та повну сплату податків, подання

звітності; трудове законодавство, що включає правильне оформлення трудових відносин, дотримання прав працівників, безпеку праці; захист прав споживачів, що включає дотримання стандартів якості, надання достовірної інформації, реалізацію прав споживачів; законодавство про інтелектуальну власність: захист власних прав ІВ та недопущення порушення прав інших; антикорупційне законодавство та ПВК/ФТ (протидія відмиванню коштів / фінансуванню тероризму): особливо актуально для фінансових установ та компаній, що працюють з великими потоками коштів; екологічне законодавство: дотримання норм щодо впливу на довкілля; звітність та аудит: обов'язкова фінансова, статистична та інша звітність. Постійний комплаєнс є запорукою стійкості, репутації та уникнення юридичних ризиків, штрафів, санкцій та навіть кримінальної відповідальності.

6. Внесення змін до відомостей ЄДР, адже усі зміни, що стосуються бізнес-структури (зміна керівника, адреси, видів діяльності, розміру статутного капіталу, складу учасників тощо), мають бути легалізовані шляхом їх офіційної реєстрації в ЄДР. Процедура включає подання заяви та підтверджуючих документів державному реєстратору. Фахівці-юристи здійснюють усі перелічені дії на підставі договору або трудового контракту, та все це визначається як «юридичний абонентський супровід бізнесу, який представляє собою правову підтримку компаній та підприємців на постійній основі, завдяки чому забезпечується юридична безпека підприємства, конфіденційність інформації, здійснюється оптимізація часу та витрат на розв'язання складних юридичних завдань» [3]. На нашу думку, юридичний абонентський супровід бізнесу – це послуга, що надається юридичною фірмою або адвокатом підприємству на постійній основі за фіксовану щомісячну плату. Це альтернатива утриманню штатного юриста, що дозволяє компанії отримувати кваліфіковану юридичну підтримку з усіх аспектів її діяльності без необхідності наймати юриста в штат, та по суті це «юридичний аутсорсинг», коли зовнішні фахівці виконують функції юридичного відділу компанії.

Можна визначити основні переваги абонентського супроводу бізнес-структур, а саме:

1. Економія коштів, тобто немає витрат на заробітну плату, податки, облаштування робочого місця, відпустки, лікарняні для штатного юриста; фіксована щомісячна плата дозволяє легко планувати бюджет, та вартість абонентського обслуговування часто нижча, ніж оплата окремих юридичних послуг за разовими тарифами.

2. Широкий спектр компетенцій, що означає, що юридичні фірми зазвичай мають команду фахівців із різних галузей права (корпоративне, договірне, податкове, трудове, земельне, судовий процес тощо). Бізнес отримує доступ до експертів у вузьких сферах, що часто недоступно для штатного юриста, – це забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем.

3. Незалежність та об'єктивність, тобто зовнішній юрист надає неупереджену оцінку ситуації та рекомендації, оскільки він не є «заручником» внутрішньої корпоративної культури чи конфліктів.

4. Безперервність обслуговування, яке полягає у тому, що навіть якщо один юрист у відпустці чи на лікарняному, роботу підхоплює інший спеціаліст фірми, забезпечуючи постійну юридичну підтримку.

5. Зменшення ризиків, тобто систематична правова перевірка документів, консультації та аналіз ризиків допомагають уникнути судових спорів, штрафів, недійсних угод та інших негативних наслідків.

6. Конфіденційність, тобто юристи дотримуються адвокатської таємниці, що гарантує конфіденційність інформації про бізнес.

7. Типові послуги, що входять до абонентського супроводу:

Пакет послуг може варіюватися залежно від потреб бізнесу та обраного тарифного плану, але зазвичай включає:

- консультації: усні та письмові консультації з усіх питань господарської діяльності;

- договірну роботу, яка включає розробку, аналіз, експертизу та узгодження договорів (купівлі-продажу, надання послуг, оренди, підряду, зовнішньоекономічних контрактів тощо);

- корпоративне право, тобто супровід питань створення, реорганізації, ліквідації компаній, зміни статутних документів, відносин між учасниками / акціонерами;

- претензійно-позовна робота, тобто підготовка претензій, відповідей на претензії, участь у досудовому врегулюванні спорів;

- судовий супровід, тобто представництво інтересів компанії в господарських, адміністративних судах (часто за окрему, але пільгову плату або з обмеженням кількості судових засідань);

- кадрове та трудове право, тобто консультування з питань трудових відносин, розробка трудових договорів, посадових інструкцій, правил внутрішнього трудового розпорядку;

- податкове право, тобто консультування з питань оподаткування, оптимізації податкового навантаження (у межах закону), супровід податкових перевірок;

- захист інтелектуальної власності, тобто консультування, допомога в реєстрації торгових марок, патентів;

- взаємодія з державними органами, тобто консультування щодо взаємодії з контролюючими органами, підготовка відповідей на запити, супровід перевірок;

- дотримання вимог законодавства (комплаєнс), тобто аналіз діяльності на предмет відповідності чинному законодавству, розробка внутрішніх документів.

Абонентський супровід підходить майже для всіх існуючих бізнес-структур, але практично корисним є для:

- малого та середнього бізнесу, тобто для компаній, які не мають достатнього обсягу юридичних завдань для утримання штатного юриста, але потребують регулярної правової підтримки;

- компанії з нестабільним обсягом юридичної роботи, тобто коли обсяг завдань варіюється, абонентський супровід дозволяє платити лише за фактично надані послуги в рамках пакету;

- стартапів: для забезпечення юридичної чистоти на етапі становлення бізнесу;

- підприємств, що працюють у високорегульованих галузях де постійно змінюється законодавство і потрібен експертний погляд;

– іноземним компаніям, які виходять на український ринок, для розуміння та дотримання місцевого законодавства.

Таким чином, юридичний абонентський супровід є ефективним інструментом для системного та проактивного управління правовими ризиками, дозволяючи бізнесу зосередитися на своїй основній діяльності, маючи надійну юридичну опору.

Нормативно юридичний супровід бізнесу регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади», яка у п. 2 визначає статус юридичної служби або відповідного спеціаліста, яким, по суті, і є юрист або юрисконсульт. Видається доцільним визначити нормативно посаду та службові обов'язки саме юриста (юрисконсульта) на законодавчому рівні, з конкретними повноваженнями та компетенцією щодо легалізаційно-реєстраційних процедур різноманітних бізнес-структур. Так, І. В. Головань пропонує прийняти закон, який встановив би «процесуальні норми здійснення перевірок господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, а також механізм отримання суб'єктами інформації про діяльність державних контролюючих органів та законодавчого закріплення прав суб'єктів підприємницької діяльності користуватися допомогою консультантів» [4, с. 8]. В. І. Коростів бачить перспективу «в прийнятті Закону «Про державну юридичну службу в Україні», в якому пропонується вказати систему і статус, завдання і цілі, структуру служби; визначити її взаємини з адміністрацією підприємства і державою, тобто встановити правовий і соціальний захист, фінансування працівників служби, спеціальні звання (ранги), відповідальність служби за наслідки діяльності» [5, с. 125].

Метою легалізаційно-реєстраційних процедур є таке:

- забезпечення законності, тобто гарантування того, що бізнес діє у правовому полі;
- державний контроль, тобто можливість держави здійснювати нагляд за діяльністю

суб'єктів господарювання, збирати статистику, оподатковувати;

– захист інтересів, тобто захист прав та інтересів споживачів, працівників, інших суб'єктів ринку;

– прозорість та довіра, тобто сприяння прозорості бізнесу, що підвищує довіру з боку партнерів, інвесторів та клієнтів;

– юридична визначеність, тобто надання суб'єкту господарювання чіткого правового статусу, що дозволяє йому укладати договори, захищати свої права в суді тощо. Також відсутність або порушення легалізаційних процедур може призвести до значних негативних наслідків: від адміністративних штрафів та анулювання ліцензій до конфіскації майна, заборони діяльності та кримінальної відповідальності.

Висновки. Господарсько-правове забезпечення юридичної допомоги в контексті легалізаційно-реєстраційних процедур для бізнес-структур – це сукупність правових норм, інститутів та механізмів, які регулюють надання професійних юридичних послуг суб'єктам господарювання на етапі їхнього створення, реєстрації, ліцензування та подальшого функціонування. По суті, це правове поле, в якому діють юристи та адвокати, надаючи підтримку бізнесу у забезпеченні його законності та відповідності регуляторним вимогам.

Сутність та значення юридичної допомоги у легалізаційних процедурах полягає у тому, що саме створення та діяльність бізнес-структур в Україні вимагає дотримання численних норм господарського, податкового, корпоративного, адміністративного та інших галузей права. Складність і постійна мінливість законодавства роблять юридичну допомогу не просто бажаною, а часто життєво необхідною для: мінімізації ризиків, тобто уникнення відмов у реєстрації, штрафів, недійсних угод, судових спорів через невідповідність законодавству; ефективності та швидкості, тобто правильне оформлення документів та знання процедур дозволяють уникнути затримок та бюрократичної тяганини; вибору оптимальної структури, що свідчить про юридичну консультацію, яка допомагає обрати найбільш відповідну організаційно-правову форму та систему опо-

даткування, що є критично важливим для майбутнього успіху бізнесу та забезпечення законності діяльності, тобто гарантування того, що

бізнес із самого початку функціонує у правовому полі. Зазначене зумовлює необхідність подальших наукових досліджень та аналізу.

Список використаних джерел:

1. Журенок Т. В. Легалізація як загально-теоретична категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 40 С. 79–85.
2. Манько Д. Г. Легалізація в механізмі дії права : монографія. Херсон : Грінь Д.С., 2014. 232 с.
3. Лотиш А. Абонентський юридичний супровід бізнесу: особливості та переваги. *Онлайн-платформа Дія. Бізнес*. 04.12.2023 р. URL: <https://lotysh.com/>
4. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / НАН України. Донецьк, 2003. 22 с.
5. Коростей В. І. Організація правової роботи на підприємстві. Курс лекцій. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 158 с.

References:

1. Zhurenok, T. V. (2012). Lehalizatsiya yak zahal'noteoretychna katehoriya [Legalization as a general theoretical category]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava. [Current problems of the state and law]*. Vol. 40. Pp. 79–85 [in Ukrainian].
2. Man'ko, D. H. (2014). *Lehalizatsiya v mekhanizmi diyi prava [Legalization in the mechanism of law]*. Kherson: Hrin' D.S. [in Ukrainian].
3. Lotysh, A. (2023). Abonent's'kyu yurydychnyy suprovid biznesu: osoblyvosti ta perevahy [Subscription legal support for business: features and benefits]. URL: <https://lotysh.com/> [in Ukrainian].
4. Holovan', I. V. (2003). Pravova robota u mekhanizmi zakhystu prav sub'yektiv pidpryyemnytstva [Legal work in the mechanism for protecting the rights of business entities]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
5. Korostey, V. I. (2008) Orhanizatsiya pravovoyi roboty na pidpryyemstvi. Kurs lektsiy [Organization of legal work at the enterprise. Lecture course]. Donetsk : TOV «Iuho-Vostok, Ltd» [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-5>

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Дослідження присвячено окремим загальнотеоретичним проблемам земельного права в Україні.

Метою статті є аналіз трансформації земельного законодавства в незалежній Україні.

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із впровадженням в Україні приватної власності на землю.

Проаналізовано законодавство, праці науковців та практиків щодо законодавчого та правового регулювання земельних відносин у сучасній Україні протягом 1991–2024 років.

Дослідження ґрунтувалося на загальнонаукових та спеціальних методах. Важливу роль у науковій розвідці відіграли порівняльно-правовий та історико-правовий методи, а також метод компаративного аналізу.

Автор стверджує, що відправною точкою у зародженні правового регулювання земельних відносин на українських теренах було звичаєве староукраїнське право.

Основоположна роль у становленні законодавчого та правового регулювання земельних відносин у сучасній Україні належить Конституції України 1996 року.

Земельний та Цивільний кодекси України, а також численні земельно-цивільно-правові акти становлять законодавчу базу правового регулювання земельних правовідносин у державі.

Закон України від 02.10.1992 року «Про інформацію» став першоосновою для запровадження інструментів цифровізації в українську дійсність.

Автор доходить висновку, що Закон України від 07.07.2011 року «Про державний земельний кадастр» на законодавчому рівні закріпив засади діджиталізації земельних відносин у державі.

У результаті проведеного дослідження науковець схиляється до виокремлення чотирьох основних етапів розвитку законодавчого регулювання земельних відносин у незалежній Україні.

Перший етап охоплює 1992–2001 роки, другий – 2002–2012 роки, третій етап тривав протягом 2013–2020 років, четвертий етап розпочався у 2021 році та триває дотепер.

Трансформація земельного законодавства в державі повинна продовжуватися як під час воєнного стану, так і після його завершення.

Ключові слова: земельне законодавство, земельні правовідносини, державні реєстри, діджиталізація земельних відносин.

Dolynska Mariia. Evolution of legislative regulation of land relations in ukrainian territories: a retrospective aspect

Abstract. The study is devoted to certain general theoretical problems of land law in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the transformation of land legislation in independent Ukraine.

The relevance of the research topic is directly related to the introduction of private land ownership in Ukraine.

The legislation, works of scientists and practitioners on the legislative and legal regulation of land relations in modern Ukraine during 1991–2024 were analyzed.

The study was based on general scientific and special methods. An important role in scientific research was played by comparative law and historical and legal methods, as well as the method of comparative analysis.

The author claims that the starting point in the emergence of legal regulation of land relations in Ukrainian territories was customary old Ukrainian law.

The fundamental role in the formation of legislative and legal regulation of land relations in modern Ukraine belongs to the Constitution of Ukraine of 1996.

The Land and Civil Codes of Ukraine, as well as numerous land and civil law acts, constitute the legislative basis for the legal regulation of land relations in the state.

The Law of Ukraine dated 02.10.1992 “On Information” became the primary basis for the introduction of digitalization tools into Ukrainian reality.

The author concludes that the Law of Ukraine dated 07.07.2011 “On the State Land Cadastre” at the legislative level laid the foundations for the digitalization of land relations in the state.

As a result of the research conducted, the scientist is inclined to distinguish four main stages of the development of the legislative regulation of land relations in independent Ukraine.

The first stage covers the years 1992–2001, the second is 2002–2012, the third stage lasted from 2013 to 2020, the fourth stage began in 2021 and continues to the present.

The transformation of land legislation in the state should continue both during martial law and after its end.

Key words: land legislation, land legal relations, state registers, digitalization of land relations.

Вступ. Користування землею та власність на неї завжди відігравали значущу роль у становленні добробуту української родини. Земельні відносини є різновидом майнових відносин, однак вони мають суттєві відмінності, що пов’язані з особливостями їх об’єктів.

Важливу роль в економічному та соціальному зростанні кожної держави відіграє ефективне законодавче та правове регулювання земельних відносин, оскільки воно має попереджувальний характер та дає можливість ефективно розв’язувати виниклі земельні конфлікти.

Зміни законодавства щодо розвитку земельних правовідносин у незалежній Україні, в тому числі щодо становлення нових видів земельних правовідносин, спонукали до необхідності проведення цього дослідження.

Наукова розвідка сприятиме подальшому розвитку земельного законодавства в Україні, в тому числі щодо розвитку правового регулювання земельних відносин.

Метою дослідження є аналіз трансформації правового та законодавчого регулювання земельних правовідносин протягом 1991–2024 років у сучасній Україні.

Матеріали та методи. Проблеми земельного права загалом, зокрема земельних правовідносин, розглядалися переважно у розро-

блених науковцями посібниках та підручниках та окремих монографічних дослідженнях, наукових статтях.

Варто виокремити наукові здобутки О. Бахура, С. Бичкової, А. Булгакова, І. Каракаша, Т. Коваленко, П. Кулинич, А. Мирошніченка, М. Німак, В. Носіка, В. Мироненка, С. Пилипенко, П. Саблука, В. Семчина, Н. Стеценко та багатьох інших науковців.

Однак вважаємо, що зміни земельного законодавства в останні роки, під час проведення військових дій на території України, діджиталізаційні процеси в державі та недостатнє висвітлення вищевказаних проблем науковцями також спонукають до проведення цієї розвідки.

У дослідженні розвитку земельних правовідносин в Україні автором використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, насамперед загальнонаукові методи: історичний, діалектичний, порівняльно-правовий, та компаративний аналіз. Для аналізу законодавства у дослідженні застосовано аксіологічно-правовий підхід.

Результати. Українські землі становлять національне багатство держави. Як відомо, земля – це особливий нетоварний (небалансовий) об’єкт суспільних відносин, що не створюється працею людини та має, окрім економічної, надзвичайно високу та

незамінну екологічну цінність та служить не лише інтересам певної особи, а й усього суспільства.

А. Булгаков вважає, що відправною точкою розвитку правової бази земельних правовідносин стала правова традиція, сформована за часів Ярослава Мудрого [1, с. 93–94].

Проаналізувавши праці науковців та історичні матеріали, вважаємо, що зародження окремих правил щодо правового регулювання земельних відносин на староукраїнських землях відбулося набагато раніше.

Підтвердженню цієї думки слугують норми староукраїнського звичаєвого права, які згодом увійшли як складова частина до збірника «Руська Правда», що здійснювали «правове» регулювання тогочасних відносин на українських теренах.

Вважаємо за доцільне виокремити законотворчу діяльність князів, в тому числі щодо регулювання земельних відносин того часу. З літописів дізнаємося про правове регулювання земельних відносин князем Володимиром Святославовичем у «Статуті земляному».

Форми земельної власності у добу Київської Русі були різноманітні: князівський домен, боярська і монастирська вотчини, земля громади тощо. З аналізу норм статей 13 та 14 «Короткої правди» випливає, що «Руська правда» розрізняла право власності і право володіння, оскільки вони визначали порядок відібрання речі, котра перебувала у володінні іншої особи. Тобто встановлювали певні правові норми щодо регулювання земельних відносин того часу.

А. Мірошніченко зауважує, що тодішня власність на землю відповідала класичному уявленню про так звану феодалську «розщеплену власність», коли на одну й ту саму земельну ділянку мали певні права різні суб'єкти, які перебували на різних щаблях феодалської залежності [2, с. 55].

Ю. Нікольченко стверджує, що управлінськими документами Київської Русі за Іпатівським літописним зводом були також княжі грамоти: устави й уроки [3, с. 74]. Вказані акти, окрім іншого, здійснювали правове регулювання взаємовідносин щодо розподілу та

перерозподілу земель між князівствами, князівських дарунків земель васалам за службу і монастирям тощо.

Після розпаду Київської Русі у Галицько-Волинському князівстві і надалі діяли норми Київської Русі щодо регулювання земельних правовідносин.

Надалі українські землі перебували під юрисдикцією різних держав, тому право власності та користування землею регулювалося законодавством цих країн.

За часів радянської України, як однієї з республік СРСР, відбулася націоналізація приватних земель. У Земельному кодексі УСРР 1922 року закріплено лише державну власність на землю, а також наголошено, що «...право приватної власності на землю, надра, води та ліси в межах УСРР скасовано назавжди».

У преамбулі Земельного кодексу УРСР 1970 року також наголошено, що державна власність на землю становить основу земельних відносин у СРСР. З аналізу норм законодавчого акта вбачається, що земля перебувала у виключній власності держави та надавалася лише в користування (безстрокове або тимчасове).

Земельний кодекс Української РСР 1990 року, який приймався у період суверинізації українського законодавства, окрім державної власності на землю, передбачив постійне володіння землею, постійне та тимчасове користування землею, виокремивши в окремий інститут оренду землі. У статті 6 акта вперше надано право громадянам УРСР на отримання у довічне успадковане володіння земельних ділянок для окремих визначених цілей [4].

Має рацію П. Кулинич у тому, що вказаний кодекс був «покликаний обслуговувати потреби не ринкової, а адміністративно-командної економіки» [5, с. 31].

Суверенна Україна впевнено вступила на шлях радикальних ринкових реформ. Епіцентром їх стали земельна та аграрна реформи, головною метою яких було переведення сільського господарства на засади багатоструктурної аграрної економіки, створення можливості

для утворення нових форм господарювання на сільських теренах, заснованих на приватній власності на сільськогосподарських землях [6, с. 1].

Ми погоджуємося з думкою П. Саблука про те, що розвиток земельних відносин являє собою невід'ємну та важливу та складову частину загальної аграрної реформи в Україні, яка повинна проводитись на основі визначених законодавством принципів і механізмів комплексного регулювання земельних відносин в умовах ринку [7, с. 131].

Закон України від 13.03.1992 року № 2196-XII «Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР» у статті 3 встановив три основні форми власності на землю: державну, колективну і приватну [8].

Вказаний акт започаткував перший етап розвитку законодавчого регулювання земельних відносин у сучасній Україні.

У суб'єктивному значенні право власності на землю професор В. Носік визначає як юридично забезпечену можливість та здатність особи на власний розсуд, з урахуванням існуючих обмежень володіти, користуватися та розпоряджатися належною їй земельною ділянкою шляхом здійснення щодо такої ділянки будь-яких дій, що не суперечать закону, не порушують права та законні інтереси інших осіб, не заподіюють шкоду довкіллю і не знижують родючість ґрунтів, з метою задоволення своїх інтересів у використанні земельної ділянки [9, с. 499].

Вважаємо, що земельна власність у юридичному аспекті – це результат закріплення правовими нормами відносин володіння, користування та розпорядження землею особами, які юридично визнані власниками відповідних земельних ділянок. Слід наголосити, що право власності на землю на сучасному етапі розвитку суспільства не є абсолютним. Земельні ділянки і права на них, а також пов'язані із земельними ділянками об'єкти, переміщення яких без шкоди їх призначенню неможливе, перебувають в обігу неподільно, якщо інше не передбачено законом [10, с. 216].

Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII «Про інформацію» [11] врахував кращі світові традиції щодо діджиталізації в Україні та став першоосновою для запровадження інструментів цифровізації в українську дійсність.

Згодом процеси цифровізації торкалися майже всіх сфер життя, в тому числі підприємництва, нотаріату, нерухомості (земельних ділянок) та прав на них.

Указом Президента України від 08.08.1995 року № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [11] запроваджено новий вид права на землю – середню земельну частку (пай). Документ, який підтверджує таке право, – Сертифікат на право на земельну частку (пай).

Значущу роль у правовому полі держави, в тому числі щодо регулювання земельних правовідносин, відіграє Конституція України 1996 року» [12]. Варто виокремити норми статей 13 та 14 акта. Хоча у статті 14 акта і не використано термін «приватна власність», але він презюмується, оскільки в ній наголошується, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою «виключно відповідно до закону», а в статті 41 вказано, що «право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом».

Прийняття 25 жовтня 2001 року Земельного кодексу України [13] стало визначною подією у регулюванні земельних правовідносин у державі, і набуття чинності з 1 січня 2002 року започаткувало новий етап розвитку законодавчого регулювання земельних відносин у державі. У частині третій статті 78 акта закріплено три форми власності на землю: державну, комунальну та приватну, а зміст права власності на землю включає такі повноваження: володіння, користування, а також розпорядження землею.

Доцільно виокремити такі норми акта: стаття 25 – щодо порядку приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; стаття 80, відповідно до якої громадяни та

юридичні особи є суб'єктами права на землі приватної власності; стаття 81, що встановлює підстави набуття права власності на землю.

Загальновідомо, що земельні відносини є різновидом майнових відносин. Проте вони мають відмінності, що пов'язані з особливостями їх об'єктів, оскільки земельні ділянки є особливим видом майна [14, с. 61].

Наступним надзвичайно важливим законодавчим актом у регулюванні земельних правовідносин став Цивільний кодекс України 2003 року [15], що набрав чинності 1 січня 2004 року. З точки зору теми дослідження варто звернути увагу на норми глав 23, 32–34 Цивільного кодексу України 2003 року, які регулюють форми власності, правові інститути сервітутів, суперфіцію та емфітевзису [15]. Таким чином, у державі запроваджено нові сучасні інститути цивільно-земельного законодавства – суперфіцію та емфітевзису.

Також важливе місце у регулюванні земельних відносин належить Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 05.06.2003 року № 899-IV [16].

Має рацію П. Кулинич, зауважуючи, що цим актом була проведена трансформація земельних часток (паїв) як умовних земельних ділянок у реальні земельні ділянки з чітко визначеними межами та місцем розташування [5, с. 64–65].

Ми погоджуємося з науковцями, що у цьому разі середня земельна частка (пай) є лише проміжним етапом, оскільки об'єктом у кінцевому результаті має стати власне земельна ділянка з визначеними координатами та кадастровим номером.

Подальшому розвитку земельних правовідносин у державі сприяло прийняття Закону України від 22.05.2003 року № 858-IV «Про землеустрій» [17], яким визначено правові та організаційні основи діяльності у сфері землеустрою.

Законом України від 27.04.2007 року № 997-V «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» [18], окрім іншого, Земельний

кодекс держави доповнено главою 16-1 під назвою «Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови».

Більш детально автором охарактеризовано правове становище земельно-цивільних інститутів емфітевзису та суперфіцію у попередніх працях [19; 20].

У період із 23 червня 1992 року по 01 травня 2009 року право власності на земельну ділянку посвідчувалось виключно державними актами, форми яких затверджувались Кабінетом Міністрів України. Як зауважує М. Німак, вказані державні акти мали червоно-оранжеве забарвлення та не містили кадастрового номера земельної ділянки [21].

Тобто особи, які набули у власність земельні ділянки на підставі посвідчених у нотаріальному порядку договорів відчуження земельних ділянок, повинні подати екземпляри вказаних договорів до органів Держкомзему, де на вказані об'єкти видавалися нові державні акти на право власності на земельні ділянки (які були предметом правочину) на ім'я нових власників. Аналогічна ситуація також відбувалася у разі отримання у спадок земельних ділянок, де такий обов'язок лежав на спадкоємцях померлого.

Значущі зміни щодо підтвердження права власності на землю запроваджено Законом України від 05.03.2009 року № 1066-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що посвідчують право на земельну ділянку, а також порядку поділу та об'єднання земельних ділянок» [22]. Згідно з новою редакцією статті 125 Земельного кодексу України, право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав. Також вказаним законом у новій редакції статті 126 Земельного кодексу встановлено перелік документів, що посвідчують право на земельну ділянку [13].

З 02 травня 2009 року по 31 грудня 2012 року право власності на земельну ділянку в основному посвідчувалося державним актом на право власності на земельну ді-

лянку, за винятком випадків, передбачених частиною 2 статті 126 Земельного кодексу України.

Закон України від 07.07.2011 року № 3613-VI «Про державний земельний кадастр» [23] у статті 1 встановив, що державною реєстрацією земельної ділянки є внесення до Державного земельного кадастру передбачених вказаним Законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера. Також актом передбачено створення Державного реєстру «Державний земельний кадастр», який було запроваджено в Україні з 1 січня 2013 року. Також вважаємо, що вказаним актом розпочато процес діджиталізації земельних відносин у державі.

Третій етап розвитку законодавчого регулювання земельних відносин розпочато в державі з 1 січня 2013 року.

Закон України від 04.07.2012 року № 5037-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно» [24], який набрав чинності з 1 січня 2013 року, передбачив, окрім іншого, вимоги до державних реєстраторів та повноваження нотаріусів у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також окремі повноваження державних кадастрових реєстраторів.

Упродовж січня 2013 року до кінця грудня 2015 року документом, що підтверджував право власності на землю у разі приватизації земельної ділянки, було Свідоцтво про право власності на земельну ділянку, оскільки з 1 січня 2013 року Державний акт на право приватної власності на землю вже не видавався.

Також починаючи з цієї дати (01.01.2013 р.) право власності на землю підлягало реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Наступні істотні зміни щодо земельних часток (паїв) запроваджено в Україні Законом України від 10.07.2018 року № 2498-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колектив-

ної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні». Серед іншого законодавець перебачив, що «розподіл між власниками земельних часток (паїв) та їх спадкоємцями земель, що залишилися у колективній власності після розподілу земельних ділянок, має бути здійснений до 1 січня 2025 року» [25].

Наголошуємо, що з 1 листопада 2016 року і дотепер документом, що підтверджує набуття права на земельну ділянку шляхом приватизації, є витяг з державного реєстру речових прав, на якому має бути підпис та відтиск печатки реєстратора.

Згідно із Законом України від 05.12.2019 року № 340-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству», з 16.01.2020 року [26] до обов'язків нотаріусів при вчиненні правочинів, предметом яких є земельні ділянки, належить отримання витягів із Державного земельного кадастру, відповідно до норм статті 38 Закону України «Про Державний земельний кадастр».

2021 рік став початком наступного етапу розвитку законодавчого регулювання земельних відносин в Україні.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 року за № 552-IX [27], який набрав чинності у липні 2021 року, запроваджено ринок сільськогосподарських земель в Україні.

Серед прийнятих у 2021 році законодавчих актів щодо теми дослідження вважаємо за необхідне виокремити такі : № 1423-IX від 28.04.2021 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [28]; № 1444-IX від 18.05.2021 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони», який запровадив подальшу діджиталізацію земельних правовідносин у державі та встановив обов'язковість продажу земельних ді-

лянок державної та комунальної власності на торгах у формі електронних аукціонів [29]; № 1875-IX від 16.11.2021 року «Про медіацію» [30], який запровадив зміни до Земельного кодексу України, передбачивши право вирішення земельних спорів за допомогою інструментів медіації.

Набрання чинності 1 січня 2021 року Законом України від 13.04.2020 року № 554-IX «Про національну інфраструктуру геопроторових даних» стало наступним етапом у розвитку діджиталізаційних процесів щодо регулювання земельних відносин у державі.

Війна в Україні 2022 року призвела до захоплення частини території держави та істотних втрат, людських і матеріальних, у тому числі позбавила права як користування, так і власності на фермерські землі та спонукала до прийняття 12.05.2022 року Закону України № 2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [31], яким було внесено необхідні зміни до чинного земельного законодавства, особливо до розділу десятого Перехідних положень Земельного кодексу України.

Прийняті у 2023 році законодавчі акти теж певною мірою стосувалися правового становища земель у державі. Прикладом можуть слугувати такі Закони України: № 3065-IX від 02.05.2023 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки»; № 3272-IX від 27.07.2023 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності». Тобто, незважаючи на війну в державі, здійснюється подальша трансформація законодавства у сфері земельних відносин.

Вважаємо позитивними зміни, запроваджені Законом України від 08.10.2024 року № 3993-IX [32] як до Земельного кодексу України, так і до Закону України від 5 червня 2003 року № 899-IV «Про порядок виділення в натурі

(на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)». Зокрема, продовжено з 2025 до 2028 року строк для оформлення прав стосовно невитребуваних, нерозподілених, земельних ділянок, здійснення розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв) та їхніми спадкоємцями земель, що залишилися у колективній власності після розподілу земельних ділянок.

Ми погоджуємося з авторитетною думкою О. Бахур, що ключовими аспектами у сфері земельних відносин є захист прав власників земельних ділянок, адже на практиці часто виникають конфлікти між приватними інтересами власників земельних ділянок та громадськими чи державними інтересами [33, с. 142].

Захисту земельних прав громадян також повинні сприяти державні та приватні нотаріуси як під час видачі свідоцтв про право на спадщину на земельні ділянки чи земельні частки (паї), так і під час укладення правочинів, об'єктом яких виступають земельні ділянки.

У разі посвідчення правочинів державними та приватними нотаріусами щодо нерухомого майна, в тому числі щодо земельних ділянок, використовують відомості системи Єдиних реєстрів України, в тому числі Державного реєстру речових прав, Державного земельного кадастру.

При цьому нотаріуси не тільки отримують відомості з вказаних реєстрів, але й вносять до них відомості не лише щодо вчинених нотаріусами нотаріальних дій, але й, наприклад, вправі вносити відомості (реєстраційні дії) про укладені між сторонами письмові договори (без нотаріального посвідчення) оренди, емфітевзису, що є електронним доказом їх укладення [34, с. 62].

У зв'язку з війною у державі відбулися трансформаційні процеси, які пов'язані зі скороченням земельного фонду, що негативно впливає на розвиток земельних відносин. Мають рацію К. А. Мамонов, О. В. Кондращенко, С. Г. Нестеренко, М. О. Пілічева, В. І. Гой у тому, що це пов'язано з наслідками впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, наслідками агресії РФ. Обсяг частки недоступних

земель у 2024 р. у регіонах становить: Донецький регіон – 64 %; Запорізький – 74 %; Луганський – 100 %; Миколаївський – 3 %; Сумський – 15 %; Харківський – 20 %; Херсонський – 80 % [35, с. 129].

Ми погоджуємося з науковцями у тому, що припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих місцевостях не є підставою для припинення існування як об'єктів цивільних прав земельних ділянок, сформованих в умовах воєнного стану [35, с. 202].

Законодавче регулювання земельних правовідносин повинно враховувати скорочення земельного фонду, що особливо впливає на об'єкти сільськогосподарського землекористування та розвиток аграрної сфери держави.

Висновки. Справді, запровадження в сучасній Україні трьох форм власності на землю є втіленням найкращих європейських та світових практик щодо землеволодіння та землекористування.

Автор виокремлює чотири основні етапи становлення законодавчого регулювання земельних відносин у незалежній Україні.

Війна в державі призвела до значного скорочення придатних для аграрного виробництва сільськогосподарських земель.

В Україні відбувається подальший процес цифровізації земельних відносин

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на аналіз правового регулювання сільськогосподарського землеволодіння та землекористування під час воєнного стану в державі.

Список використаних джерел:

1. Булгаков А. О. Земельно-правові відносини за часів правління Ярослава Мудрого. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект» (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого)* / Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. С. 93–95.
2. Мірошниченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
3. Нікольченко Ю. М. Українське документування періоду Київської Русі за літописними джерелами. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія»*. 2013. Вип. 6. С. 72–79.
4. Земельний кодекс Української РСР від 18.12.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text>
5. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2021. 308 с.
6. Долинська М. С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.06 ; Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
7. Саблук П. Т. Невідкладні заходи для врахування при запровадженні ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 126–134.
8. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР : Закон України від 13.03.1992 р. № 2196-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text>
9. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
10. Долинська М. С. Землі сільськогосподарського призначення в нотаріальному процесі України. *Митна справа : науково-аналітичний журнал*. 2013. № 1(85). Ч. 2. Кн. 2. С. 215–220.
11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992. № 48. Ст. 650.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
13. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
14. Правові основи майнових і земельних відносин : навчальний посібник / колектив авторів ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Магістр – XXI сторіччя, 2006. 384 с.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

16. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) ділянок власникам земельних часток паїв : Закон України від 05.06.2003 року № 899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15#Text>
17. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>.
18. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України : Закон України від 27.04.2007 р. № 997-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-16#Text>.
19. Dolynska M. S. Features of concluding an emphyteutic land use agreement in Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2022. Vol. 5. No. 2. С. 38–44.
20. Dolynska M. Superficies as one of the legal forms of land use in farming activities. *Social and Legal Studios*. 2023. Vol. 6. No. 3. Р. 16–23. URL: <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.16>
21. Німак М. О. Документи, що підтверджують право власності на земельну ділянку: правовий аналіз і сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 315–318.
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що посвідчують право на земельну ділянку, а також порядку поділу та об'єднання земельних ділянок : Закон України від 05.03. 2009 р. № 1066-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-17#Text>.
23. Про державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно : Закон України від 04.07.2012 р. № 5037-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#Text>.
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні : Закон України від 10.07.2018 р. № 2498-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#n153>.
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству : Закон України від 05.12.2019 р. № 340-IX .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>.
27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n412>.
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони : Закон України від 18.05.2021 р. № 1444-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text>.
30. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875 –IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>.
32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інтересів власників земельних часток (паїв), а також застосування адміністративної процедури у сфері земельних відносин : Закон України від 08.10.2024 р. № 3993-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3993-20#Text>.
33. Бахур О. В. Проблематика адміністративної процедури у сфері земельних відносин. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 140–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prchd_2024_2_16.
34. Dolynska M. Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social & Legal Studios*. 2023. Vol. 6. No. 4. Р. 58–68. DOI: 10.32518/sals4.2023.58.
35. Мамонов К. А., Кондращенко О. В., Нестеренко С. Г., Пілічева М. О., Гой В. І. Стан та трансформаційні процеси, що відбуваються у сфері використання земель на регіональному рівні. Геодезія та землеустрій. *Автомобільні дороги і дорожнє будівництво*. 2024. Вип. 116. Ч. 1. С. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.33744/0365-8171-2024-116.1-124> – 131.
36. Коваленко Т. О., Бакшеев О. С. Проблеми та перспективи законодавчого регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила. Серія «Право»*. 2023. Вип. 15(27). Т. 1. С. 197–205.

References:

1. Bulhakov, A. O. (2019). Zemelno-pravovi vidnosyny za chasiv pravlinnia. Yaroslava Mudroho. [Land and legal relations during the reign of Yaroslav the Wise.] *Materialy kruhloho stolu «Derzhavotvorchy protsesy v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh: istorychnyi aspekt» (do 1000-richchia z pochatku pravlinnia Yaroslava Mudroho). Asotsiatsiia vypuskniv Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho Kh.: FOP Brovin O.V., 2019. S. 93–95 [in Ukrainian].*
2. Miroschnychenko, A. M. (2011). *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnyk. [Land law of Ukraine: textbook].* Kyiv: Alerta; TsUL, 678 p. [in Ukrainian].
3. Nikolchenko, Yu. M. (2013). Ukrainske dokumentuvannia periodu Kyivskoi Rusi za litopysnymy dzherelamy. [Ukrainian documenting the period of Kievan Rus by annalistic sources]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: filozofia, kulturolohiia, sotsiologiia*, 6, 72–79 [in Ukrainian].
4. Zemelnyi kodeks Ukrainiskoi RSR [Land Code of the Ukrainian SSR] vid 18.12.1990 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text>. [in Ukrainian].
5. Kulynych, P. F. (2021). *Zemelna reforma v Ukraini: pravovi problemy: monohrafiia. [Land reform in Ukraine: legal problems: monograph].* Kyiv : Norma prava. 308 p. [in Ukrainian].
6. Dolynska, M. S. (1999). Pravovi zasady stvorennia ta diialnosti selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini [Legal principles of the creation and operation of peasant (farm) farms in Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. 18 p. [in Ukrainian].
7. Sabluk, P. T. (2020). Nevidkladni zakhody dlia vrakhuvannia pry zaprovadzhenni rynkovykh zemelnykh vidnosyn. [Urgent steps for consideration when implementation market land relations]. *Ekonomika APK*, 2, 126–134 [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Zemelnogo kodeksu Ukrainiskoi RSR [On introducing changes and additions to the Land Code of the Ukrainian SSR: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 13.03.1992 r. No. 2196-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text>. [in Ukrainian].
9. Nosik, V. V. (2006). *Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainiskoho narodu: Monohrafiia [The Right of Ownership of Land of the Ukrainian People]: monograph*. Yurinkom Inter. 544 p. [in Ukrainian].
10. Dolynska, M. S. (2013). Zemli silskohospodarskoho pryznachennia v notarialnomu protsesi Ukrainy [Agricultural land in the notary process of Ukraine]. *Mytna sprava: naukovy-analitychnyi zhurnal*. 1(85), chastyna 2, knyha 2. S. 215–220. [in Ukrainian].
11. Pro informatsiiu [About information: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. No 2657-XII*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. No 48. P. 650 [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. No. 254k/96-VR*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukrainian]
13. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. No. 2768-III*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>. [in Ukrainian].
14. Pravovi osnovy mainovykh i zemelnykh vidnosyn : navch. posib. (2006). [Legal foundations of property and land relations: Textbook]. Kolektyv avtoriv; Za zah. red. V. M. Yermolenka. Kyiv: Mahistr – KhKhI storichchia. 384 p. [in Ukrainian].
15. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] : *Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. No. 435-IV*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
16. Pro poriadok vydilennia v naturi (na mistsevoosti) dilianok vlasnykam zemelnykh chastok paiv [On the procedure for allocating in kind (on the ground) plots to owners of land shares: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 05.06.2003 r. No. 899-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15#Text>. [in Ukrainian].
17. Pro zemleustrii [On land management: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. No. 858-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>. [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zv'iazku z pryiniattiam Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [On Amendments and Recognition of Certain Legislative Acts of Ukraine as Invalid in Connection with the Adoption of the Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] : *Zakon Ukrainy vid 27.04.2007 r. No. 997-V*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-16#Text>. [in Ukrainian].
19. Dolynska, M. S. (2022). Features of concluding an emphyteutic land use agreement in Ukraine. *Social and Legal Studios*. Vol. 5. No. 2. Pp. 38–44. [in English].
20. Dolynska, M. (2023). Superficies as one of the legal forms of land use in farming activities. *Social and Legal Studios*. Vol. 6, vol. 3. Pp. 16–23. <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.16>. [in English].
21. Nimak, M. O. (2021). Dokumenty, sho pidtverdzhuiut pravo vlasnosti na zemelnu dilianku: pravovyi analiz i suchasnyi stan. [Documents confirming ownership of land: legal analysis and current situation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Vol. 10. Pp. 315–318. [in Ukrainian].

22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dokumentiv, shcho posvidchu- iut pravo na zemelnu dilianku, a takozh poriadku podilu ta obiednannia zemelnykh dilianok. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Documents Certifying the Right to a Land Plot, as Well as the Procedure for Division and Merger of Land Plots: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.03.2009 r. No. 1066-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-17#Text>. [in Ukrainian].

23. Pro derzhavnyi zemelnyi kadastr [On the state land cadastre: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07.07.2011 r. No 3613-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>. [in Ukrainian].

24. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia ta spro- shchennia protsedury derzhavnoi reiestratsii zemelnykh dilianok ta rechovykh prav na nerukhome maino [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement and sim- plification of the procedure for state registration of land plots and rem rights to immovable property: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 04.07.2012 r. No. 5037-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#n9>. [in Ukrainian].

25. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyrishennia pytannia kolek- tyvnoi vlasnosti na zemliu, udoskonalennia pravyl zemlekorystuvannia u masyvakh zemel silskohospodarskoho pryznachennia, zapobihannia reiderstvu ta stymuliuvannia zroshennia v Ukraini [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Resolution of the Issue of Collective Land Ownership, Improvement of Land Use Rules in Agricultural Land Massifs, Prevention of Land Raids and Stimulation of Irrigation in Ukraine: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 r. No. 2498-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#n153>. [in Ukrainian].

26. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii reiderstvu [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Counteracting Raids: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.12.2019 r. No. 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>. [in Ukrainian].

27. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obihu zemel silskohospodars- koho pryznachennia [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Circulation of Agri- cultural Land: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. No. 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>. [in Ukrainian].

28. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy upravlinnia ta derehuliatcii u sferi zemelnykh vidnosyn [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Improvement of the Management System and Deregulation in the Sphere of Land Rela- tions: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.04.2021 r. No. 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n412>. [in Ukrainian].

29. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prodazhu zemelnykh dilianok ta nabuttia prava korystuvannia nymy cherez elektronni auktsiony [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Sale of Land Plots and Acquisition of the Right to Use Them through Electronic Auctions: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.05.2021 r. No. 1444-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text>. [in Ukrainian].

30. Pro mediatsiiu [About mediationne: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].

31. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei rehuli- uvannia zemelnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Peculiarities of Regulation of Land Relations in Conditions of Martial Law: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 r. No. 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>. [in Ukrainian].

32. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu interesiv vlasnykiv zemelnykh chastok (paiv), a takozh zastosuvannia administratyvnoi protsedury u sferi zemelnykh vidnosyn [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Protection of the Interests of Owners of Land Shares (Shares), as Well as the Application of Administrative Procedure in the Field of Land Relations: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 8 zhovtnya 2024 r. No. 3993-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3993-20#Text> [in Ukrainian].

33. Bakhur, O. V. (2024). Problematyka administratyvnoi protsedury u sferi zemelnykh vidnosyn [Problems of administrative procedure in the field of land relations]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. Vol. 2. Pp. 140–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prchd_2024_2_16 [in Ukrainian].

34. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*. Vol. 6, vol. 4. Pp. 58–68 [in English].

35. Mamonov, K. A., Kondrashchenko, O. V., Nesterenko, S. H., Pilicheva, M. O., & Hoi, V. I. (2024). Stan ta transformatsiini protsesy, shcho vidbuvaiutsia u sferi vykorystannia zemel na rehionalnomu rivni. Heodeziia ta zemleustrii. [The state and transformation processes taking place in the field of land use at the regional level]. *Avtomobilni dorohy i dorozhnie budivnytstvo*. Vol. 116. Ch. 1. Pp. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.33744/0365-8171-2024-116.1-124-131> [in Ukrainian].

36. Kovalenko, T. O., & Baksheiev, O. S. (2023). Problemy ta perspektyvy zakonodavchoho rehuliuвання rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Problems and prospects of legislative regulation of the agricultural land market in Ukraine]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla. Zhurnal. Seriia Pravo*. Vol. 15, vol. 27. T. 1. Pp. 197–205 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 21.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.35.08:331.108.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-6>

Добрянська Наталія Валеріївна,

кандидат юридичних наук, професор,

доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук

Навчально-наукового гуманітарного інституту,

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,

проспект Перемоги, 10, Київ, 01135, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕДУР ПРОСУВАННЯ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правового регулювання процедур просування на публічній службі, їх організаційних особливостей та практичних аспектів реалізації. Вказано, що публічна служба є ключовим інститутом державного управління, що забезпечує реалізацію функцій держави, виконання її завдань та досягнення суспільно значущих цілей. Наголошено, що ефективність функціонування цього інституту значною мірою залежить від процедур просування на службі, які регулюють кар'єрний ріст працівників, забезпечують їх мотивацію та сприяють розвитку професійної компетентності.

Розглянуто основні принципи, критерії та механізми, що застосовуються у вирішенні питань кар'єрного росту публічних службовців. Констатовано, що процедури просування на публічній службі є важливим елементом забезпечення ефективної роботи державного апарату та реалізації принципу верховенства права. Вони мають базуватися на законності, прозорості, рівності можливостей, професіоналізмі та доброчесності. Водночас існуючі проблеми потребують системного вирішення через удосконалення нормативно-правового регулювання та впровадження сучасних управлінських практик. Тільки за умови дотримання цих принципів можна забезпечити високий рівень довіри громадян до державної влади та її ефективність у реалізації суспільних завдань. Особлива увага приділена ролі конкурсних процедур, оцінюванню результатів роботи та забезпеченню рівних можливостей для всіх працівників. Зазначено, що одним із ключових елементів просування на публічній службі є забезпечення об'єктивності та неупередженості у процесі оцінювання кандидатів на вищі посади. Важливо, щоб критерії оцінки були чітко визначеними, а процедури їх застосування – прозорими. Це сприятиме підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Зроблено висновок про необхідність упровадження механізмів мотивації та розвитку професійних компетенцій службовців. Підвищення кваліфікації, навчання та регулярна оцінка ефективності роботи мають стати невід'ємним складником системи просування на публічній службі. Окрему увагу необхідно приділити антикорупційним заходам у процесі прийняття рішень щодо кадрових питань. Упровадження автоматизованих систем оцінювання, а також залучення незалежних експертів до конкурсних комісій може суттєво знизити ризики зловживання владою. Підкреслено, що впровадження прозорих та обґрунтованих механізмів кадрового розвитку не лише дозволить оптимізувати роботу державного апарату, але й сприятиме формуванню позитивного іміджу публічної служби серед громадян України.

Ключові слова: публічна служба, процедура, просування по службі, кар'єрне зростання, професіоналізм, правове регулювання, антикорупційні заходи, механізми кадрового розвитку.

Dobrianska Nataliia. Legal regulation and general characteristics of promotion procedures in the public service

Abstract. The article is devoted to the analysis of the legal regulation of promotion procedures in the public service, their organizational features and practical aspects of implementation. It is indicated that the public service is a key institution of public administration, which ensures the implementation of the functions of the state, the fulfillment of its tasks and the achievement of socially significant goals. It is emphasized that the effectiveness of the functioning of this institution largely depends on the promotion procedures in the service, which regulate the career

growth of employees, ensure their motivation and contribute to the development of professional competence. The main principles, criteria and mechanisms used in resolving issues of career growth of public servants are considered. It is stated that promotion procedures in the public service are an important element of ensuring the effective work of the state apparatus and the implementation of the principle of the rule of law. They should be based on legality, transparency, equality of opportunity, professionalism and integrity. At the same time, existing problems require a systematic solution through the improvement of regulatory and legal regulation and the introduction of modern management practices. Only if these principles are observed can a high level of public trust in state authorities and their effectiveness in implementing public tasks be ensured. Particular attention is paid to the role of competitive procedures, assessment of work results and ensuring equal opportunities for all employees. It is noted that one of the key elements of promotion in the public service is ensuring objectivity and impartiality in the process of evaluating candidates for higher positions. It is important that the assessment criteria are clearly defined and the procedures for their application are transparent. This will contribute to increasing citizens' trust in state institutions.

The conclusion is made about the need to introduce mechanisms for motivating and developing professional competencies of employees. Advanced training, training and regular assessment of work efficiency should become an integral part of the promotion system in the public service. Special attention should be paid to anti-corruption measures in the process of making decisions on personnel issues. The introduction of automated assessment systems, as well as the involvement of independent experts in competition commissions can significantly reduce the risks of abuse of power. It is emphasized that the introduction of transparent and justified personnel development mechanisms will not only optimize the work of the state apparatus, but will also contribute to the formation of a positive image of the public service among the citizens of Ukraine.

Key words: *public service, procedure, promotion, career growth, professionalism, legal regulation, anti-corruption measures, personnel development mechanisms.*

Вступ. Публічна служба є ключовим інститутом державного управління, що забезпечує реалізацію функцій держави, виконання її завдань та досягнення суспільно значущих цілей. Ефективність функціонування цього інституту значною мірою залежить від процедур просування на службі, які регулюють кар'єрний ріст працівників, забезпечують їх мотивацію та сприяють розвитку професійної компетентності.

Процедури просування на публічній службі мають важливе значення і для забезпечення стабільності державного апарату, і для підвищення його ефективності. Вони спрямовані на створення умов для справедливого та прозорого кар'єрного росту, що базується на принципах професіоналізму, доброчесності та рівності можливостей. У цьому контексті важливо враховувати правові, організаційні та етичні аспекти таких процедур.

Матеріали та методи. Для дослідження правового регулювання та загальної характеристики процедур просування на публічній службі доцільно застосувати комплексний підхід, що включає такі методи: системний, що дозволяє розглядати процедури просування на публічній службі як частину цілісної системи державного управління; історико-правовий, який сприяє дослідженню еволюції правового регулювання у

цій сфері; формально-логічний, необхідний для аналізу юридичних конструкцій і термінології. Такий підхід забезпечить всебічне вивчення обраної тематики та дозволить сформулювати обґрунтовані висновки й рекомендації.

У контексті дослідження варто спиратись на праці, присвячені питанням публічної служби, з виокремленням окремих аспектів цієї проблематики, що належать В. Б. Авер'янову, О. Ф. Андрійко, А. І. Берлачу, Л. Р. Білій-Тіуновій, Ю. П. Битяку, І. В. Бойко, Н. П. Бортник, І. П. Голосніченко, В. І. Дьордяй, Д. П. Калаянову, Р. А. Калюжному, І. Б. Коліушку, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакову, Т. М. Кравцовій, О. В. Кузьменко, Н. А. Литвин, С. В. Петкову, Я. В. Фенич, І. Ю. Хомишин, І. М. Шопіній та ін.

Результати. Передусім необхідно підкреслити, що публічна служба є ключовим елементом функціонування держави, що забезпечує реалізацію її функцій, задоволення потреб суспільства та підтримання правопорядку. Одним із важливих аспектів організації публічної служби є процедури просування на посаді, які впливають на ефективність роботи державного апарату та рівень довіри громадян до влади.

Розкриваючи інституціональний підхід до публічної служби України, І. Сурай, зауважує, що на початку ХХІ століття термін «публічна служба» в Україні тривалий час інтерпретував-

ся виключно у контексті поєднання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Окрім того, І. Сурай, вказує на те, що деякі вчені публічну службу розглядають і в широкому розумінні, додаючи до вказаних вище складників недержавні організації (громадські організації, політичні партії та навіть приватні підприємства) [1, с. 113].

Водночас І. В. Недобор підходить до визначення публічної служби з широкої перспективи та доходить висновку, що її варто розглядати як політичну та професійну діяльність громадян України в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, їхніх апаратах, а також в інших недержавних установах, на які законодавством покладено виконання публічних функцій держави [2, с. 116].

Аргументованою тезою щодо необхідності розширеного трактування категорії «публічна служба» є позиція, висловлена Т. М. Кравцевою та А. В. Солонар, які наголошують, що виконання публічних функцій притаманне не лише суб'єктам публічної адміністрації, а й іншим суб'єктам, зокрема державним і комунальним (муніципальним) установам, організаціям та підприємствам. Ці суб'єкти, які належать до публічного сектору та реалізують публічні функції (наприклад, надання невідкладної медичної допомоги чи діяльність рятувальних служб), потребують особливого режиму праці, що суттєво відрізняється від умов роботи у приватному секторі. У контексті обсягу публічних завдань, які є ключовими для забезпечення інтересів держави та суспільства, поняття «публічна служба» може бути розширене. Це стає актуальним у разі, коли приватний сектор за певних умов не має можливості або не повинен виконувати завдання, що є критично важливими для функціонування держави та забезпечення суспільного добробуту. Таким чином, ширше трактування категорії «публічна служба» дозволяє врахувати специфіку діяльності суб'єктів, які виконують суспільно значущі функції в межах публічного сектору [3, с. 523].

Загалом погоджуючись із думками науковців щодо широкого підходу до розуміння публічної служби, однак, розглядаючи окреслене нами питання, публічну службу будемо розуміти у

вузькому значенні – як службу, яка включає діяльність державної служби та органів місцевого самоврядування. У контексті просування на публічній службі важливо зазначити, що ефективне функціонування системи просування на службі є не лише внутрішнім питанням державного апарату, але й чинником, який впливає на рівень довіри суспільства до державних інституцій. Отже, вдосконалення процедур просування на публічній службі є необхідною умовою для формування професійної, відповідальної та ефективної державної служби.

Варто погодитися з думками Я. В. Фенич та В. І. Дьордйя про те, що проходження публічної служби – це довготривалий процес, який починається з виникнення публічно-службових відносин, тобто з моменту заміщення посади публічного службовця, з подальшим переміщенням працівника по службі, проведенням оцінки і атестації службовців і закінчується припиненням публічно-службових відносин. Науковці також підкреслюють те, що будь-який процес, що здійснюється в межах державного управління, потребує обов'язково правового регулювання. Вчені вважають, що проходження державної служби – складна процедура, кожна стадія якої чітко регламентована [4, с. 457].

В Україні процедури просування на публічній службі регулюються низкою нормативно-правових актів. Одним із головних документів, безперечно, виступає Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII, який встановлює порядок проведення конкурсів, вимоги до кандидатів та механізми оцінювання їхньої діяльності тощо, що детально регламентовано в Розділі V «Службова кар'єра» [5].

Проходження державної служби (зокрема, просування по службі державних службовців), відповідно до статті 38 Закону України «Про державну службу», здійснюється з урахуванням категорій посад державної служби та рангів державних службовців, які визначаються як спеціальні звання, що присвоюються відповідним особам [5].

Важливим законодавчим актом, що регулює питання кар'єрного просування на публічній службі, також є Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від

7 червня 2001 року № 2493-III. Цей нормативний документ визначає, що служба в органах місцевого самоврядування становить професійну діяльність громадян України, яка здійснюється на постійній основі. Основною метою такої діяльності є забезпечення реалізації територіальною громадою її права на місцеве самоврядування, а також виконання окремих повноважень органів виконавчої влади, передбачених законодавством [6].

Аналізуючи вказані вище Закони, варто підкреслити, що основним механізмом просування на посаді є конкурсна процедура. Вона включає кілька етапів: оголошення конкурсу, подання документів, проведення тестування або співбесіди, оцінювання результатів та ухвалення рішення про призначення. Конкурсна комісія зобов'язана діяти неупереджено та дотримуватися принципу прозорості.

Не менш важливий етап – оцінювання службової діяльності працівників, яке здійснюється з метою визначення їхньої професійної компетентності та ефективності роботи. Він може включати аналіз виконаних завдань, досягнення поставлених цілей та дотримання етичних стандартів.

Додатковим механізмом перевірки професійної придатності державних службовців виступає атестація. Вона проводиться періодично та може бути підставою для прийняття рішення про просування на посаді або переведення на іншу посаду.

Згадувані нами Я. В. Фенич та В. І. Дьордай цілком обґрунтовано акцентують увагу на певних особливостях та специфіці проходження державної служби в Україні. Вчені зауважують, що правовідносини між державними службовцями й державним органом, в якому вони працюють, мають дуальне врегулювання, а саме підпадають під норми регулювання і адміністративного, і трудового права [4, с. 457], зокрема Кодексу законів про працю [7]. Водночас науковці підкреслюють, що такі відносини значно ускладнюються в умовах правового режиму воєнного стану [4, с. 457].

У контексті публічної служби, безперечно, авторами логічно вказується на законодавчі акти, що діють нині в Україні та регулюють

окремі аспекти цієї служби в умовах воєнного стану. Зокрема, це Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [8] та зміни до цього Закону, що внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-IX [9], які визначають особливості проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування; особливості трудових відносин державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII [10], а також інші акти [4, с. 457].

Однак, незважаючи на досить детальне нормативне регулювання, існує низка проблем, які впливають на ефективність процедур просування на публічній службі в Україні. Однією з найбільших загроз є корупція, яка може проявлятися у вигляді фаворитизму, хабарництва або недобросовісного використання службового становища. Це підриває довіру громадян до системи державної служби. Хоча законодавство передбачає прозорість процедур, на практиці часто виникають ситуації, коли інформація про конкурси або критерії відбору є недоступною для громадськості. Це створює підґрунтя для зловживань і дискримінації. На практиці також трапляються випадки, коли на посади призначають осіб, які не мають необхідної освіти, досвіду або навичок, що свідчить про невідповідність кваліфікаційним вимогам. Це, на жаль, негативно впливає на якість роботи державного апарату та ефективність реалізації державної політики.

У контексті досліджуваної проблематики варто зауважити й те, що процедури просування на публічній службі базуються на певних принципах, з-поміж яких виділяють принципи законності, прозорості, рівності можливостей, професіоналізму та доброчесності, які закріплені в законодавстві України.

Як підкреслює А. Т. Гаркуша, важливо акцентувати увагу на тому, що принципи – це завжди суб'єктивне поняття, оскільки воно фор-

мується людиною з урахуванням таких суттєвих чинників, як правова культура, досвід, основні положення правової системи, рівень розвитку законодавства того. Вчена наголошує на тому, що принципи державної служби – це основоположні ідеї, настанови, які визначають основні напрями реалізації завдань, цілей і функцій державної служби, її організацію і функціонування, правовий статус державних службовців [11, с. 102].

Натомість А. А. Шарая, звертаючись до етимології слова «принцип», зауважує, що цей термін означає «основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи права, державного устрою тощо» [12, с. 115].

Окрім того, О. В. Селецький та Л. В. Шестак акцентують на тому, що кожен із принципів публічної служби, маючи індивідуальний юридичний зміст та значення, власний «вектор» регулюючого впливу, все ж тісно пов'язаний з іншими принципами [13, с. 100].

Отож, повертаючись до принципів просування на публічній службі, необхідно вказати, що принцип законності передбачає, що всі дії, пов'язані з просуванням на посаді, мають відповідати чинному законодавству. Це включає дотримання процедур конкурсного відбору, оцінювання професійної компетентності та врахування результатів службової діяльності.

Прозорість процедур є важливою умовою забезпечення довіри громадян до державних органів. Інформація про вакансії, критерії відбору та результати конкурсів повинна бути доступною для громадськості через офіційні джерела.

Рівність можливостей, як важливий принцип, гарантує, що кожен громадянин, незалежно від статі, віку, етнічного походження чи інших ознак, має рівний доступ до посад у державній службі за умови відповідності кваліфікаційним вимогам.

Досить важливими принципами виступають принципи професіоналізму і доброчесності. Варто підкреслити, що професіоналізм передбачає оцінювання кандидатів на основі

їхніх знань, навичок і досвіду. Своєю чергою, доброчесність означає відсутність корупційних ризиків та забезпечення справедливого ставлення до кожного учасника процедури.

Професійні навички, як зазначає М. А. Година, є результатом процесу становлення державної служби і проявляються як конкурентні характеристики окремих осіб у процесі виконання ними службових обов'язків. На етапі набуття навичок особи накопичують лише знання, здобуті в процесі навчання, а також окремі компетентності, які можна опанувати в рамках практичної підготовки майбутніх державних службовців. Проте лише під час виконання обов'язків на державній службі формуються необхідні практичні та професійні навички, що визначають рівень професіоналізму конкретного службовця і, відповідно, ефективність його діяльності [14, с. 18].

Погоджуємось із вченим у тому, що це підкреслює важливість управління процесами професійного розвитку державних службовців. Адже такий підхід дозволяє не тільки сформувати висококваліфікованого фахівця, орієнтованого на виконання конкретних завдань, але й створити конкурентне середовище у сфері державної служби. Своєю чергою, це сприяє підвищенню професійних якостей службовців, ефективності їхньої роботи на займаних посадах і, зрештою, забезпечує високий рівень якості публічних послуг [14, с. 18].

З огляду на вказане вище, можемо констатувати, що для підвищення ефективності процедур просування на публічній службі доречно здійснити низку таких заходів, як: 1) посилення антикорупційних механізмів – впровадження електронних систем моніторингу конкурсних процедур і службової діяльності; 2) забезпечення доступності інформації – створення єдиного порталу для оприлюднення вакансій і результатів конкурсів; 3) підвищення кваліфікаційних вимог – регулярне оновлення стандартів професійної компетентності відповідно до сучасних викликів; 4) реалізація навчальних програм – організація тренінгів і курсів для державних службовців з метою підвищення їхньої професійної підготовки.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що процедури просування на публічній службі є важливим елементом забезпечення ефективної роботи державного апарату та реалізації принципу верховенства права. Вони мають базуватися на законності, прозорості, рівності можливостей, професіоналізмі та доброчесності. Водночас існуючі проблеми потребують системного вирішення через вдосконалення нормативно-правового регулювання та впровадження сучасних управлінських практик. Тільки за умови дотримання цих принципів можна забезпечити високий рівень довіри громадян до державної влади та її ефективності у реалізації суспільних завдань.

Процедури просування на публічній службі є важливим аспектом забезпечення ефективності, прозорості та справедливості функціонування державного апарату. Одним із ключових елементів просування на публічній службі є забезпечення об'єктивності та неупередженості у процесі оцінювання кандидатів на вищі посади. Важливо, щоб критерії оцінки були чітко визначеними, а процедури їх застосування – прозорими. Це сприятиме

підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Дослідження також засвідчило необхідність упровадження механізмів мотивації та розвитку професійних компетенцій службовців. Підвищення кваліфікації, навчання та регулярна оцінка ефективності роботи мають стати невід'ємними складниками системи просування на публічній службі.

Окрему увагу необхідно приділити антикорупційним заходам у процесі прийняття рішень щодо кадрових питань. Впровадження автоматизованих систем оцінювання, а також залучення незалежних експертів до конкурсних комісій може суттєво знизити ризики зловживання владою.

Отже, удосконалення процедур просування на публічній службі потребує комплексного підходу, який включає і нормативно-правові зміни, й організаційні заходи. Впровадження прозорих та обґрунтованих механізмів кадрового розвитку не лише дозволить оптимізувати роботу державного апарату, але й сприятиме формуванню позитивного іміджу публічної служби серед громадян України. Саме цей аспект потребує подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Сурай І. Публічна служба України: інституціональний підхід. *Науковий вісник: державне управління*. 2021. № 2 (8). С. 111–132.
2. Недобор І. В. Теоретичні основи становлення публічної служби в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2018. № 1. Том 29 (68). С. 113–117.
3. Кравцова Т. М., Солонар А. В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522–525.
4. Фенич Я. В., Дьордяй В. І. Особливості проходження публічної служби в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2004. № 4. С. 456–461.
5. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
6. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
7. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
11. Гаркуша А. Т. Система принципів управління у сфері державної служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 18. Т. 1. С. 102–105.
12. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 115–118.

13. Селецький О. В., Шестак Л. В. До питання про принципи публічної (державної) служби. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 98–103.

14. Година М. А. Зміст, структура та значення професійного розвитку державних службовців у системі заходів організаційно-правового забезпечення публічної служби в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2020. № 2. Том 31 (70). С. 18–23.

References:

1. Surai, I. (2021). Publichna sluzhba Ukrainy: instytutsional'nyy pidkhid [Public service of Ukraine: institutional approach]. *Naukovyy visnyk: derzhavne upravlinnya*. Vol. 2, vol. 8. Pp. 111–132 [in Ukrainian].

2. Nedobor, I. V. (2018). Teoretychni osnovy stanovlennya publichnoyi sluzhby v Ukraini. [Theoretical foundations of the formation of public service in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*. Vol. 1. Tom 29(68). Pp. 113–117 [in Ukrainian].

3. Kravtsova, T. M., & Solonar, A. V. (2010). Ponyattya ta pryntsypy diyal'nosti publichnoyi administratsiyi. [Concepts and principles of public administration]. *Forum prava*, Vol. 4. Pp. 522–525 [in Ukrainian].

4. Fenysh, Ya. V., & Dyordiy, V. I. (2024.). Osoblyvosti prokhozheniya publichnoyi sluzhby v umovakh voyennoho stanu. [Peculiarities of public service under martial law]. *Elektronne naukovye vydannya «Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo»*, Vol. 4. Pp. 456–461 [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnya 2015 roku № 889-VIII. [About civil service]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. Vol. 4. P. 43 [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya: Zakon Ukrainy vid 7 chervnya 2001 roku № 2493-III. [About service in local government bodies]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. Vol. 33. P. 175 [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada Ukrainy. (1971). Kodeks zakoniv pro pratsyu vid 10 hrudnya 1971 roku № 322-VIII. [Labor Code]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznya 2022 roku № 2136-IX. [On the organization of labor relations under martial law]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsiyi trudovykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 1 lyunya 2022 roku № 2352-IX. [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the optimization of labor relations]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnya 2015 roku № 389-VIII. [On the legal regime of martial law]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. Vol. 28. P. 250 [in Ukrainian].

11. Harkusha, A. T. (2015). Systema pryntsyviv upravlinnya u sferi derzhavnoyi sluzhby. [System of principles of management in the civil service]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurytsprudentsiya*, Vol. 18. Tom 1. Pp. 102–105 [in Ukrainian].

12. Sharaya, A. A. (2017). Pryntsypy derzhavnoyi sluzhby za zakonodavstvom Ukrainy. [Principles of civil service under the legislation of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. Vol. 5. Pp. 115–118 [in Ukrainian].

13. Selets'kyi, O. V., & Shestak, L. V. (2021). Do pytannya pro pryntsypy publichnoyi (derzhavnoyi) sluzhby. [On the question of the principles of public (state) service]. *Nove ukrayins'ke pravo*. Vol. 4. Pp. 98–103 [in Ukrainian].

14. Hodyna, M. A. (2020). Zmist, struktura ta znachennya profesiynoho rozvytku derzhavnykh sluzhbovt-siv u systemi zakhodiv orhanizatsiyno-pravovoho zabezpechennya publichnoyi sluzhby v Ukraini [Content, structure and significance of professional development of civil servants in the system of measures for organizational and legal support of public service in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*. Vol. 2. Tom 31(70). Pp. 18–23 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 342.9.351.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-7>**Єсімов Сергій Сергійович,**

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9327-0071>

Вітенко Захар Романович,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри права,
Вінницький кооперативний інститут
вулиця Академіка Янгеля, 59, м. Вінниця, 21009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7231-2448>

Новицький Антон Олександрович,

старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7388-4971>

ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА ЯК АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВОЛОДІННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ

Анотація. У статті на підставі комплексного системного підходу розглянуто дозвільну систему у контексті адміністративних послуг із реалізації права на володіння вогнепальною зброєю. Вдосконалення державного регулювання обігу вогнепальної зброї, що поєднує питання ліцензійно-дозвільної та профілактичної діяльності, державне управління у сфері обігу зброї визначає актуальність дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері діяльності органів виконавчої влади, уповноважених у сфері обігу зброї, щодо правил обігу вогнепальної зброї. Предметом виступають наукові дослідження у сфері діяльності виконавчої влади щодо забезпечення правил обігу вогнепальної зброї, норми права, що регулюють зазначену діяльність. Сутність дозвільної системи пов'язана з призначенням, що полягає у забезпеченні публічної безпеки. Доведено, що єдина теоретична основа реалізації адміністративних послуг органами, уповноваженими у сфері обігу зброї, щодо обігу вогнепальної зброї зумовлює внутрішньогалузевий взаємозв'язок правових норм про обіг зброї та законодавства про адміністративні послуги і про адміністративну процедуру. Вказано, що взаємозв'язок передбачає відповідність значення та теоретичного сенсу елементів понятійного апарату контрольно-наглядової діяльності у сфері обігу зброї значенню та теоретичному сенсу цих елементів, закріпленому спеціалізованим законодавством про адміністративні послуги, не допускаючи спотворення. Дозволи виступають умовами для реалізації фізичними і юридичними особами прав і законних інтересів щодо придбання, зберігання та володіння вогнепальною зброєю. Перспектива розвитку правового регулювання у сфері обігу зброї пов'язана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій та удосконаленням Єдиного реєстру зброї єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України.

Ключові слова: адміністративна процедура, власність, дозвіл, ліцензія, органи, уповноважені у сфері обігу зброї, поліція.

Yesimov Serhii, Vitenko Zakhar, Novytskyi Anton. Permit system as an administrative service for the implementation of the right to own a firearm

Abstract. The article, based on a comprehensive system approach, examines the permit system in the context of administrative services for the implementation of the right to own a firearm. Improving state regulation of the circulation of firearms, which combines issues of licensing and permitting and preventive activities, state management in the field of weapons circulation determines the relevance of the study. The object of the study is public relations that develop in the field of activity of the executive authorities authorized in the field of weapons circulation regarding the rules for the circulation of firearms. The subject is scientific research in the field of activity of the executive authorities regarding the enforcement of the rules for the

circulation of firearms, the legal norms regulating the specified activity. The essence of the permit system is connected with the purpose, which is to ensure public safety. It is proved that the single theoretical basis for the implementation of administrative services by the bodies authorized in the field of arms circulation regarding the circulation of firearms determines the intra-sectoral relationship of legal norms on arms circulation and legislation on administrative services and on administrative procedure. It is indicated that the relationship assumes the correspondence of the meaning and theoretical meaning of the elements of the conceptual apparatus of control and supervisory activities in the field of arms circulation to the meaning and theoretical meaning of these elements, enshrined in specialized legislation on administrative services, without allowing distortion. Permits are conditions for the implementation by individuals and legal entities of rights and legitimate interests regarding the acquisition, storage and possession of firearms. The prospect of the development of legal regulation in the field of arms circulation is associated with the use of information and communication technologies and the improvement of the Unified Register of Weapons of the Unified Information System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: administrative procedure, property, permit, license, bodies authorized in the field of arms circulation, police.

Вступ. Діяльність, пов'язана з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, вимагає особливого регулювання та державного забезпечення, включаючи здійснення контролю на всіх етапах. Це стосується державного регулювання набуття цивільних прав на об'єкти особливої соціальної природи та володіння ними. У нормативному порядку запроваджуються обмеження оборотоздатності об'єктів цивільних прав, зокрема, визначаються об'єкти цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або вчинення правочинів з якими допускається за спеціальним дозволом. Такі обмеження державою є особливим методом правового регулювання – не прямою, а відносною заборонаю.

Загальні та окремі питання реалізації дозвільної системи розглядали вітчизняні вчені: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, М. Г. Вербенський, С. М. Гусаров, С. Ф. Денисюк, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Р. С. Мельник, В. І. Олефір, А. М. Подоляка, Т. О. Проценко, С. Г. Стеценко, І. М. Шопіна та ін. Науковці зробили значний вклад у розвиток адміністративного права, зокрема дослідження адміністративно-правових проблем дозвільної системи. Процес розвитку наукового знання повинен мати безперервний характер і враховувати динаміку соціального життя, внаслідок чого наявні наукові знання можуть бути уточнені та доповнені висновками сучасних досліджень.

Матеріали та методи. Методологічна основа та методи дослідження ґрунтуються на застосуванні сукупності формально-логічного, формально-юридичного, структурно-функціонального, порівняльно-правового методів наукового пізнання соціально-правових явищ. Застосування формально-логічного та формаль-

но-юридичного методів під час дослідження термінологічного апарату законодавства про обіг зброї дозволило виявити ознаки понять, що використовуються у регулюванні обігу зброї. Дослідження питань класифікації зброї за допомогою структурно-функціонального методу дало змогу встановити взаємозв'язки елементів, виявити наявні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення. Застосування порівняльно-правового методу дозволило охарактеризувати взаємозв'язки однотипних понять, що закріплюються різними нормативно-правовими актами. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано практику застосування правових норм про оборот зброї.

Результати. Дозвільна система є видом адміністративної діяльності, спрямованої на державне підтвердження кваліфікації та професійних якостей суб'єктів, надання спеціальних правових статусів, що дозволяють займатися діяльністю, способи та форми якої є небезпечними. У цьому сенсі дозвільна система – адміністративно забезпечений спосіб подолання відносної заборони, що є основою правового регулювання суспільних відносин у сфері обороту вогнепальної зброї (далі – зброї). Державний контроль не відокремлений від дозвільної системи, становить її інструментальну сутність.

Форми дозвільної діяльності характеризуються змістом як набором відповідних методів. Під методом у праві розуміють спосіб впливу, впорядкування, засіб досягнення юридичної мети. Методи у формах дозвільної діяльності різноманітні. Їх можна розділити на методи: організаційного характеру (моніторинг, інформування, ведення реєстрів); регулятивного характеру; контрольного характеру (контрольні дії).

Для прийняття рішення про надання спеціального права займатися певною діяльністю у конкретній адміністративній послугі щодо здійснення дозвільної діяльності використовується сукупність методів. Аналіз чинного законодавства про обіг зброї вказує на те, що формою дозвільної діяльності при реалізації права фізичних осіб на придбання вогнепальної зброї є дозвіл.

Правова природа дозволів становить науковий інтерес і розглядається по-різному, а саме як: спосіб правового регулювання; вид державного контролю; особлива процедура офіційного посвідчення права суб'єкта ведення певного виду діяльності з дотриманням правил, нормативів і стандартів. Дозвільною процедурою щодо послуги є різновид позитивного процесу, діяльність суб'єктів публічної влади з видачі фізичним і юридичним особам дозволів на зайняття певною діяльністю, для позначення якої в адміністративному праві є терміни: ліцензійно-дозвільна система, ліцензійно-дозвільна діяльність.

Дослідники визначають ліцензування як спосіб державного регулювання окремих видів діяльності, надання послуг, пов'язаних зі здійсненням діяльності на особливо важливих об'єктах, експлуатацією пристроїв і механізмів, що є джерелами підвищеної небезпеки, виконанням публічно значущих робіт. Це означає, що розуміння ліцензування та ліцензії у сфері обігу зброї має узгоджуватись із понятійним апаратом закону «Про ліцензування видів господарської діяльності» [1].

У питаннях дозволу на придбання, експонування, колекціонування зброї фізичними особами поняттю «діяльність» відповідають останні дві категорії. Придбання зброї та патронів фізичною особою сприймається як вчинення окремої, одноразової, вольової, усвідомленої юридично значущої дії. Використання поняття «дозвільна діяльність» стосовно не діяльності суб'єкта, а вчинення поведінкового акту, що вимагає отримання державної згоди, є винятковим і зустрічається у сфері обігу зброї.

Вивезення з України зброї громадянами здійснюється на підставі дозволів, що видаються органом виконавчої влади, уповноваженим у сфері обігу зброї або компетентними органами держав Європейського Союзу.

Одним із варіантів вирішення проблеми щодо обігу зброї виступає пропонуване фахівцями нормативно-правове регулювання дозвільної діяльності шляхом прийняття спеціалізованого закону, де буде закріплено значення понятійного апарату, а дозвільна діяльність систематизована та впорядкована шляхом узгодження форм і методів, сфер застосування.

Згідно з Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної та охолодженої зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї, виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуальної захисту, активної оборони та їх продаж невійськового призначення та боєприпасів до неї здійснюється на підставі ліцензій (далі – Інструкція) [2]. Водночас є адміністративні процедури, які реалізуються відповідно до Закону «Про адміністративні послуги» [3].

Йдеться про видачу громадянам дозволів на придбання, зберігання, носіння, застосування вогнепальної зброї. Адміністративна послуга видачі дозволів громадянам на зберігання, носіння, використання (далі – на зберігання) вогнепальної зброї у контексті дозвільної є спірною.

Розглянута адміністративна послуга має бути однорідною за змістом, співвідноситися з її метою. Опосередковуючи процес володіння зброєю громадянином, ця адміністративна послуга у подальшому застосуванні змінює зміст і мету. У сфері обігу зброї використовується два різновиди адміністративних процедур, за результатами яких громадянину видається дозвіл на зберігання вогнепальної зброї: первинна адміністративна процедура видачі громадянам дозволів на придбання вогнепальної зброї та послуга видачі громадянам дозволу на зберігання вогнепальної зброї на новий термін. Незважаючи на форму, що зберігається, вони відрізняються за змістом і метою. Це передбачає розгляд кожної їх.

Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі зберіганням, носінням та використанням зброї у перші три роки володіння зброєю громадянином регулюється не дозвоільним, а регламентаційним типом правового регулювання. На цьому етапі для реалізації права громадянина на зберігання зброї не вимагається акт застосування права. Досить виконати покладений обов'язок звернутися з питання реєстрації придбаної за дозволом зброї до органу поліції, для чого Інструкцією встановлюється тридцятиденний термін. Право на зберігання вогнепальної зброї, придбаної за дозволом, не втрачається навіть у разі порушення встановлених термінів постановки зброї на облік.

Відповідно до Інструкції первинна адміністративна процедура видачі громадянам дозволів на зберігання вогнепальної зброї має квазідозвоільну природу, для чого доцільно навести ряд послідовних аргументів.

Учасником первинної адміністративної процедури видачі дозволів на зберігання, носіння, використання (далі – на зберігання) зброї може бути спеціальний суб'єкт – громадянин, який раніше отримав дозвіл на придбання вогнепальної зброї, вчинив цивільно-правову угоду щодо придбання.

Участь громадянина у первинній адміністративній послугі видачі дозволів на зберігання зброї пов'язана не з її правом, а з виконанням покладеного адміністративного обов'язку. Первинна адміністративна послуга видачі дозволів на зберігання зброї громадянам здійснюється з метою обліку зброї, а її утримання на цьому етапі утворює метод державної реєстрації речових прав. Функція аналізованої послуги полягає у допуску придбаної громадянами зброї до експлуатації у зв'язку з наявністю адміністративно-правової заборони на експлуатацію незареєстрованої зброї.

Законодавство про обіг зброї не містить самостійних підстав для відмови громадянину, який вперше звернувся до органу, уповноваженого у сфері обігу зброї, щодо видачі дозволу на зберігання вогнепальної зброї, придбаної за дозволом. Це свідчить про те, що видача дозволу вперше не є правом, а обов'язком органу, уповноваженого у сфері обігу зброї.

Відносна заборона як метод адміністративно-правового регулювання суспільних відносин передбачає, що без отримання спеціального дозволу від держави діяльність суб'єкта у сфері обігу зброї є незаконною. За незаконні дії фізичних осіб у сфері обігу зброї передбачена юридична відповідальність (адміністративна – за статтею 190 КУпАП або кримінальна – за статтею 263 КК України). Зберігання, носіння, використання придбаної за дозволом громадянином зброї без отримання відповідного дозволу не можуть розглядатися як незаконні дії. Це є порушенням порядку обліку зброї шляхом невиконання громадянином покладеного Інструкцією обов'язку. За це настає лише адміністративна відповідальність, передбачена статтею 191 КУпАП.

Науковий інтерес становить процедура видачі громадянам дозволу на зберігання зброї на новий термін. Зміст первинної адміністративної процедури видачі громадянам дозволів на зберігання зброї становить метод державної реєстрації, що застосовується з метою обліку. Термін дії дозволу на зберігання зброї, що видається громадянину, обмежений трьома роками. Облік зброї, що належить громадянам, є безстроковим. Термін дії має лише дозвіл, що видається за результатами первинної адміністративної процедури.

Аналіз функції адміністративної послуги видачі дозволів на зберігання вогнепальної зброї на новий термін приводить до висновку, що за результатами вирішується питання про продовження чи припинення всього набору адміністративних прав і обов'язків громадянина у сфері обігу зброї, про адміністративно-правовий статус як власника конкретної вогнепальної зброї. За результатами адміністративної процедури видачі дозволу на зберігання зброї на новий термін вирішується таке питання, для вирішення якого раніше використовувалася адміністративна процедура дозволу на придбання громадянином вогнепальної зброї.

Адміністративна послуга видачі дозволу на зберігання, носіння, використання зброї громадянину на новий термін має такий самий зміст, що й адміністративна послуга придбання громадянином зброї, здійснюється в тому ж порядку і містить ті ж підстави для відмови у видачі дозволу.

Ні в частині змісту, ні в частині функції адміністративна послуга видачі дозволу на зберігання, носіння, використання зброї на новий термін не відрізняється від послуги отримання дозволу на придбання вогнепальної зброї. За результатами цієї адміністративної послуги громадянин набуває весь набір прав і обов'язків, що дозволяють виступити учасником правовідносин, які послідовно виникають у процесі володіння вогнепальною зброєю.

Існуючі у сфері обороту зброї форми дозвільної діяльності прив'язані не до особистості власника, а до конкретної зброї, куди спрямовані суб'єктивні права. Це видно з аналізу ситуації, коли громадяни мають у власності не одну, а декілька одиниць зброї. Максимальна кількість одиниць вогнепальної зброї, якою громадяни мають право одночасно володіти, не обмежено. Щодо кожної одиниці зброї видається дозвіл на зберігання, носіння, використання на строк три роки. Закінчення термінів дії дозволів неодноразово і залежить від дати реєстрації кожної одиниці зброї. Це означає, що після закінчення трирічного терміну адміністративно-правовий статус громадянина як законного власника кількох одиниць зброї втрачається лише щодо конкретної одиниці зброї.

Це змушує громадянина звертатися щодо видачі відповідних дозволів на новий термін не один раз на три роки, а неодноразово протягом кожного трирічного циклу. Громадянам доводиться надавати у цих адміністративних послугах одні й ті самі документи, котрими встановлено різні терміни дії.

Свідомість про підтвердження знань правил безпечного поводження зі зброєю, наявності навичок і умінь безпечного поводження зі зброєю діє безстроково, висновки про відсутність медичних протипоказань на володіння зброєю – протягом трьох років з моменту оформлення.

Перспективи вдосконалення дозвільної діяльності у сфері обігу зброї відкриває застосування інформаційних технологій. Впровадження цифрових механізмів електронного обліку дозвільних документів у сфері обігу зброї дозволяє повністю відмовитися від документарної форми, що суттєво підвищить якість наданих адміністративних послуг.

Відмова від надлишкового документообігу скоротить загальний обсяг, усуне зайві контакти посадової особи органу поліції та фізичної особи, що приведе до відсутності у громадянина необхідності відвідування органу поліції для отримання дозвільного документа на паперовому носії. Це особливо актуально в умовах складної санітарно-епідеміологічної обстановки та для оптимізації службового часу посадових осіб у разі загального дефіциту контрольних ресурсів держави. Знижуються корупційні ризики.

Водночас термін дії дозволів в умовах воєнного стану продовжено на термін до десяти днів після відміни воєнного стану згідно з наказом МВС України від 01.03.2022 р. № 170.

Реалізація відмови від паперових носіїв у сфері торгівлі зброєю для фізичних осіб передбачає обов'язкову інтеграцію Єдиного реєстру зброї єдиної інформаційної системи МВС з електронними ресурсами органу виконавчої влади, уповноваженого у сфері обігу зброї, через програмний модуль, з терміналами, якими повинні забезпечуватися суб'єкти торгівлі зброєю.

Функціонування програмно-апаратного комплексу, що розглядається, повинно здійснюватися за типом Єдиної інформаційної системи МВС України. У цьому разі фізичній особі для придбання зброї у місцях торгівлі достатньо пред'явити документ, що засвідчує особу, та повідомлення про надану адміністративну послугу зручним для нього способом. Проводиться зчитування інформації та звірка з електронним реєстром, результати якої видаються суб'єкту торгівлі. Після здійснення угоди купівлі-продажу вся інформація про неї автоматично заноситься до системи.

Електронна система аналогічно підлягає використанню в процесі придбання фізичними особами вогнепальної зброї на вторинному ринку без участі суб'єктів торгівлі. Відчуження зброї громадянами пов'язане з існуючою необхідністю самостійного прибуття сторін угоди до територіального підрозділу поліції для вирішення питання про перереєстрацію. Це не вимагатиме наявності у покупця дозвільного документа на паперовому носії, оскільки звірка з Єдиним реєстром зброї здійснюється посадовцем у приміщенні адміністративного органу. Для практичної реалізації

запропонованого алгоритму досить встановити заборону продавця зброї на передачу його покупцю до закінчення облікових дій.

Висновки. Адміністративна послуга отримання дозволу на придбання вогнепальної зброї у вузькому розумінні являє собою публічний порядок, що ґрунтується на застосуванні комплексу методів, для отримання фізичною особою державної згоди на вчинення акту з придбання вогнепальної зброї. У широкому сенсі дозвіл – публічний порядок реалізації прав фізичної особи у сфері обігу зброї, через який набувається повний обсяг адміністративної правосуб'єктності, що дозволяє громадянину виступити учасником правовідносин, які послідовно виникають у сфері обігу зброї, опосередковують процес володіння.

Застосування адміністративної послуги щодо дозволу для отримання фізичною осо-

бою державної згоди на придбання зброї відповідає її доктринальному та нормативному розумінню. При незмінній формі процедура видачі дозволів на зберігання, носіння, використання вогнепальної зброї, придбаної за дозволом, та процедура видачі таких дозволів на новий термін виконують різні функції та розрізняються за змістом при послідовному застосуванні у процесі володіння громадянином вогнепальною зброєю.

Введення електронних дозвільних документів скоротить паперовий документообіг, допomoже виключити дублювання та надлишкові контакти громадян із посадовими особами органів, уповноважених у сфері обігу зброї, знизить завантаженість останніх, зменшить корупційні ризики, створить сприятливі умови для реалізації фізичними особами прав на володіння зброєю.

Список використаних джерел:

1. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-19>
2. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металними снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2015 р. № 5303-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17>

References:

1. Pro litsenzuvannya vydiv hospodars'koyi diyal'nosti : Zakon Ukrayiny vid 02.03.2015 r. № 222-IV. [On licensing of types of economic activities: Law of Ukraine dated 02.03.2015 No. 222-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-19> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poryadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatychnoyi, kholodnoyi i okholoshchenoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoymy vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boyeprypasyv do zbroyi, osnovnykh chastyn zbroyi ta vybukhovyykh materialiv: Nakaz MVS Ukrayiny vid 21.08.1998 r. No. 622. [On approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cold-action weapons, domestically produced devices for shooting cartridges equipped with rubber or similar in their properties non-lethal projectiles, and cartridges for them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 21.08.1998 No. 622]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> [in Ukrainian].
3. Pro administratyvni posluhy : Zakon Ukrayiny vid 06.09.2015 r. № 5303 – VI. [On administrative services: Law of Ukraine dated 06.09.2015 No. 5303-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 07.07.2025
Дата прийняття статті: 12.08.2025
Опубліковано: 27.10.2025

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-8>**Здебський Дмитро Володимирович,**

аспірант кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення,

Одеський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Успенська, 1, Одеса, 65000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5279-1024>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАЗ ДАНИХ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті здійснено комплексне науково-правове дослідження засад формування та функціонування баз даних поліграфологічних досліджень як інструменту цифровізації правоохоронних органів України. Досліджено правове регулювання порядку збирання, обробки, зберігання та використання інформації, отриманої за результатами проведення поліграфологічних досліджень у діяльності органів сектору безпеки і оборони України. Проаналізовано нормативні вимоги національного та міжнародного законодавства. Обґрунтовано доцільність розробки та функціонального розмежування двох типів інформаційних систем: відомчої бази даних, що накопичує великі масиви персоналізованої інформації з метою забезпечення кадрової роботи правоохоронних органів із дотриманням принципів Big Data-аналітики, та спеціалізованої бази, інтегрованої до системи управління цифровими доказами (Digital Evidence Management System), для забезпечення проведення кримінального аналізу. Підкреслено важливість забезпечення достовірності, цілісності, збереження та захисту результатів поліграфологічних досліджень в умовах цифровізації сектору безпеки й оборони України. Обґрунтовано, що формування таких баз даних повинно супроводжуватися запровадженням спеціальних політик конфіденційності, технічних засобів захисту, чітким розподілом доступу та інституційними механізмами контролю за обробкою даних. У межах аналітично-розвідувального підходу до правоохоронної діяльності (Intelligence-Led Policing) запропонована модель формування баз даних поліграфологічних досліджень, здатна посилити ефективність кримінального аналізу шляхом своєчасного виявлення ризиків, формування поведінкових профілів і підтримки процесів ухвалення управлінських рішень на основі доказової та перевіреної інформації.

Зрблено висновок, що формування баз даних поліграфологічних досліджень має ґрунтуватися на чітких правових засадах із дотриманням міжнародних та національних стандартів захисту персональних даних, що, своєю чергою, створює передумови для їх ефективного використання в кримінальному аналізі, оперативно-розшуковій та контррозвідувальній діяльності в структурі аналітичної моделі Intelligence-Led Policing.

Ключові слова: база даних, інформаційна безпека, кримінальний аналіз, персональні дані, поліграф, цифрова трансформація, Big Data, DEMS, ILP, GDPR.

Zdebskyi Dmytro. Legal framework for the formation of polygraph examination databases to support criminal analysis

Abstract. The article presents a comprehensive legal and scholarly analysis of the foundations for the formation and functioning of polygraph examination databases as a tool for the digital transformation of Ukraine's law enforcement agencies. It explores the legal regulation of the collection, processing, storage, and use of information obtained from polygraph examinations within the activities of security and defense sector bodies. National and international legal standards are examined. The article substantiates the need to develop and functionally differentiate two types of information systems: (1) a departmental database that accumulates large volumes of personalized data for personnel-related purposes, based on Big Data analytics principles; and (2) a specialized database integrated into the Digital Evidence Management System (DEMS) to ensure support for criminal analysis. Emphasis is placed on the importance of ensuring the accuracy, integrity, preservation, and protection of polygraph data amid the digitalization of the security and defense sector. It is argued that the creation of such databases must be accompanied by the implementation of privacy policies, technical safeguards, regulated access control, and institutional mechanisms for data processing oversight. Within the framework of the Intelligence-Led Policing (ILP) model, the proposed approach to polygraph data management can enhance the effectiveness of criminal analysis by enabling timely threat detection, behavioral profiling, and informed decision-making based on verified and evidence-

based information. It is concluded that the formation of polygraph examination databases must be based on clear legal foundations and comply with international and national standards for personal data protection, thus creating the prerequisites for their legitimate and effective use in criminal analysis, operational, and counterintelligence activities within the ILP structure.

Key words: *database, information security, criminal analysis, personal data, polygraph, digital transformation, Big Data, DEMS, ILP, GDPR.*

Вступ. Цифровізація правоохоронних органів та спеціальних служб України в умовах правового режиму воєнного стану потребує оновлення підходів до збору, обробки, зберігання та використання спеціалізованих інформаційних масивів. Особливого значення набувають дані, сформовані за результатами поліграфологічних досліджень. Формування та функціонування відповідних баз даних – це нове комплексне явище на стику адміністративного, інформаційного та кримінального права, що потребує системного нормативно-правового врегулювання. Наразі в українському законодавстві відсутній цілісний підхід до правового регулювання використання результатів поліграфологічних досліджень як джерела інформації для аналітиків правоохоронних органів. Зокрема, не визначено правовий статус такої інформації, не встановлено порядок її обробки, критерії правомірного включення до відомчих інформаційних систем, а також умови її подальшого використання в кримінальному аналізі. З активним впровадженням поліграфологічних досліджень у практику добору персоналу, службових перевірок, забезпечення оперативно-розшукової та контрольно-розвідувальної діяльності виникає нагальна потреба у нормативному врегулюванні механізмів інтеграції відповідних даних до цілісних цифрових систем управління доказами та аналітичними процесами. Із запровадженням кримінального аналізу як складника інформаційно-аналітичної підтримки діяльності правоохоронних органів та спеціальних служб, орієнтованих на модель Intelligence-Led Policing (далі – ILP), актуалізується залучення нових джерел структурованих та неструктурованих даних. Перспективним напрямом є інтеграція результатів поліграфологічних досліджень до інформаційного простору аналітичних систем правоохоронних органів в умовах роботи з великими даними (Big Data),

зокрема в системи управління цифровими доказами (Digital Evidence Management Systems, далі – DEMS). Така інформація, поєднана з результатами оперативного обліку, цифровими слідами, відкритими джерелами (OSINT) та іншими масивами, може використовуватись для проведення кримінального аналізу, прогнозування ризиків, аналізу поведінкових тенденцій та верифікації аналітичних гіпотез. Правове забезпечення використання даних поліграфологічних досліджень у кримінальному аналізі потребує врахування низки принципів вимог: законності, пропорційності, мінімізації обсягу оброблюваних персональних даних, цільового призначення та забезпечення інформаційної безпеки. З огляду на це, виникає потреба у гармонізації національного законодавства із загальноєвропейськими стандартами у сфері захисту персональних даних, зокрема Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [1], який встановлює єдині вимоги до обробки персональних даних у межах Європейського Союзу та Директиви (ЄС) 2016/680 від 27 квітня 2016 року щодо обробки персональних даних правоохоронними органами [2]. Актуальним є створення спеціальних нормативно-правових актів, що визначатимуть статус, режим зберігання, доступ, захист та аналітичне використання інформації, отриманої за результатами поліграфологічних досліджень.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування необхідності формування цілісного нормативно-правового механізму зберігання, обробки та використання даних результатів поліграфологічних досліджень правоохоронними органами та спеціальними службами з

метою забезпечення ефективного проведення кримінального аналізу в умовах цифровізації сектору безпеки й оборони України та впровадження моделі ІЛР.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження стала сукупність загальнонаукових, спеціально-юридичних та інформаційно-аналітичних методів, що застосовувалися у взаємозв'язку для всебічного аналізу правових засад формування баз даних поліграфологічних досліджень як інструменту кримінального аналізу. Використано діалектичний підхід до правового регулювання в контексті цифровізації та впровадження моделі Intelligence-Led Policing. Застосовано аналіз нормативно-правових актів (національних і міжнародних), порівняльно-правовий метод (для зіставлення з іноземним досвідом), контент-аналіз наукових джерел, інтерпретацію правових норм і системний підхід до вивчення взаємозв'язків між правовими, технічними та організаційними чинниками. Практична цінність дослідження підкріплюється авторським досвідом поліграфолога в умовах воєнного стану, що дозволило врахувати ризики та вимоги до безпеки обробки даних.

Результати. Від початку повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ застосування поліграфа в Україні суттєво активізувалося, зокрема в секторі безпеки і оборони, де він зарекомендував себе як ефективний інструмент виявлення колаборантів, корупціонерів, шпигунів тощо. Це зумовило створення спеціалізованих поліграфологічних підрозділів у секторі безпеки і оборони України, що привело до збільшення документообігу в цій сфері. Ця тенденція виявила нагальну потребу в цифровізації сфери документообігу поліграфологічних підрозділів та актуалізувала проблему відсутності чітко визначеного правового регулювання щодо обробки, зберігання й формування відповідних баз даних.

Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 (далі – Указ) «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» встановив стратегічну основу реформування

органів правопорядку як складової частини сектору безпеки і оборони України [3]. Відповідно до Указу важливим складником реформ є посилення цифровізації та модернізації інформаційної інфраструктури органів правопорядку, що безпосередньо стосується формування та функціонування автоматизованих баз даних. Це створює правову та організаційну основу для впровадження сучасних інформаційних систем. Указ акцентує увагу на впровадженні ризик-орієнтованих підходів і розвитку інформаційно-аналітичної діяльності, що є ключовими елементами концепції ІЛР. Ефективне використання баз даних поліграфологічних досліджень у кримінальному аналізі сприяє формуванню точних профілів ризику, оперативному виявленню загроз та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень на тактичному й оперативному рівнях. Автоматизовані бази даних у поєднанні з аналітичною платформою ІЛР підвищують прозорість, оперативність та результативність діяльності органів правопорядку, дозволяючи максимально ефективно розподіляти ресурси і формувати проактивні стратегії забезпечення безпеки. Указ створює комплексне нормативно-правове та організаційне підґрунтя для формування, захисту й ефективного використання баз даних поліграфологічних досліджень в Україні, що відповідає сучасним вимогам кримінального аналізу, міжнародним стандартам цифрової трансформації, захисту персональних даних та кібербезпеки, а також забезпечує інтеграцію цих ресурсів у системи аналітично-розвідувального управління в секторі безпеки і оборони відповідно до принципів ІЛР.

Нами проведено дослідження щодо перспективи створення та впровадження відомчих баз даних результатів поліграфологічних перевірок на базі одного з підрозділів спеціального призначення сектору безпеки і оборони України, на який покладаються обов'язки внутрішнього контролю військового формування. У цьому підрозділі з 2017 року запроваджено поліграфологічні дослідження за валідними методиками, які відповідають міжнародним стандартам. Зона відповідальності даного підрозділу поширюється на Вінницьку, Одеську,

Миколаївську, Херсонську та Запорізьку області. Поліграфологічні дослідження даним підрозділом проводились переважно за трьома напрямками:

1. Кадрове забезпечення – поліграфологічне дослідження спрямоване на сприяння у відборі, професійній підготовці, розподілі та просуванні по службі персоналу відомства;

2. Забезпечення внутрішньої безпеки – поліграфологічне дослідження спрямоване на виявлення, та припинення правопорушень, вчинюваних персоналом відомства, а також запобігання їм;

3. Забезпечення власної безпеки – поліграфологічне дослідження для забезпечення комплексу організаційних і правових заходів, спрямованих на захист персоналу відомства та їхніх близьких родичів від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, зокрема загроз життю, здоров'ю, житлу та майну. У межах цього напряму поліграфологічне дослідження також проводиться для сприяння в проведенні контррозвідувальних заходів в інтересах забезпечення охорони державної таємниці, виявлення впливу іноземних спецслужб, запобігання витоку службової інформації та забезпечення стійкості відомства від зовнішнього втручання.

У своїй діяльності залежно від завдань та наявної інформації даний підрозділ використовує такі дослідження:

1. Діагностичні: в межах службового розслідування або для забезпечення оперативно-розшукових / контррозвідувальних заходів, щодо конкретної події (інциденту) або звинувачення, з метою встановлення участі особи в події, що досліджується, або достовірності свідчень щодо знання фактичних обставин [4, с. 15]. Переважно застосовуються методики: Федеральний двозонний тест «You Phase» та Федеральний тест порівняння зон «Federal ZCT».

2. Скринінгові: в межах службової або кадрової перевірки, у разі відсутності повідомлення щодо події (інциденту) або звинувачення [4, с. 15]. Переважно застосовуються методики: Модифікований тест основних за-

питань ВПС США «AFMGQT», Скринінговий тест із запитаннями спрямованого обману «DLST» та Британський однотемний скринінговий тест «BOST».

Оцінка результатів поліграфологічного дослідження в даному підрозділі здійснюється за «Емпіричною Системою Оцінки – Мультиноміальною» («ESS-M»). Дана система використовує Баєсовий довірчий інтервал для апостеріорних шансів правди за допомогою методу Клоперу-Пірсона та альфою, що дорівнює 5 % для правди та обману, а результати поліграфологічного дослідження розраховані з використанням апіорної ймовірності 50 %, для якої апіорні шанси правди були 1:1 [2]. Дана методика оцінки дає можливість у відсотковому або шансовому вигляді зробити науково обґрунтований висновок.

Відповідно до Мета-аналітичного дослідження критеріальної точності валідних поліграфологічних методик Американської поліграфологічної асоціації, точність методик, які використовуються даним підрозділом, така:

Діагностичні: точність у межах 90,4 – 92,1 % [5], невизначений результат (отримані фізіологічні дані не містять достатньої або узгодженої діагностичної інформації, на основі якої можна було би прийняти остаточне рішення [4, с. 21]) в межах 9,8–19,2 % [5], хибно негативна помилка (помилкове визначення поліграфологом неправдивої особи як правдивої [4, с. 26]) в межах 3,4–7,7 % [5], хибно позитивна помилка (помилкове визначення поліграфологом правдивої особи як неправдивої [4, с. 26]) сягає 6,4–13,8 % [5].

Скринінгові: точність у межах 85,8 – 87,5 % [5], невизначений результат в межах 9–17 % [5], хибно негативна помилка в межах 9,2–11,2 % [5], хибно позитивна помилка сягає 11,2–14,6 % [5].

Ми проаналізували застосування поліграфа в діяльності підрозділу протягом трьох років повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ – з березня 2022 року по березень 2025 року. За цей період проведено 1487 поліграфологічних досліджень. Для порівняння: з моменту впровадження поліграфа в

підрозділі у 2017 році до 24 лютого 2022 року було здійснено менш ніж 300 досліджень. Таке зростання кількісних показників свідчить про зростання актуальності, практичної значущості та ефективності використання поліграфа в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. У дослідженні висновки спеціаліста-поліграфолога ми поділили на три категорії, а саме:

1. Значущі реакції виявлено – фізіологічні реакції, що вказують на свідоме приховування інформації (обман) суб'єктом дослідження, тобто оманлива особа;

2. Значущі реакції не виявлено – не виявлено фізіологічних реакцій, які б вказували на свідоме приховування інформації (обман) суб'єктом дослідження, тобто правдива особа;

3. Невизначений результат – фізіологічні дані не містять достатньої або узгодженої діагностичної інформації, на основі якої можна було б прийняти остаточне рішення [4, с. 22]. Тобто спеціаліст-поліграфолог не може дійти висновку, оцінивши результати дослідження. До цієї категорії ми долучили результати ймовірної протидії суб'єктом дослідження процедури тестування.

Результати нашого дослідження ми відобразили в таблиці 1.

За результатами проведеного аналізу ми дійшли висновку, що з кожним роком повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ кількість поліграфологічних перевірок лише збільшується. Так, за перший рік війни кількість поліграфологічних досліджень перевищила результати досліджень попередніх п'яти років. На третьому році війни кількість проведених досліджень майже в два рази збільшилась порівняно з першим роком. Із загальної кількості поліграфологічних досліджень за три роки аналізу отримано 315 випадків приховування інформації, що з вірогідністю від 85,8 до 92,1 % може вказувати на наявні ризики для відомства в питаннях кадрової, внутрішньої та власної безпеки. Саме ця категорія висновків може створювати значну небезпеку та має бути врахована і належним чином облікована.

Таблиця 1
Кількість та результати поліграфологічних тестувань у досліджуваному підрозділі

№ з/п	Висновок поліграфолога	Кількість досліджень	Відсоток
03.2022-03.2023			
1	Значущі реакції не виявлено	280	75,2%
2	Значущі реакції виявлено	75	20,1%
3	Невизначений результат	17	4,7%
4	Всього	372	100 %
03.2023-03.2024			
1	Значущі реакції не виявлено	300	73,5%
2	Значущі реакції виявлено	84	20,5%
3	Невизначений результат	24	6%
4	Всього	408	100 %
03.2024-03.2025			
1	Значущі реакції не виявлено	502	71%
2	Значущі реакції виявлено	156	22%
3	Невизначений результат	49	7%
4	Всього	707	100 %
03.2022-03.2025			
1	Значущі реакції не виявлено	1082	72,7%
2	Значущі реакції виявлено	315	21,2%
3	Невизначений результат	90	6,1%
4	Всього	1487	100 %

В умовах цифровізації сектору безпеки і оборони України, а також запровадження поліграфа практично в усіх його сферах потреба у формуванні відомчих баз даних є актуальною. У нашому попередньому дослідженні щодо правового регулювання захисту персональних даних суб'єктів опитування із застосуванням поліграфа ми дійшли висновку, що:

– у більшості керівних документів складників сектору безпеки і оборони України відсутня норма, що регламентує порядок ведення та обробки персональних даних в електронному вигляді. Така норма міститься лише в «Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Управлінні державної охорони України»;

– ведення електронних баз поліграфологічних досліджень без нормативного врегулювання призводить до порушення права на захист персональних даних суб'єктів поліграфологічних досліджень;

– відсутність регулюючих норм щодо баз даних поліграфологічних досліджень унеможливує їх використання у законний спосіб, а в разі їх незаконного ведення вони підлягають знищенню [7, с. 80].

Формування відомчих баз даних поліграфологічних досліджень потребує комплексного нормативного врегулювання, яке має забезпечувати правомірність збору, зберігання, обробки та використання відповідної інформації з урахуванням вимог законодавства України у сфері захисту персональних даних, державної таємниці, оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності і кримінального аналізу. Змістове наповнення такої бази даних доцільно структурувати за такими категоріями:

- ідентифікаційні відомості про ініціатора дослідження, поліграфолога та досліджувану особу (прізвище, ім'я, по батькові; звання; посада; тощо);
- тематика й тип дослідження (виявлення причетності до протиправної діяльності; державної зради; корупції тощо);
- застосовані методики тестування;
- поліграфологічні матеріали (аудіо – та відеозаписи; поліграми (графічне відображення психофізіологічних реакцій досліджуваної особи); інформована згода; установки; аналітичні довідки тощо);
- додатково отримана інформація під час дослідження;
- висновок поліграфолога;
- службові примітки (реалізація отриманої інформації; обґрунтування висновків; результати подальших перевірок) [8, с. 35].

На курсах підвищення кваліфікації поліграфологів у Національній академії внутрішніх справ у жовтні 2024 року керівник поліграфологічного підрозділу державного банку, виступаючи, зазначив, що в практиці банку, де поліграфологічні перевірки вже інтегровані у процедури службових розслідувань, одним із найбільших викликів стало забезпечення належного зберігання великих обсягів відеоданих, отриманих у ході досліджень [8, с. 36]. Тому у проєктуванні таких баз необхідно враховувати серверну інфраструктуру, розподі-

лене зберігання, шифрування та доступ з урахуванням службових повноважень.

Значення електронної бази даних не обмежується лише забезпеченням кримінального аналізу. Вона також може використовуватись:

- кадровими службами під час прийняття управлінських рішень;
- для оцінювання ефективності діяльності поліграфологів (контроль якості);
- з науковими цілями (порівняльна ефективність методик, статистична валідизація, типологізація підходів тощо).

У міжнародній практиці (зокрема, у правоохоронних органах Великої Британії) результати поліграфологічних досліджень інтегруються до загальнодоступної для уповноважених суб'єктів інформаційної системи, що підвищує прозорість процедур та забезпечує стандартизацію якості [8, с. 36].

Важливо врегулювати строки зберігання інформації таких баз. На нашу думку, найбільш доцільно застосовувати такі строки:

- для осіб, щодо яких встановлено ознаки причетності до кримінального правопорушення, – зберігати дані відповідно до строків давності, визначених Кримінальним кодексом України;
- для осіб, стосовно яких не встановлено інформацію про причетність до кримінальних правопорушень, – передбачити автоматизовану процедуру деперсоналізації даних після трьох років. Саме більшість внутрішньовідомчих наказів складників сектору безпеки і оборони України визначають три роки для зберігання довідок за результатами поліграфологічних досліджень. Цю норму було запозичено із Закону США від 1988 року «Про захист працівників від поліграфа» (Employee e Polygraph Protection Act) [9].

Формування баз даних результатів поліграфологічних досліджень обов'язково має бути з дотриманням захисту персональних даних суб'єктів поліграфологічного дослідження, навіть у разі обмежень прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану. Професор М. В. Корнієнко обґрунтовано зазначає, що воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може

ефективно реалізувати свої права та свободи [10, с. 30]. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їхню сутність [10, с. 30]. На нашу думку, ця позиція є особливо релевантною у контексті формування баз даних поліграфологічних досліджень під час воєнного стану: навіть за умов посилених безпекових вимог держава зобов'язана забезпечити дотримання принципів законності, пропорційності та збереження сутнісного змісту права на приватність, зокрема, шляхом запровадження чітких гарантій захисту персональних даних.

Захист персональних даних під час формування та використання баз поліграфологічних досліджень у кримінальному аналізі регламентується міжнародним і національним правом. Базовими актами, ратифікованими Україною, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Конвенція Ради Європи № 108 про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [11]. Національне правове регулювання здійснюється відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [6], на виконання якого наглядовим органом у сфері захисту персональних даних є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Наказом від 8 січня 2014 року № 1/02-14 було затверджено підзаконні акти у сфері захисту персональних даних:

- Типовий порядок обробки персональних даних;

- Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних;

- Порядок повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, про структурний підрозділ або відповідальну особу, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці, а також оприлюднення вказаної інформації [12].

У сфері захисту інформації значення мають також Закон України «Про доступ до публічної інформації» та Закон України «Про інформа-

цію». Водночас наявна нормативна база потребує оновлення з урахуванням стандартів ЄС, зокрема положень Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних, General Data Protection Regulation, далі – GDPR) [13], який встановлює єдині вимоги до обробки персональних даних у межах Європейського Союзу, та Директиви (ЄС) 2016/680 від 27 квітня 2016 року щодо обробки персональних даних правоохоронними органами [1]. Доцент К. Ю. Ісмаїлов наголошує на необхідності оновлення українського законодавства про персональні дані з урахуванням вимог «Паке-ту про захист даних» ЄС, зокрема Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR) та пов'язаних директив, з метою гармонізації з міжнародно-правовими стандартами й адаптації до сучасних викликів обробки інформації [14].

Правове регулювання формування та використання баз даних результатів поліграфологічних досліджень у кримінальному аналізі вимагає чіткого розмежування між загальними підходами до обробки персональних даних, які закріплені в GDPR, та спеціальними нормами, що містяться в Директиві (ЄС) 2016/680. GDPR регламентує обробку даних у межах Big Data-аналітики, яка застосовується для моніторингових, управлінських і профілактичних цілей, а Директива (ЄС) 2016/680 – обробку даних компетентними органами в межах правоохоронної діяльності, зокрема в системах DEMS, де така інформація набуває статусу доказової або оперативно вагової. Відповідно до обох актів передбачено спільні фундаментальні принципи, а саме: законність, пропорційність, обмеження мети, мінімізація, точність, обмеження строків зберігання, безпека, псевдонімізація, а також гарантії захисту прав суб'єктів персональних даних.

Особливої уваги потребує регулювання обробки спеціальних категорій персональних даних – біометричних або тих, що стосуються здоров'я, які нерозривно пов'язані з результатами поліграфологічного дослідження.

Стаття 23 GDPR [13] передбачає допустимість встановлення державами обґрунтованих обмежень для обробки таких даних у разі необхідності забезпечення національної безпеки, громадського порядку чи запобігання кримінальним правопорушенням, що створює нормативну підставу для функціонування відомчих баз даних результатів поліграфологічних досліджень, у форматі Big Data.

Положення Директиви (ЄС) 2016/680 визначають концептуальну й техніко-юридичну основу інтеграції результатів поліграфологічних досліджень до DEMS шляхом встановлення конкретних вимог до категоризації суб'єктів (наприклад, підозрювані, обвинувачені, свідки), ведення журналів доступу, обмеження кола уповноважених осіб, призначення посадової особи з питань захисту даних, а також забезпечення шифрування і псевдонімізації даних. Таке диференційоване регулювання забезпечує баланс між суспільним інтересом та фундаментальними правами особи, а також підвищує доказову надійність та легітимність поліграфологічної інформації в кримінальному аналізі. Аналогічний підхід простежується й у правовій системі США, де з 1988 року діє Закон «Про захист працівників від поліграфа» (Employee Polygraph Protection Act, далі – ЕРРА) [9], який суворо обмежує розкриття результатів поліграфологічного дослідження: дозволяється їх повідомлення лише самому досліджуваному (або його представнику), ініціатору перевірки та за ухвалою суду. ЕРРА передбачає, що розкриття інформації державним органам можливе лише за наявності ознак протиправної поведінки особи, що надає підстави для подальшої правової кваліфікації. Така модель цільового, пропорційного та контрольованого доступу до поліграфологічних даних цілком корелює з обмежувальним режимом, передбаченим статтею 23 GDPR [13], і підтримує загальну логіку Директиви (ЄС) 2016/680 щодо правомірного обмеження прав на захист персональних даних в умовах кримінального провадження [1].

Отже, інтеграція результатів поліграфологічних досліджень до кримінального аналізу, зокрема цифрових систем DEMS, повинна здійс-

нюватися з урахуванням як вимог Директиви (ЄС) 2016/680, так і узагальнених міжнародних стандартів на кшталт ЕРРА, що забезпечує не лише юридичну відповідність, але й етичну виправданість такої практики в умовах зростання значущості Big Data у сфері безпеки.

Висновки. Актуальність формування баз даних поліграфологічних досліджень в умовах воєнного стану зумовлена різким зростанням кількості досліджень у секторі безпеки і оборони України з початком повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ. Поліграф довів свою ефективність у забезпеченні внутрішньої та власної безпеки та кадровій політиці правоохоронних органів України. Стратегічне нормативне підґрунтя створення таких баз забезпечує Указ Президента України № 273/2023 [3], який передбачає цифрову трансформацію органів правопорядку з модернізацією інформаційної інфраструктури та ризик-орієнтованим управлінням. Водночас правова невизначеність ведення баз даних результатів поліграфологічних досліджень, через відсутність чітких норм у відомчих актах створює ризики порушення законодавства про захист персональних даних і легітимність інформації.

Формування баз має відповідати Закону України «Про захист персональних даних», Конвенції № 108 Ради Європи, стандартам ЄС (GDPR, Директива 2016/680) та внутрішнім безпековим регламентам складників сектору безпеки і оборони України із застосуванням псевдонімізації, шифрування, обмеженого доступу, кіберзахисту, строкового зберігання та визначення відповідальних осіб.

У сучасних умовах цифровізації сектору безпеки і оборони України доцільно впроваджувати формування кількох типів баз даних поліграфологічних досліджень із дотриманням відповідних нормативно-правових стандартів, а саме:

1. Відомча база даних, у форматі Big Data.

Функціонування цієї бази має ґрунтуватися на вимогах Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR), який встановлює комплексні правила обробки персональних даних. У цій базі необхідно зберігати ідентифікаційні дані суб'єкта до-

слідження (ПБ, звання, посаду тощо), ініціатора поліграфологічного дослідження, поліграфолога, а також сам факт проходження поліграфологічного дослідження без висновку поліграфолога. Особливістю такої бази має бути присвоєння унікального особистого номера суб'єкту дослідження, що забезпечує можливість подальшої деперсоналізації даних у спеціальній базі та захищає інформацію про особу під час подальшого використання. Такий підхід забезпечує баланс між прозорістю та захистом персональних даних, створюючи базу для аналітичної роботи без надмірного розголошення чутливої інформації.

2. База даних поліграфологічних досліджень підрозділу кримінального аналізу, у форматі DEMS. Формування і функціонування цієї бази регламентується Директивою (ЄС) 2016/680, яка визначає особливі вимоги до обробки персональних даних правоохоронними органами для забезпечення потреб кримінального аналізу. У межах цієї бази допускається використання лише унікального особистого номера суб'єкта поліграфологічного дослідження (присвоєного у відомчій базі) без розголошення його ідентифікаційних даних, що підвищує рівень захисту персональних даних. База має вмішувати деталі проведеного поліграфологічного дослідження: застосовані методики тестування, результати дослідження, аналітичні висновки, а також цифрові матеріали, зокрема поліграми (графіки психофізіологічних реакцій). Така структура забезпечує необхідний рівень конфіденційності, правомірності доступу та використання даних у межах кримінального аналізу й оперативно-розшукової діяльності.

3. Впровадження порядку обробки та зберігання відеозаписів і супутньої інфор-

мації. Особлива увага має бути приділена нормативному регулюванню процесів зберігання великих обсягів відео-, аудіоданих та інших матеріалів, що утворюються під час поліграфологічного дослідження. Розробка чіткого порядку зберігання повинна передбачати питання серверної інфраструктури, шифрування, кіберзахисту, розподіленого зберігання, а також контролю доступу відповідно до службових повноважень. Встановлення строків зберігання, умов архівування та процедури знищення інформації має ґрунтуватися на вимогах законодавства України про захист персональних даних, державну таємницю, а також відповідати принципам мінімізації зберігання даних. Забезпечення надійності та безпеки цих процесів є критичним складником комплексного захисту інформації та підтримки доказової сили даних у кримінальному аналізі.

Запропонований нами підхід дозволяє створити систему управління даними результатів поліграфологічних досліджень, що відповідає сучасним міжнародним стандартам, забезпечує права суб'єктів персональних даних та підвищує ефективність використання результатів поліграфологічних досліджень у секторі безпеки і оборони України. У межах концепції ІЛР така система може стати важливим компонентом тактичного й оперативного кримінального аналізу, забезпечуючи своєчасне виявлення загроз, формування профілів ризику, і прийняття рішень на основі доказової інформації. Інтеграція баз даних поліграфологічних досліджень до загальної аналітичної інфраструктури, відповідно до принципів ІЛР, сприятиме підвищенню ефективності ресурсного планування, забезпеченню внутрішньої та власної безпеки правоохоронних органів України.

Список використаних джерел:

1. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons regarding processing of personal data by competent authorities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L0680> (дата звернення: 23.06.2025).
2. Nelson et al. How To: A Step-by-Step Worksheet for the Multinomial ESS. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment*. 2019. № 48 (1). P. 60–75.
3. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 23.06.2025).

4. Поліграфологія: основні терміни та поняття : словник / заг. ред. Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, Д. О. Алексєєва-Процюк ; кол. авт. Київ : ТОВ «Альянт», 2022. 46 с.
5. Gordon N. et al. Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques: Report Prepared For The American Polygraph Association. *Polygraph*. 2011. № 40(4). P. 193–305.
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
7. Здебський Д. В. Правове регулювання захисту персональних даних військовослужбовців, як суб'єктів опитування із застосування поліграфа. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1. С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-15>.
8. Здебський Д. В. Впровадження електронних баз даних поліграфологічних досліджень в кримінальному аналізі. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України* : матеріали науково-практичної конференції, 20 грудня 2024 р. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 34–37.
9. Employee Polygraph Protection Act. URL: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> (дата звернення: 23.06.2025).
10. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південно-український правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5>.
11. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Страсбург, 28 січня 1981 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 23.06.2025).
12. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text (дата звернення: 23.06.2025).
13. Про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 23.06.2025).
14. Ismailov K. To the issue of personal information circulation in the national police databases. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2020. № 38 (2). P. 41–45.

References:

1. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons regarding processing of personal data by competent authorities. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L0680> [in English].
2. Nelson, R., et al. (2019). How To: A Step-by-Step Worksheet for the Multinomial ESS. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment*. Vol. 48, vol. 1. Pp. 60–75 [in English].
3. President of Ukraine. (2023). Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 No. 273/2023 [On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027: Presidential Decree No. 273/2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> [in Ukrainian].
4. Udalova, L. D., Cherniavskiy, S. S., & Alekseeva-Protsiuk, D. O. (Eds.). (2022). *Polihrafolohiia: osnovni terminy ta poniattia: slovnyk [Polygraphology: basic terms and concepts: dictionary]*. Kyiv: Al'iant. 46 p. [in Ukrainian].
5. Gordon, N., et al. (2011). Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques: Report Prepared for the American Polygraph Association. *Polygraph*. Vol. 40, vol. 4. Pp. 193–305 [in English].
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 No. 2297-VI [On personal data protection: Law of Ukraine No. 2297-VI dated June 1, 2010]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vol. 34. Art. 481. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].
7. Zdebskyi, D. V. (2024). Pravove rehuliuвання zakhystu personalnykh danykh viiskovosluzhbovtziv, yak subiektiv opytuvannia iz zastosuvannia polihrafa [Legal regulation of personal data protection of servicemen as subjects of polygraph examinations]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. Vol. 1. Pp. 77–82. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-15> [in Ukrainian].
8. Zdebskyi, D. V. (2025). Vprovadzhenia elektronnykh baz danykh polihrafolohichnykh doslidzhen v kryminalnomu analizi [Implementation of electronic databases of polygraph examinations in criminal analysis].

In: *Informatsiino-analitychne zabezpechennia diialnosti orhaniv sektoru bezpeky i oborony Ukrainy*: Proceedings of the Scientific-Practical Conference, December 20, 2024. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Pp. 34–37 [in Ukrainian].

9. Employee Polygraph Protection Act. Retrieved from: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> [in English].

10. Kornienko, M. V. (2022). Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu: zahalnopravovyi dyskurs [Human rights under martial law: general legal discourse]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. Vol. 1–2. Pp. 27–31. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5> [in Ukrainian].

11. Konventsiya pro zakhyst osib u zv'yazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personal'nykh danykh (Strasburh, 28 sichnya 1981 r.) [Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (Strasbourg, January 28, 1981)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text [in Ukrainian].

12. Ombudsman of Ukraine. (2014). Pro zatverdzhennia dokumentiv u sferi zakhystu personalnykh danykh: Nakaz vid 08.01.2014 No. 1/02-14 [On the approval of documents in the field of personal data protection: Order No. 1/02-14 dated January 8, 2014]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text [in Ukrainian].

13. Pro zakhyst fizychnykh osib u zv'yazku z obrobkoyu personal'nykh danykh i pro vil'nyy rukh takykh danykh, a takozh pro skasuvannya Dyrektyvy 95/46/YES (Zahal'nyy rehlament pro zakhyst danykh) : Rehlament (YES) 2016/679 Yevropeys'koho Parlamentu i Rady vid 27 kvitnya 2016 r. [Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in Ukrainian].

14. Ismailov, K. (2020). To the issue of personal information circulation in the national police databases. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Vol. 38, vol. 2. Pp. 41–45 [in English].

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 22.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-9>

Самітовська Катерина Василівна,
аспірант кафедри адміністративного права та процесу,
Національна академія внутрішніх справ,
площа Солом'янська, 1, Київ, 03035, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1722-7002>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПОСЛУГ СЕРВІСНИХ ЦЕНТРІВ МВС ТА ЇХ ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КОМУНІКАЦІЙНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Анотація. У статті досліджено питання ролі та завдання інформаційно-комунікаційних підрозділів сервісних центрів МВС в умовах інформування громадськості про наявні державні послуги. Встановлено, що в умовах глобальної інформатизації суспільства цифрова трансформація посідає ключове місце для забезпечення ефективного діалогу громадськості з владою, а також відкритої та прозорої діяльності державних інституцій. У статті проаналізовано актуальні нормативно-правові акти, що регулюють процеси цифрової трансформації в публічному управлінні та формування інформаційної політики загалом. Досліджено, що онлайн-послуги сервісних центрів МВС в умовах цифрової трансформації стали одним із ключових елементів сучасного державного управління. З'ясовано, що комунікаційні підрозділи виступають ефективним каналом зв'язку й інформування громадськості про надання адміністративних послуг системи сервісних центрів МВС і діють відповідно до встановлених нормативно-правових актів. Визначено, що різні канали комунікації, а особливо соціальні мережі, на сьогодні відіграють ключову роль у забезпеченні оперативного й доступного широкій аудиторії поширення інформації, сприяють підвищенню прозорості та відкритості влади до суспільства. У статті досліджено питання ролі діджиталізації та електронних сервісів у державному секторі, що здійснює забезпечення громадян адміністративними послугами. Визначено поняття діджиталізації, запропоновано власне розуміння цього процесу й обґрунтовано доцільність застосування на практиці в органах державної влади. У дослідженні зроблено висновок, що цифрова трансформація є важливим критерієм інформатизації суспільства. Сучасні технології дають змогу автоматизувати процеси, мінімізувати людський фактор, таким чином зменшити можливі корупційні ризики та забезпечити рівний доступ громадян до адміністративних послуг.

Ключові слова: діджиталізація, цифровізація, цифрова трансформація, комунікація, інформаційно-комунікаційні підрозділи, система сервісних центрів МВС, соціальні мережі, громадськість, зворотний зв'язок, прозорість.

Samitovska Kateryna. Digitization of services of service centers of the MIA and their popularization by communications departments

Abstract. The article examines the role and tasks of information and communication units of the Ministry of Internal Affairs service centers in terms of informing the public about available state services. It is established that in the conditions of global informatization of society, digital transformation occupies a key place in ensuring effective dialogue between the public and the authorities, as well as open and transparent activities of state institutions. The article analyzes the current regulatory legal acts that regulate the processes of digital transformation in public administration and the formation of information policy in general. It is studied that online services of the Ministry of Internal Affairs service centers in terms of digital transformation have become one of the key elements of modern state administration. It is found that communication units act as an effective channel of communication and informing the public about the provision of administrative services of the system of service centers of the Ministry of Internal Affairs and operate in accordance with established regulatory legal acts. It has been determined that various communication channels, especially social networks, today play a key role in ensuring the prompt and accessible dissemination of information to a wide audience, contributing to increasing the transparency and openness of government to society. The article examines the role of digitalization and electronic services in the public sector, which provides citizens with administrative services. The concept of digitalization is defined, a proper understanding of this process is proposed, and the feasibility of its application in practice in state authorities is substantiated. The study concludes that digital transformation is an important criterion for the informatization of society. Modern technologies allow automating processes, minimizing the human factor, thus reducing possible corruption risks and ensuring equal access of citizens to administrative services.

Key words: digitalization, digitalization, digital transformation, communication, information and communication units, the system of service centers of the Ministry of Internal Affairs, social networks, public, feedback, transparency.

Вступ. Питання діджиталізації в органах державної влади набуває актуального значення в умовах інформатизації суспільства. Упродовж останніх років спостерігається активне впровадження інтернет-технологій у забезпеченні громадян державним сервісом, щоб він був доступним незалежно від місця проживання. Для ефективного надання адміністративних послуг у системі сервісних центрів МВС поступово впроваджуються цифрові рішення, які допомагають громадянам в онлайн-режимі здійснювати обмін і відновлення посвідчення водія на право керування транспортними засобами, реєстраційні дії з транспортними засобами та дистанційний запис до територіальних сервісних центрів МВС на отримання адміністративних послуг. Тому дослідження цифрових процесів в органах державної влади є надзвичайно актуальним, адже діджиталізація – відносно нове явище в публічному просторі та потребує детального вивчення.

Стан дослідження проблеми. Останнім часом спостерігається інтерес учених до впровадження цифрових технологій у державних інституціях і забезпечення громадськості якісним наданням адміністративних послуг. Питання діджиталізації в публічному просторі органах державної влади досліджували відомі українські теоретики та практики: Антонюк В. В., Дубина М. В., Разумей Г. Ю., Разумей М. М., Костюков В. В., Редчук Р. О. та інші вчені. Однак потребує вивчення питання діджиталізації в системі сервісних центрів МВС і використання комунікаційних інструментів для ефективного забезпечення громадськості державними послугами.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є охарактеризувати процеси діджиталізації в системі сервісних центрів МВС, діяльність інформаційно-комунікаційних підрозділів у забезпеченні якісного діалогу державної інституції з громадськістю та популяризації державних послуг серед суспільства сучасними засобами зв'язку.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному висвітленні діджиталізованих процесів у системі сервісних центрів МВС і

ролі інформаційно-комунікаційних підрозділів у популяризації адміністративних послуг серед громадськості.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження виступили нормативно-правові акти України, що регламентують процеси цифрової трансформації та інформаційної політики у сфері публічного управління, зокрема Закон України «Про інформацію», розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, а також накази Міністерства внутрішніх справ України. Додатковим джерелом слугували відомчі документи, які визначають порядок діяльності інформаційно-комунікаційних підрозділів системи сервісних центрів МВС та особливості впровадження електронних послуг. У роботі використано також офіційні електронні ресурси МВС, ГСЦ МВС, мобільного додатка «Дія», а також аналітичні дані та наукові публікації українських дослідників, що розкривають проблематику діджиталізації та державних комунікацій.

Методологічну основу дослідження становили діалектичний і системний підходи, які дали змогу розглядати цифровізацію сервісних центрів МВС як комплексний і динамічний процес у контексті публічного управління. Для аналізу нормативних актів і наукових джерел застосовано формально-юридичний метод, що дав змогу встановити особливості правового регулювання цифрових трансформацій у державному секторі. Використання методу порівняльного аналізу забезпечило можливість зіставити українську практику з міжнародними підходами у сфері електронного урядування.

Застосування логіко-структурного методу дало змогу виокремити ключові напрями діяльності інформаційно-комунікаційних підрозділів у забезпеченні прозорості й відкритості сервісів МВС. Контент-аналіз матеріалів офіційних вебсайтів і сторінок сервісних центрів у соціальних мережах дав змогу дослідити особливості інформування громадськості й оцінити ефективність каналів комунікації. Такий комплексний підхід сприяв формуванню загальних висновків щодо значення цифровізації та комунікаційної діяльності в забезпеченні доступності державних послуг.

Результати. Сьогодні світ стрімко розвивається в умовах цифрових трансформацій, інтернет-технологій і переходу сервісів в онлайн-площину. Під впливом глобалізаційних процесів на сучасному етапі комунікація перетворилася на рушійний інструмент усіх сфер суспільно-політичного життя. На сьогодні комунікація стала не лише обміном інформацією та знаннями, а важливим ресурсом, який здатний впливати на глобальні виклики, сприяти позитивному іміджу, формувати та впливати на суспільну свідомість. Вона виходить за межі національних кордонів та охоплює різноманітну аудиторію.

Комунікація, безумовно, є ключовим фактором і стратегічним інструментом, що змінює підходи до взаємодії влади з громадськістю, впливає на діяльність державних інституцій, забезпечуючи відкритість, прозорість, збільшуючи рівень довіри, і демонструє ефективність державної політики. Саме тому в умовах розвитку цифрового суспільства важлива роль належить комунікаційним підрозділам для забезпечення громадян державними послугами. Такі підрозділи здійснюють популяризацію державного сервісу та виконують роль засобів діалогу органів державної влади з громадськістю. На етапі активного процесу цифровізації інформування суспільства про наявні державні сервіси є дуже важливим, а роль інформаційно-комунікаційних підрозділів постійно зростає. Саме від ефективного налагодження комунікації з громадськістю залежить рівень довіри населення до влади, обізнаність про наявні послуги та сервіси, які надають державні органи.

Сьогодні в умовах глобалізаційних процесів цифрові комунікації стали ключовим інструментом взаємодії органів влади з громадянами та набувають особливого значення. Цифрові комунікації змінюють способи отримання, обробки та поширення інформації, що, зі свого боку, сприяє впровадженню інноваційних підходів у державному управлінні. На нашу думку, саме цифрові комунікації здійснюють ключову роль у налагодженні прозорого, оперативного й відкритого діалогу з населенням.

Досліджуючи сутність і вимоги цифрової комунікації в публічному управлінні, Н. Гринчак, А. Синяков зазначали, що комунікації належить роль посередницького інструменту між різними зацікавленими сторонами. Дослідники наголошують, що насамперед налагодження ефективної взаємодії між державними інституціями та громадськістю є ключовим пріоритетом і основним завданням у сфері комунікації органів публічної влади. *Дійсно, розуміння політики, підвищення якості пропонуваного громадськості послуг, розробка проєктів або вироблення рішень потребують комунікації, що дає змогу усвідомлювати соціальні потреби та діагностувати проблемні ситуації, які є каталізаторами необхідних перетворень і сприяють колективному сприйняттю змін [1, с. 113].*

Активну участь у реалізації державної політики з питань цифровізації здійснює Головний сервісний центр МВС (далі – ГСЦ МВС). Цифрова трансформація спрямована на переведення деяких адміністративних послуг у зручний онлайн-формат. Адже забезпечення громадян якісним і доступним державним сервісом є важливим пріоритетом на сьогодні для країни. Відкритість, доступність, оперативність та прозорість у наданні адміністративних послуг є відповіддю на суспільний запит і водночас важливою складовою державної політики модернізації публічного сервісу. Попри воєнний стан в Україні, ГСЦ МВС реалізовує політику щодо підвищення попиту на прозорі, швидкі та доступні адміністративні послуги і є прикладом ефективного впровадження цифрових рішень у своїй діяльності.

Отже, завдяки впровадженню цифрових інструментів органи державної влади мають можливість швидко реагувати на виклики сьогодення, потреби громадян, а також залучати їх до процесів прийняття рішень, підвищувати рівень довіри до державних інституцій.

Для ведення ефективного діалогу влади з громадськістю, налагодження зворотного зв'язку в системі сервісних центрів МВС створено інформаційно-комунікаційні підрозділи.

Інформаційно-комунікаційні підрозділи забезпечують об'єктивне та всебічне висвітлення інформації щодо актуальної інформації про надання адміністративних послуг у системі сервісних центрів МВС. Крім того, робота інформаційно-комунікаційних підрозділів регламентується згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1046-р від 17 листопада 2023 року «Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття» [2]. Відповідний документ передбачає необхідні рекомендації щодо висвітлення інформації про діяльність системи сервісних центрів МВС на офіційних каналах зв'язку. Вони спрямовані на забезпечення доступності сприйняття інформації, реалізації положень Конвенції про права осіб з інвалідністю, а також враховують необхідність викладення інформації у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття особами з інвалідністю й особами з порушенням інтелектуального розвитку.

У частині першій статті 12 Закону України «Про інформацію» вказано, що інформаційна діяльність – це певного роду дії, які вчиняються з метою задоволення інформаційних потреб населення, юридичних осіб і держави. Спираючись на Закон України «Про інформацію», інформаційно-комунікативна діяльність засновується на таких принципах, як прозорість, відкритість, загальнодоступність, вільний обмін, чіткість, повнота, об'єктивність, ясність, вірогідність, законність під час отримання, обробки, використання та зберігання інформації [3].

Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Комунікаційної стратегії Міністерства внутрішніх справ України на 2024–2025 роки» від 19.03.2024 № 175 визначено каналами комунікації МВС:

1) офіційний вебсайт МВС – головний офіційний канал комунікації, на якому розміщуються новини, оголошення, анонси, інтерв'ю, фото- та відеоматеріали;

2) сторінка МВС у Facebook;

3) сторінка МВС у Telegram;

4) сторінка МВС в Instagram;

5) акаунти МВС в X (Twitter) та Threads;

6) акаунт МВС в TikTok;

7) акаунт МВС в YouTube.

Для інформування громадськості про діяльність органів системи МВС використовуються їхні офіційні вебсайти та сторінки в соцмережах. [4].

Одним з основних каналів комунікації є офіційні вебсайти системи сервісних центрів МВС. Але в умовах сучасного технологічного розвитку, зумовленого цифровою трансформацією, ефективним каналом комунікації виступають соціальні мережі. Вони забезпечують оперативний обмін інформацією державних інституцій з громадськістю, відкривають нові можливості для ведення діалогу, сприяють підвищенню прозорості та відкритості влади. Досліджуючи особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні, учений Р. Редчук виділяє основні їхні переваги. Насамперед онлайн-засоби комунікації здатні охоплювати як цільову аудиторію, так і нових користувачів; можливість отримувати зворотний зв'язок; здійснювати аналіз аудиторії за різними факторами завдяки спеціальному аналітичному сервісу та контроль за оперативністю та змістом поширюваної інформації; це є додатковим місцем для проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи та можливістю синхронізації офіційного вебсайту зі сторінкою в соцмережі [5, с. 73].

Відповідно до наказу МВС України № 648 від 27.07.2017 «Про створення офіційних сторінок у соціальних мережах» для забезпечення високого рівня суспільної відкритості всіх підрозділів МВС України та центральних органів виконавчої влади було створено офіційні сторінки в соціальних мережах. А саме для забезпечення ефективного зворотного зв'язку та забезпечення високого рівня відкритості та прозорості до суспільства ГСЦ МВС було створено офіційні сторінки у Facebook, Instagram та YouTube, а також РСЦ МВС – у Facebook.

Соціальні мережі набули рівня одного з основних джерел отримання інформації, випереджаючи телебачення та новинні вебресурси. На офіційних сторінках соціальних мереж

висвітлюється актуальна інформація щодо діяльності та надання послуг, а також здійснюється консультування суб'єктів звернення. Громадяни звертаються з проханнями отримати інформацію щодо таких послуг: проведення екзаменаційної діяльності в сервісних центрах МВС (теоретичні та практичні іспити), обмін та відновлення посвідчення водія, здійснення реєстраційних операцій з транспортними засобами та інші послуги, які надаються в системі сервісних центрів МВС.

Потрібно зазначити, що реалізація різноманітних каналів зв'язку дає змогу здійснювати ефективну інформаційну політику сервісних центрів МВС, вести діалог із громадськістю й отримувачами послуг та підтримувати позитивний імідж. Завдяки ефективній комунікації та відкритості можна підвищити рівень довіри суспільства до державного органу, зменшити корупційні ризики, виявити проблематику та вчасно реагувати й розв'язувати нагальні питання.

З огляду на сучасні виклики, пов'язані з військовими діями, та стрімкий розвиток електронних технологій перед ГСЦ МВС поставило завдання в оперативності та доступності державного сервісу для громадян незалежно від місця їхнього проживання. Цифровізація стала не тільки успішним, а й стратегічним рішенням для реалізації державної політики та сучасного етапу розвитку суспільства.

Станом на сьогодні у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України та державним підприємством «Інфотех» реалізовано низку популярних послуг і сервісів в онлайн-площині, якими активно користуються громадяни. Уже зараз в онлайн без відвідування сервісного центру МВС можна замовити обмін і відновлення посвідчення водія через «Кабінет водія» або мобільний додаток Єдиного державного вебпорталу електронних послуг («Дія»). Надсилання документів здійснюється засобами національного оператора поштового зв'язку. Також за власним бажанням громадянам доступно замовлення посвідчення водія на право керування транспортним засобом в електронному форматі без пластикового бланка, що відображатиметься онлайн у застосунку «Дія».

Наприкінці 2023 року ГСЦ МВС разом із Міністерством цифрової трансформації України успішно реалізував одну з найпопулярніших послуг – перереєстрація транспортних засобів онлайн. У застосунку «Дія» фізичні особи можуть здійснити перереєстрацію легкового автомобіля, мопеда та мотоцикла на іншого власника. Ця послуга популярна серед користувачів, адже дає змогу в будь-який час та в будь-якому місці перереєструвати свій транспортний засіб онлайн із використанням мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія», а документи та номерні знаки отримати засобами поштового зв'язку. Усі транспортні засоби проходять автоматичну перевірку засобами Єдиного державного реєстру транспортних засобів. Завдяки автоматизації процесів громадянам доступні державні послуги незалежно від місця перебування, зменшується вплив людського фактора та ймовірність виникнення корупційних ризиків.

На офіційному вебсайті ГСЦ МВС користувачам доступні низка актуальних і корисних опцій. Громадяни мають можливість скористатися такими функціоналами:

- онлайн-запис, який дає змогу фізичним особам здійснити реєстрацію у черзі для отримання послуг у сервісних центрах МВС. Функціонал передбачає автоматизований процес видачі талонів, захищений від сторонніх втручань. Також громадяни мають можливість онлайн скасувати запис до початку надання послуги;

- перевірка документів. На сайті ГСЦ МВС можна скористатися зручним функціоналом, який допомагає здійснити перевірку документів: як посвідчення водія, так і свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів. Для перевірки на легітимність посвідчення водія потрібно ввести серію, номер документа, а також дату народження, і система автоматично відображає повну інформацію з НАІС про виданий документ;

- наявні номерні знаки на транспортні засоби. Цей функціонал дає змогу громадянам в онлайн-режимі переглянути наявні номерні знаки в будь-якому сервісному центрі МВС

по всій Україні. Сервіс зручний у користуванні: номерні знаки згруповані за категоріями, а також можна здійснити сортування від найдешевших до найдорожчих і навпаки;

– *калькулятор орієнтовної вартості реєстрації транспортного засобу*. Він дає змогу громадянам, які планують придбати транспортний засіб чи здійснити перереєстрацію, в онлайн-режимі порахувати вартість за цю послугу перед зверненням до сервісного центру МВС. Калькулятор орієнтовної вартості реєстрації транспортного засобу показує вартість, у яку обійдеться реєстраційна послуга для будь-якого типу транспортного засобу, і суму податків та зборів, які необхідно сплатити.

Диджиталізація, зокрема цифрові технології, для забезпечення громадськості державними послугами є ключовим елементом протидії корупції. Адже прояви корупції є вагомою перешкодою на шляху до сталого розвитку та прогресу суспільства, що значно знижує довіру до державних інституцій, ефективність управління та гальмує економічне зростання. Розглядаючи диджиталізацію в цьому контексті, варто наголосити, що впровадження електронних послуг можна розглядати як дієвий механізм зменшення проявів корупції.

На думку В. Костюкова, застосування цифрових технологій та інструментів відіграє важливу роль у підвищенні прозорості та відкритості органів державного управління. Отже, це сприятиме протидії та ускладненню здійснення корупційних схем і недопущенню незаконних дій. Дослідник В. Костюков виділяє кілька головних складових цифрової трансформації та її можливість у забезпеченні прозорого й ефективного управління державними справами:

– *електронні сервіси*: завдяки цифровим платформам громадяни мають можливість подавати різноманітні заявки для отримання послуг і документів в онлайн-форматі без особистого відвідування установи. Такий підхід дає змогу швидко та зручно обслуговувати громадян і знизити ризик можливих корупційних ситуацій, що можуть виникнути під час безпосереднього прямого контакту з посадовими особами;

– *автоматизовані процеси*: цифрові технології можуть значно спростити й автоматизувати багато процесів, що необхідні для забезпечення надання адміністративних послуг. Це мінімізує людське втручання та знижує корупційні ризики;

– *захист від впливу*: автоматизація процесів може сприяти уникненню неправомірного впливу чи тисків на громадян від посадовців [6, с. 67].

Завдяки впровадженню електронних інструментів у сфері забезпечення державними послугами суспільство отримує низку переваг. Насамперед підвищується зручність для громадян, здійснюється оптимізація власного часу, зменшуються адміністративне навантаження на працівників і бюрократія. Автоматизовані системи автоматично обробляють заявки, документи й запити, а сам процес стає прозорішим і більш відкритим, адже зменшуються ризики стороннього втручання, корупції та збільшення довіри громадськості до влади.

В умовах становлення сучасного інформаційного суспільства під впливом глобалізації та євроінтеграційних процесів зростає значення інформатизації та інформаційної політики в управлінні як в Україні, так і в інших країнах світу. Інтернет-технології та цифровізація сучасних процесів є невід’ємною частиною глобалізації суспільства та прогресу країни загалом. Це сприяє економічному розвитку держави, її конкурентоспроможності та створенню інвестиційної привабливості на світовому ринку.

Отже, на сучасному етапі розвитку цифрові технології стали ключовою частиною прогресу. Інноваційні рішення активно впроваджуються в управлінських процесах, державних органах влади й установах. У цьому аспекті важливо підкреслити роль диджиталізації, яка стала одним із головних компонентів глобалізації та цифрового суспільства.

Упродовж останніх років це питання вивчали вітчизняні дослідники. М. Дубина та О. Козлянченко, які вважають, що виникнення та розвиток процесів диджиталізації пов’язані з історичними особливостями становлення сучасного світу. Зокрема, це спричинено поетап-

ною трансформацією розвитку суспільства, що обумовлено великою кількістю різноманітних факторів. «Диджиталізація сприяє розширенню інформаційного простору, створюючи нові інформаційні продукти, сприяє зниженню інформаційних витрат. Це істотно прискорює і спрощує пошук інформації, взаємообмін нею і сприяє посиленню співпраці між компаніями, що впливає на методи операційної діяльності суб'єктів господарювання, пошук людьми сприятливих умов для життєдіяльності, а також на якість взаємодії між населенням країни і її урядом» [7, с. 27].

Отже, диджиталізація сприяє розширенню інформаційного простору, створюючи нові інформаційні продукти, зниженню інформаційних витрат. Це істотно прискорює і спрощує пошук інформації, взаємообмін нею і посилює співпрацю між різноманітними інституціями, державними органами влади та суспільством. У широкому розумінні поняття диджиталізації можна вважати як оцифрування інформації та автоматизацію відповідних процесів. Безумовно, диджиталізація передбачає інтеграцію технологій загального призначення з різними сферами економічної та соціальної діяльності, що здійснюють користувачі інтернету.

Використання цифрових технологій у державному секторі покращує не тільки діалог між громадськістю та владою, а й забезпечення якісними, прозорими державними послугами. Саме диджиталізація та цифрові технології у ланці держава – громадськість відіграють дуже важливу роль. Унаслідок цього цифрове врядування сприйматиметься як цифрова реалізація публічної влади (цифрова форма публічного врядування), яка стане етапом еволюційного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів публічної влади («інформатизація державного управління» → «електронне урядування» → «цифровізація публічного врядування») [8, с. 141].

Упровадження електронних послуг державними органами влади важливо розглядати не тільки як вимогу часу, а як досягнення прозорості, відкритості процесів. Це сприятиме збільшення довіри громадськості до органів

врядування, забезпечення доступу до важливої суспільної інформації, рівність можливостей та участі у прийнятті рішень.

Цифрові процеси в Україні розвивалися поступово. Починаючи з 2019 року цифрова реформа стала важливим завданням перед Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України. Було врегульовано законодавчо-нормативну базу для врегулювання цифрових процесів. Зокрема, прийнято низку правових актів, серед яких варто виділити такі: Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [9], постанову Кабінету Міністрів України про «Деякі питання цифрового розвитку» 2019 року [10], постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності підрозділів з питань цифрового розвитку цифрових трансформацій і цифровізації центральних органів виконавчої влади та заступників керівників центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації» 2020 року [11]. Зазначені нормативні акти передбачають «впровадження принципу Digital by Default – «цифрового за замовчуванням».

Проект «Держава у смартфоні» став революційним і покликаний зробити державні послуги доступними для громадян через використання мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг («Дія»). Новітні тенденції диджиталізації державних послуг досліджувала М. Чалабієва. Розкриваючи сутність концепції «Держава у смартфоні», дослідниця виокремила основні її напрями, складові, переваги та недоліки. Вона зазначає, що сутність концепту «Держава у смартфоні» передбачає вирішення великого спектра питань – від законодавчого закріплення до технічного забезпечення. Важливо, що це не тільки оцифрування адміністративних послуг, а й упорядкування роботи існуючих державних реєстрів, оновлення нормативно-правового забезпечення, встановлення технічних можливостей, які гарантують захист прав та інтересів людини і громадянина [12, с. 61].

Упродовж останніх років в Україні здійснюється активна політика щодо впровадження цифрових технологій. Попри сучасні виклики, пов'язані з російським вторгненням, держава демонструє динамічний розвиток диджиталізації, впроваджує інноваційні технології та реалізовує цифрову політику. Основою цифровою трансформації є впровадження й адаптація європейських стандартів, які базуються на принципах інклюзивності, безпеки та інноваціях. Цифрова трансформація стала стратегічним завданням держави та передбачає зміну принципів взаємовідносин влади й суспільства, модернізацію управління та зменшення бюрократії.

Висновки. Попри сучасні виклики, протидію з агресором і боротьбу за територіальну цілісність, Україна продовжує розвиток у напрямі цифровізації. Адже диджиталізація та створення передової цифрової держави є важливим пріоритетом сьогодні на шляху до європейської інтеграції. Упровадження інтернет-технологій у всі сфери стало символом змін і практичним інструментом до спрощеного доступу громадян до державних послуг. В умовах воєнного стану швидкий доступ до адміністративних послуг незалежно від місця проживання став надзвичайно актуальним і має великий попит серед суспільства. ГСЦ МВС демонструє високу ефективність і цифрові інновації, що спрощують отримання послуг громадянами.

Новітнім проривом у системі публічного адміністрування стала можливість здійснювати онлайн-обмін та відновлення посвід-

чення водія, перереєстрацію транспортних засобів і реєстрацію на отримання послуг без особистого відвідування сервісного центру МВС. Автоматизація процесів, мінімізація контактів із посадовими особами істотно зменшує корупційні ризики в системі та зловживання з боку посадових осіб. Отже, збільшуються прозорість, відкритість та довіра до органів державної влади. Важлива роль у цьому процесі належить саме комунікаційним підрозділам. На них покладено завдання здійснювати інформування населення про діяльність органу влади, зміни в законодавстві, отримання послуг і надавати іншу актуальну інформацію. Для забезпечення ефективного діалогу з громадськістю комунікаційні підрозділи ГСЦ МВС застосовують сучасні канали зв'язку. Серед них – офіційні вебсайти та соціальні мережі: Facebook, Instagram, YouTube та Telegram. Вони дають можливість в оперативному режимі публікувати актуальні новини, пояснювати механізм отримання послуг, швидко взаємодіяти з громадянами, реагувати на наявні проблеми й отримувати зворотний зв'язок. Від того, наскільки ефективно налагоджено інформування громадян, залежить рівень обізнаності населення про можливі послуги та сервіси, які надає держава, реагувати на проблеми й виклики. Таким чином, цифровізація послуг сервісних центрів МВС та ведення діалогу надає можливість працювати нарівні з технологічним прогресом, сприяти розвитку держави, збільшувати ефективність і прозорість державного сектору.

Список використаних джерел:

1. Гринчак Н. А., Синяков А. В. Цифрові комунікації в публічному управлінні: сутність, роль та вимоги до формування. *Статистика України*. 2023. № 3–4. С. 112–119. [https://doi.org/10.31767/su.3-4\(102-103\)2023.03-04.0941](https://doi.org/10.31767/su.3-4(102-103)2023.03-04.0941).
2. Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття : розпорядження Кабінету Міністрів України № 1046-р від 17 листопада 2023 року.
3. Про інформацію : Закон України від 02.11.1992 № 48.
4. Про затвердження Комунікаційної стратегії Міністерства внутрішніх справ України на 2024–2025 роки : наказ МВС України від 19.03.2024 № 175.
5. Редчук Р. О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 1. С. 62–76. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/13.pdf.

6. Костюков В., Мошнін А. А. Цифровізація публічних послуг як засіб боротьби з корупцією в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2024. № 4 (76). С. 66–70. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/4564/4872>

7. Дубина М. В., Козлянченко О. М. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 3. С. 21–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/342127325_KONCEPTUALNI_ASPEKTI_DOSLIDZENNA_SUTNOSTI_DIDZITALIZACII_TA_II_ROLI_V_ROZVITKU_SUCASNOGO_SUSPILSTVA.

8. Разумей Г. Ю., Разумей М. М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 139–145. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/2/27.pdf>.

9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

10. Деякі питання цифрового розвитку : постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text>.

11. Деякі питання діяльності підрозділів з питань цифрового розвитку цифрових трансформацій і цифровізації центральних органів виконавчої влади та заступників керівників центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2020-%D0%BF#Text>.

12. Чалабієва М. Р. Концепція «Держава у смартфоні» як форма реалізації новітньої тенденції діджиталізації державних послуг. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків : Право, 2020. Вип. 40. С. 58–70. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1176581>.

References:

1. Hrynychak, N.A., & Syniakov, A.V. (2023). Tsyfrovi komunikatsii v publichnomu upravlinni: sutnist, rol ta vymohy do formuvannia [Digital communications in public administration: essence, role and requirements for formation]. *Statystyka Ukrainy (Statistics of Ukraine)*, 3–4, 112–119. [https://doi.org/10.31767/su.3-4\(102-103\)2023.03-04.0941](https://doi.org/10.31767/su.3-4(102-103)2023.03-04.0941) [in Ukrainian].

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Pro skhvalennia rekomendatsii shchodo vykladennia informatsii subiektamy vladnykh povnovazhen u formatakh, shcho zabezpechuiut dostupnist yii spryiniattia : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of recommendations for the presentation of information by government entities in formats that ensure its accessibility”] № 1046-r vid 17 lystopada 2023 roku [in Ukrainian].

3. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy [About information: Law of Ukraine] vid 02.11.1992 № 48 [in Ukrainian].

4. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2024). Pro zatverdzhennia Komunikatsiinoi stratehii Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy na 2024–2025 roky: nakaz MVS Ukrainy [On approval of the Communication Strategy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for 2024–2025: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] vid 19.03.2024 № 175 [in Ukrainian].

5. Redchuk, R.O. (2022). Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsii [Peculiarities of using social networks in public administration as a modern channel of communication]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia (Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Public management and administration)*, 1, 62–76. Retrieved from: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/13.pdf [in Ukrainian].

6. Kostiukov, V., & Moshnin, A.A. (2024). Tsyfrovizatsiia publichnykh posluh yak zasib borotby z koruptsiieiu v Ukraini [Digitalization of public services as a means of combating corruption in Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia (Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration)*, 4 (76), 66–70. Retrieved from: <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/4564/4872> [in Ukrainian].

7. Dubyna, M.V., & Kozlianchenko, O.M. (2019). Kontseptualni aspekty doslidzhennia sutnosti didzhytaliizatsii ta yii roli v rozvytku suchasnoho suspilstva [Conceptual aspects of studying the essence of digitalization and its role in the development of modern society]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia (Prob-*

lems and prospects of economics and management), 3, 21–32. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/342127325_KONCEPTUALNI_ASPEKTI_DOSLIDZENNA_SUTNOSTI_DIDZITALIZACII_TA_II_ROLI_V_ROZVITKU_SUCASNOGO_SUSPILSTVA [in Ukrainian].

8. Razumei, H.Yu., & Razumei, M.M. (2020). Didzhytalizatsiia publichnoho upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoy transformatsii Ukrainy [Digitalization of public administration as a component of the digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia (Public administration and customs administration)*, 2 (25), 139–145. Retrieved from: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/2/27.pdf> [in Ukrainian].

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018.) Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation”] vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019). Deiaki pytannia tsyfrovoho rozvytku : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some Issues of Digital Development”] vid 30 sichnia 2019 r. № 56. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Deiaki pytannia diialnosti pidrozdiliv z pytan tsyfrovoho rozvytku tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady ta zastupnykiv kerivnykiv tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady, oblasnykh, Kyivskoi ta Sevastopolskoi miskyykh derzhavnykh administratsii z pytan tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of the activities of units on digital development, digital transformations and digitalization of central executive bodies and deputy heads of central executive bodies, regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations on digital development, digital transformations and digitalization”] vid 3 bereznia 2020 r. № 194. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Chalabiieva, M.R. (2020). Kontseptsiiia “Derzhava u smartfoni” yak forma realizatsii novitnoi tendentsii didzhytalizatsii derzhavnykh posluh [The concept of “State in a smartphone” as a form of implementation of the latest trend in the digitalization of public services]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadvannia (State construction and local self-government)*. Kharkiv: Pravo, 40, 58–70. Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1176581> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 02.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 351.746.1(477):342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-10>

Сокол Олег Романович,

аспірант кафедри адміністративного права та процесу,
інформаційного та фінансового права,
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»,
вулиця Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0051-7100>

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЇЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД

Анотація. У статті проаналізовано стан національної безпеки України в умовах її політичної трансформації крізь призму адміністративно-правових засад.

Підкреслено, що саме адміністративно-правові засади органів публічного управління (особливо, якщо стратегія України – рух до Євросоюзу і НАТО з їх майже досконалими адміністративно-правовими відносинами в суспільстві) потребують докорінних змін.

Зазначено, що конституційна модель державної влади, у якій владні повноваження кожного її органу повинні забезпечувати вплив один на одного, не створює умов для балансу й ефективної діяльності інститутів політичної системи загалом. Зауважено, що функції декількох інститутів політичної системи України в державному механізмі адміністративного управління та влади взагалі не визначені. Особливо це відчувається в умовах тривалої агресії Росії проти України, коли адміністративно-правові засади прийняття рішень не дають можливості діяти ефективно, швидко, оперативно, а також своєчасно реагувати на щораз нові виклики північно-східного сусіда.

Вказано, що відсутність належного контролю, дієвого обліку позначається на ефективності багатьох органів публічного управління. Сьогодні адміністративно-правові відносини для досягнення означеної домінанти набувають у край актуального значення. Очевидно, що в тісному контексті з іншими правовідносинами.

Зауважено про необхідність адаптації адміністративного права до воєнного сьогодення, післявоєнних часів відбудови зруйнованого, повернення біженців, облаштування життя на зовсім іншому рівні стосунків, зокрема адміністративно-правових відносин.

Констатовано, що трансформація в процесі переходу суспільства до нової якості в умовах воєнного часу потребує бути більш рішучими не тільки у військово-політичній сфері, але й у сфері національної безпеки загалом. Нечіткі, неоднозначні адміністративно-правові засади діяльності органів публічного управління в такий період історії зовсім недоречні.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, національна безпека України, органи публічного управління, політична влада, трансформація.

Sokol Oleh. National security of Ukraine in the context of its political transformation through the prism of administrative and legal principles

Abstract. The article analyzes the state of national security of Ukraine in the context of its political transformation through the prism of administrative and legal principles.

It is emphasized that it is the administrative and legal principles of public administration bodies, especially if Ukraine's strategy is to move towards the European Union and NATO with their almost perfect administrative and legal relations in society, that require fundamental changes.

It is noted that the constitutional model of state power, in which the powers of each of its authorities must ensure influence on each other, does not create conditions for balance and effective activity of the institutions of the political system as a whole. It is noted that the functions of several institutions of the political system of Ukraine in the state mechanism of administrative management and power are not defined at all. This is especially felt in the conditions of Russia's prolonged aggression against Ukraine, when the administrative and legal principles of decision-making do not allow to act effectively, quickly, promptly, and also to respond in a timely manner to the ever-new challenges of the north-eastern neighbor.

It is indicated that the lack of proper control, effective accounting affects the efficiency of many public administration bodies. Today, administrative and legal relations to achieve the specified dominance are becoming extremely relevant. Obviously, in a close context with other legal relations.

The need to adapt administrative law to the military present, the post-war times of rebuilding the destroyed, the return of refugees, and the establishment of life on a completely different level of relations, in particular, administrative and legal relations, was noted.

It is stated that the transformation in the process of society's transition to a new quality in wartime requires that we be more decisive not only in the military-political sphere, but also in the field of national security in general. Unclear, ambiguous administrative and legal principles for the activities of public administration authorities in such a period of history is completely inappropriate.

Key words: administrative and legal principles, National Security of Ukraine, public administration authorities, political power, transformation.

Вступ. Згідно з Концепцією національної безпеки України головними її принципами є забезпечення прав і свобод громадян, верховенство права, демократичний цивільний контроль за структурами національної безпеки, а також дотримання балансу інтересів особи та суспільства, чітке розмежування повноважень органів державної влади. Із цих принципів випливає декілька висновків щодо поняття «система національної безпеки», у яких право, законодавство відіграють ключову роль.

Передусім це стосується Конституції України, основних галузей права, серед яких неабияке значення мають адміністративно-правові відносини у сфері національної безпеки. Здебільшого через те, що дотримання національної безпеки лише кримінально-правовими засобами апріорі не може бути вичерпним, оскільки в умовах перманентної трансформації України не менш важливими є її адміністративно-правові аспекти.

Серед головних проблем, що потребують вирішення для молоді держави, яка формується в умовах агресії з боку колишньої метрополії-сусіда, є проблема належного функціонування системи національної безпеки. Вона може бути ефективною лише за умов належного правового забезпечення. Однією з таких умов є відповідні адміністративно-правові засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблемних питань забезпечення національної безпеки України зверталися у своїх наукових працях П. П. Богуцький, О. О. Гринь, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, І. М. Доронін, І. В. Наконечна, Д. А. Чижев та інші. Проте, з урахуванням сучасного стану національної

безпеки України, заслуговує на увагу проведення комплексного наукового дослідження її адміністративно-правових засад в умовах політичної трансформації.

Метою статті є аналіз стану та проблем національної безпеки України в умовах її політичної трансформації за роки незалежності, у т. ч. воєнного сьогодення, крізь призму адміністративно-правових засад, що на практиці діють у системі адміністративного права та процесу нашої держави. А також визначення можливих оптимальних напрямів і вдосконалення стосовно до нових реалій та обставин.

Матеріали та методи. У статті зроблена спроба аналізу окремих джерел та літератури щодо стану й ефективності національної безпеки України в умовах російсько-української війни. Такий аналіз дає змогу глибше зрозуміти сутність та принципи приведення адміністративно-правових засад у відповідність до цих суворих умов, підкреслює актуальність і нагальну потребу в їх конкретизації, більш жорсткому й однозначному трактуванні, зокрема у сфері державної політики, економічної діяльності, інформаційної протидії агресору.

Методологічною основою статті є діалектичні методи пізнання, загальнонаукові методи дослідження, які комплексно застосовуються в порівняльному правознавстві, логічних підходах до вивчення проблем. В аргументації висновків використано й окремі принципи теорії управління.

Адміністративно-правові засади сучасної практики національної безпеки України розглянуто в розвитку та взаємозв'язку із загальними адміністративно-правовими проблемами. Також використано приватно-наукові

методи отримання наукових знань, як-от порівняльно-правовий, формально-юридичний, історичний, логічний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, особливо щодо конкретних умов російської агресії в Україні, обставин воєнного стану на неокупованих територіях.

За їх допомогою визначено роль і місце національної безпеки держави та суспільства, з'ясовано особливості інтерпретації національної безпеки в нормативно-правових актах, сформовано висновки про необхідність значно більшої адаптації адміністративно-правових засад до національної безпеки України воєнного часу.

Результати. Сьогодні систему національної безпеки визначають як певну сукупність державних структур і недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх викликів щодо них. Це також підсистема законодавчих актів держави та нормативних документів недержавних організацій.

До структури системи національної безпеки належать органи державної влади та їх повноваження, законодавче забезпечення, тобто нормативна база діяльності цих органів, а також недержавні організації з їх нормативними документами. Якщо перші структури повинні займатися національною безпекою системно, використовуючи весь потужний потенціал держави, то інші – недержавні організації – цілком належать до громадянського суспільства, у якому адміністративно-правові відносини відіграють важливу роль, як регулятора взаємозв'язків членів цього суспільства по вертикалі і горизонталі державного управління.

Через слабкість і фрагментарність громадянського суспільства в Україні мережа цих інституцій неспроможна забезпечити інтереси громадян на державному рівні. Крім того, мережа недержавних організацій не може чітко функціонувати без культури громадянськості. Власне тут простежується невідповідність, недосконалість і застарілість адміністративно-правових засад у суспільстві. Виникає потреба у їх трансформації відповідно до рівня управ-

ління національною безпекою держави та суспільства, які трансформуються безпосередньо в процесі агресії Російської Федерації і водночас половинчастої політики країн Західної цивілізації у допомозі Україні відірватися від тоталітарного режиму. Розвитку цивілізованих адміністративно-правових відносин перешкоджає низка чинників, серед яких варто виокремити централізацію та бюрократизацію органів державного управління згори донизу, підбір кадрів не за принципами «розумний – дурний», «порядний – підлий», «кваліфікований – невіглас», а за принципом «свій – чужий». У публічному управлінні сучасної України обов'язок, відповідальність поки що не є пріоритетом, проте «я маю право» домінує. Панують авторитарні моделі управління та поведінки, патерналістського стереотипу щодо ролі держави в повсякденному житті населення [1].

Тому, як видається, органи державної влади й управління, що мають забезпечувати національну безпеку України, потребують докорінної трансформації.

Проблема національної безпеки, адміністративно-правових відносин, особливо в умовах наростання російської експансії, тісно пов'язана з політичною стабільністю України. Якщо національна безпека, її система адміністративно-правових важелів – це постійно діюча система захисту інтересів громадян країни та держави в усіх сферах життєдіяльності, то політична стабільність – це певний стан суспільства, на котрий безпосередньо впливає його правове, зокрема адміністративно-правове, підґрунтя. Розглядаючи національну безпеку як систему збереження інтересів країни загалом, для її стратегічного розвитку варто знайти певний баланс між контролем ресурсних потоків і реалізацією прийнятих рішень на всіх рівнях виконавчої влади.

У цьому контексті адміністративно-правові засади органів публічного управління, особливо якщо стратегією України є рух до Євросоюзу і НАТО з їх майже досконалими адміністративно-правовими відносинами у суспільстві, потребують докорінних змін. Видається, що немає потреби вигадувати у Верховній Раді стосовно цього щось нове – досить взяти за

основу адміністративно-правові засади органів публічного управління у сфері національної безпеки, наприклад, цілком успішних країн Північної Європи від Скандинавії до Британських островів або хоча б успішних країн постсоціалістичної Європи – Польщі, Чехії, Хорватії. Водночас очевидна необхідність узгодженого ефективного функціонування всіх гілок влади. Головним стабілізуючим фактором тут є наявність соціальних каналів для вираження різноманітних протестів, легалізації конфліктів та вмілого ними керування на рівні повсякденної практики охорони правопорядку, зокрема адміністративного, а також своєчасної інституалізації соціально-економічних і політико-правових програм. Інакше кажучи, сьогодні необхідна наявність системи механізмів «випуску пари з ємкості».

Наступним компонентом політичної стабільності є легітимність політичної влади та її здатність до належного реагування на різні зовнішні імпульси, здатність підтримувати переконання населення в оптимальності й ефективності наявного режиму як такого, що найбільше відповідає нормам і традиціям цього суспільства без використання армії та правоохоронців.

Проте конституційна модель державної влади, у якій владні повноваження кожного її органу повинні забезпечувати вплив один на одного, не створює умов для балансу й ефективної діяльності інститутів політичної системи загалом. Варто зауважити, що функції декількох інститутів політичної системи України в державному механізмі адміністративного управління та влади взагалі не визначені. Особливо це відчувається в умовах тривалої агресії Росії проти України, коли адміністративно-правові засади прийняття рішень не дають змоги діяти ефективно, швидко, оперативно, а також своєчасно реагувати на щораз нові виклики північно-східного сусіда.

Насамперед ідеться про місце Президента України, повноваження Кабінету Міністрів України, особливо про зростаючий вплив Офісу Президента України, функції якого ніким і ніде не прописані. Водночас у цивілізованих країнах це лише допоміжний технічний апарат

керівника держави, такий собі колективний помічник-референт. У Конституції України положень щодо визначення офісу чи адміністрації Президента взагалі не закріплено.

Крім того, в систему державної влади не закладені принципи відповідальності за її діяльність [2]. Власне тому ні Президент України з його повноваженнями, ні Верховна Рада України, ні Кабінет Міністрів України не несуть відповідальності за свою поточну політику чи діяльність, невиразну законотворчу роботу, непослідовність, помилки чи запізнілість на міжнародній арені, за гучні скандали тощо. Вирішення таких питань скеровується на місця, і як тільки громадяни хочуть щось зауважити, вимагати, висловлювати критику чи невдоволення – чують у відповідь: «це не до нас», «це не ми»... У цьому ж контексті про Офіс Президента вже й нічого говорити: він перебуває немов «за кулісами». Проте навіть пересічний громадянин знає, що сьогодні без Офісу Президента не відбувається нічого.

У сучасному політикумі України кожен виконує свою роль. Президент України – роль головного арбітра в політичних конфліктах, гаранта Конституції і промоутера зусиль із забезпечення фінансової, військової та політичної допомоги Україні з боку колективного Заходу; Верховна Рада України також відіграє амбівалентну роль – то виразника інтересів народу, то опори наявного політичного режиму; Кабінет Міністрів України завдяки своєму становищу за Конституцією України виконує роль «громовідводу» від невдоволення населення.

Як видається, не випадково протягом усіх років після обрання у 2019 році Президентом України В. О. Зеленського уряд не робив спроб розробляти стратегічні завдання, не кажучи вже про довгострокові заходи реформування будь-якої сфери життєдіяльності суспільства в умовах загроз війни.

З погляду адміністративно-правових засад державного управління це потребує якнайшвидшого доопрацювання. І, власне, виникає питання про те, чи не тому маємо чимало запізнілих, а то й неправильних, помилкових управлінських рішень, ціною яких часто є

людські життя, неефективність логістичних дій ЗСУ, квалітет реагування наших дипломатів проти антиукраїнської політики РФ на міжнародній арені? Варто зауважити, що в таких умовах украї важко підтримувати легітимність політичних структур і державних установ на належному рівні, особливо якщо вони безпосередньо відповідають за відсутність внутрішніх і зовнішніх загроз для України. Передусім це простежується в аморфності ідеологічної, контр-пропагандистської роботи, у протидії агресивним російським ЗМІ, участі політиків РФ в ООН, інших міжнародних інституціях.

Тож не випадково структури системи національної безпеки або зовсім не викликають довіру в населення, або довіра є надто низькою для легітимної діяльності органів адміністративного управління в державі. Так, за даними соціологічних опитувань, проведених у травні 2023 року фондом «Демократичні ініціативи», найнижчий баланс довіри-недовіри до органів центральної влади: Верховної Ради України (–47 %), Президента України (–51 %), уряду України (–37 %). Щодо довіри-недовіри до Офісу Президента України, то в опитування він взагалі включений не був. Про довіру-недовіру до таких установ, як ДБР, НАБУ, антикорупційний суд тощо, говорити не доводиться.

Зате найбільшою довірою користуються Збройні Сили України, практичну героїчну діяльність яких народ бачить повсякчас (75 %). Високий рейтинг довіри мають СБУ, ГУР, МНС, Національна Гвардія, окремі волонтерські організації, прикордонники. На цьому фоні порівняно з 2008 роком зведена до мінімуму довіра до російських пропагандистських ЗМІ, що цілком закономірно [3]. Практично не стало байдужих (нейтральних) щодо існування України як незалежної держави, які шкодують з приводу розпаду СРСР (виняток становлять люди віком понад 70 років). Обставини війни знизили відсоток тих, хто не знає, у якому політичному ладі вони хотіли б проживати в Україні. Лише один показник опитування залишився майже незмінним: 30 % опитаних респондентів не можуть

сказати, якого політичного діяча вони воліли б бачити очільником держави. А серед тих, хто викликає найбільшу симпатію, переважають сильні в усіх сенсах особистості, здатні швидко покінути з безладдям у багатьох сферах життя суспільства [4].

Це підтверджує істину, що демократія – це передусім домінанта порядку, обов'язковості, відповідальності й компетентності, без якої свобода, воля часто перетворюються у вседозволеність, хаос, безладдя. Водночас відсутність належного контролю, дієвого обліку позначається на ефективності багатьох органів публічного управління. Отже, сьогодні адміністративно-правові відносини для досягнення означеної домінанти набувають вкрай актуального значення. Очевидно, що в тісному контексті з іншими правовідносинами.

Оскільки кризи розвитку не дають змоги підтримувати баланс інтересів особи, держави і суспільства, виникають інші засоби збереження та захисту інтересів різних соціальних груп. Саме через неспроможність державних установ забезпечувати безпеку громадян з'являються інші установи, зокрема охоронні відомства, кримінальні групи, які ділять території за сферами впливу та збору данини, тобто формується система рекету, рейдерства тощо. З огляду на це повинні застосовуватись норми як Кримінального процесуального кодексу України, так і адміністративного права й адміністративної відповідальності.

В умовах трансформації суспільства потенціал дестабілізації міститься в базисному розриві між соціально-економічними змінами та гранично запізнілим створенням відповідних до них політичних і правових інститутів. Це призводить до руйнування соціокультурної цінності, що полягає у зростанні розриву між колишньою системою цінностей, на яких ґрунтується легітимність політичної влади, та змінами, які сприяють появі нових цінностей та норм. Як наслідок, це спричиняє порушення екзистенціальної стабільності, зокрема комфортності та затишку повсякденного життя, розпалювання політичних пристрастей, наростання конфліктності на всіх рівнях політичної системи.

Власне «тінізація суспільства» поступово розширює масштаби тіньових процесів, виводить їх за межі економіки, тобто охоплює ними щораз нові сфери життя суспільства, наслідком чого є скорочення прозорості суспільних процесів, розширення зони неpubлічності. Зі свого боку, це сприяє поступовому створенню неформальних і нелегальних механізмів забезпечення безпеки громадян.

Проте далеко не всім цим механізмам можна й потрібно протидіяти засобами кримінального права та процесу. Як видається, цілком вистачило б застосування суто ефективних засобів адміністративного права та діяльності, особливо в умовах, коли на вільних від окупантів територіях скупчуються місцеві мешканці з масою переселенців-біженців, тобто людей з різною мірою втрат, зокрема воєнних, з різним менталітетом, світоглядом, віросповіданням, мовними особливостями.

Водночас готовність державної влади звернутися до карного, адміністративного та політичного аргументів повинна набути прискорення, інакше повсякденна свідомість пересічних громадян може не витримати такої різноманітності. Адже не випадково результати соціологічних досліджень свідчать про те, що в Україні, зокрема, в умовах воєнного стану, правоохоронцям довіряють лише 35 % опитаних. Головними причинами недовіри, на думку респондентів, є низький рівень професійної компетентності, корумпованість, нездатність діяти в рамках закону швидко та кваліфіковано, страх прийняття рішень самостійно, небажання допомагати громадянам тощо [5].

Звідси виникає нагальна потреба в адаптації адміністративного права до воєнного сьогодення, післявоєнних часів відбудови зруйнованого, повернення біженців, облаштування життя на зовсім іншому рівні стосунків, зокрема адміністративно-правових відносин.

За даними Центру Разумкова, головною причиною негативного ставлення до діяльності правоохоронних органів є корупція (71 % опитаних), а на перших місцях серед причин недовіри – низький рівень моральності, культури, злиття правоохоронців з криміналітетом (53 та 42 % відповідно) [6].

У перехідних суспільствах різноспрямовані й одночасні зміни елементів системи, зокрема адміністративно-правових відносин, як найбільш м'яких, гуманних і толерантних порівняно з кримінально-процесуальними відносинами можуть перетворити нестабільність на перманентний процес.

Перманентна нестабільність системи є визначений її стан, у якому превалюють неконтрольовані чи слабо контрольовані процеси. Стихійні та базисні зміни, що виходять за межі керованості з боку владних структур, сприяють руйнуванню системи, а не її трансформації. Система перестає відтворювати свої базисні характеристики. Це може прискорити фрагментацію держави та заміну латентними структурами її головних функцій, наприклад захист безпеки населення, податкові надходження тощо. Водночас цьому може сприяти й недовіра населення до правоохоронних органів, коли кожен із них функціонує лише «ритуально».

Саме тому потрібно трансформувати адміністративно-правові засади управління від т. з. адвокатського до прокурорського типу, тобто перетворити їх на більш жорсткі й суворі, які відповідатимуть реаліям буремного часу і, звичайно, не порушуватимуть законні права й інтереси громадян. Водночас варто зауважити, що обов'язок, відповідальність, компетентність мають бути на чільному місці, адже в іншому разі невідворотність адміністративного покарання залишиться лише «на папері». Підкреслимо, що саме політична реальність воєнного часу створює ситуацію неможливості коректної інституційної ідентифікації органів влади, що, безумовно, не сприяє зростанню довіри до них.

Трансформація в процесі переходу суспільства до нової якості в умовах воєнного часу потребує бути більш рішучими не тільки у військово-політичній сфері, але й у сфері національної безпеки загалом. Нечіткі, неоднозначні адміністративно-правові засади діяльності органів публічного управління в такий період історії зовсім недоречні. Сьогодні у вирішальний для України час не має права на існування відоме українське прислів'я «закон як дишло – як крутнеш, так і вийшло».

Ба більше, конфлікт інтересів між групами сприяє приховуванню чинною владою своєї неієздатності, що дає змогу цим групам зміцнювати свої позиції, а різноманітним групам усередині влади вирішувати головну проблему перехідного періоду – можливість забезпечувати накопичення первісного капіталу. Звідси виникає нагальна потреба конкретизувати, посилювати кожний пункт адміністративно-правових засад діяльності органів публічного управління у сфері національної безпеки України.

Крім того, слабкість політичних інститутів, їхня неспроможність виконувати свої головні функції підкреслюють інші медитативні інститути: патримоніалізм, корупцію, клієнтелізм. Поява неопатримоніальних режимів у політикумі України воєнного часу, в яких домінує комбінація із цілком демократичним фасадом, забезпечує легітимність державних органів влади, де клієнто-патронажні зв'язки є закономірним явищем.

В умовах невизначеності та слабкості легальних структур влади сильного впливу набувають неконтрольовані державою інституції, що починають торгувати довірою людей. Така ситуація за її довготривалого існування породжує процес фрагментації держави, який зростає, починаючи з 2020-х років, і триває дотепер. Ідеться про процес створення та кількісного зростання приватних і автономних від держави структур, які використовують реальне чи потенційне насилля для одержання прибутків на певній території. Це при тому, що він перебуває під формальною юрисдикцією держави. Саме тому виникає потреба в посиленні не лише кримінально-правового законодавства, а й в адміністративно-правового примусу щодо таких структур і такого процесу.

Парадокс полягає в тому, що майже всі легальні структури держави діють лише на користь своїх інтересів (різноманітні волонтерські збирачі коштів, нібито на потреби ЗСУ, блогерські групи інтернетних ЗМІ, фонди, товариства т. з. захисту від чогось тощо). Як видається, зовсім не випадково у повсякденності не тільки політиків, а й пересічних громадян, закріпилася лексика з кримінальним відтін-

ком: від «криші» до життя «по поняттям». Наявність такого карного лексикону свідчить про інклюзивну криміналізацію суспільства, у якому домінують певний захист і гарантія діяльності з боку кримінальних структур або офіційних кримінальних органів, наприклад нібито ветеранських та «безпекових».

В Україні ще триває війна, проте вже тепер час від часу можемо спостерігати прояви категоричності, нетерпимості з боку / до ветеранів ЗСУ, інвалідів-учасників бойових дій із застосуванням сили, а нерідко і зброї, привезеної з фронтів. Превентивні профілактичні дії органи правопорядку щодо таких проявів застосовують рідко. Ці дії є кволими, нерішучими. На жаль, ситуація щодо слабкості державних і політичних структур влади набуває динаміки, тоді як тіньові інституції, тіньові норми їх діяльності поступово вдосконалюються й набувають обертів.

Ці процеси отримали назву неформальних практик, інститутів «силового підприємництва». У побутових розмовах усе частіше чуємо не «заробимо», а «порішаємо, замутимо, закрутимо» тощо. Формування «силового підприємництва» прискорилося з 2022 року – саме тоді, коли державні органи все більше зосереджуються на військових, безпекових напрямках і водночас слабшають у наданні захисту юридичним економічним суб'єктам. А втім, це призводить до прихованої фрагментації держави, яку далеко не завжди можна сповільнювати, припиняти тільки кримінально-правовими засобами. Власне тут відкривається широке поле для застосування адміністративного права, посилення адміністративної діяльності.

Зазвичай подібні ситуації виникають в історії держав, коли останні надто переобтяжені подоланням зовнішньої загрози. Проте, на жаль, у випадку України саме відсутність належних ресурсів адміністративного права для подолання тенденцій фрагментації держави сприяла певній консервації цих тенденцій. Це є вигідним для окремих груп управлінської та господарської номенклатури. Для одних ця ситуація сприяє створенню бізнесу з кримінальним відтінком, інші використовують інформацію для шантажу, а хтось знаходить

вигоду у співробітництві з криміналом, деякі раптом стали відчувати себе маргіналами в найгіршому сенсі, займаються виживанням через тиск на інших.

Саме в таких умовах поступово утворилася система «силового підприємництва», яка посіла чільне місце в органах державної влади, бізнесу та кримінальних структур. Так, сьогодні в Україні наявний гібридний режим, якому притаманний інституалізований шантаж. Це яскраво видно на прикладах публічної і непублічної діяльності політичних партій у фракціях Верховної Ради України, місцевих органах рад та виконавчої влади України. У разі підвищення ціни на електроенергію можемо спостерігати підвищення цін на інші комунальні послуги, логістику, вироблені чи імпортовані товари. Зростає вартість акцизного збору на паливно-мастильні ресурси – водночас підвищують ціни на все. І так до безкінечності, доки у людей не увірветься терпець. Замість того щоб контролювати, вести облік, перевіряти, стримувати цей стихійний процес, влада, органи публічного управління пояснюють, що не можна в нього втручатись, що ринок усе відрегулює сам. І це теж є латентною загрозою національній безпеці України, оскільки сьогодні в країні з українським, за західними мірками, рівнем життя, ціни на товари та послуги іноді вищі, ніж у найуспішніших європейських країнах.

Попри крайню необхідність оперативно-адекватного реагування на це з боку кримінально-виконавчих служб держави, сьогодні виникла потреба в більш жорсткому реагуванні, втручанні в перебіг таких явищ засобами адміністративного права, сучасний зміст і практика якого явно відстають від викликів воєнного часу.

В Україні держава побудована на системному застосуванні корупції, для чого використовується весь силовий апарат із метою накопичення компромату та вибіркового застосування законів кримінального кодексу для «своїх» і «чужих». Ця досить ефектна метафора підкреслює лише один із важелів впливу та принципів функціонування системи «силового підприємництва». Утім, вона ефективна, але не ефективна

без належних адміністративно-правових засад органів публічного управління, які серйозно відстають від потреб сучасних реалій.

Поки що держава все більше виконує політичні функції, передусім як важіль впливу на вибори. Так, результати дослідження Центру Разумкова щодо контролю над правоохоронними органами з боку суспільства досить песимістичні. Зосередження повноважень контролю над правоохоронцями в Офісі Президента України, функції і статус якого перебувають взагалі за межами конституційного ладу, лише сприяло участі правоохоронців у «силовому підприємстві», перетворивши їх у суто репресивні, силові органи, що виступають на його боці. Адміністративне право, як одне з найважливіших у системі права, відійшло на далекі позиції, що цілком невиправдано. Виступаючи тільки від імені держави, правоохоронці порушують права і свободи громадян і фактично перетворюються в добре інституалізованих «злочинців у законі». За таких умов стає зрозумілим, чому наша поліція продовжує бути «озброєним загоном» виконавчої влади, а не народу.

Насправді в Україні сформувалася система не національної безпеки, а «державної безпеки», тобто безпеки державного апарату з усіма його складовими, основним змістом якого поки що є «силове підприємство». Воно посідає вагомe місце у вже сформованому консолідованому режимі політичної влади. Цей режим можна охарактеризувати як неопатримоніальний, авторитарно-бюрократичний, у якому мало хто за щось відповідає. Відповідальність нівелюється до безглуздості зростаючим обсягом паперово-комп'ютерної писанини. Сучасні адміністративно-правові засади органів публічного управління у сфері національної безпеки України цілком відповідають такому стану речей та обслуговують цю ситуацію. За ними притягнути до відповідальності, присікти діяльність корупціонера, хабарника, звичайного лиходія, що переступає закон і норми людського співжиття, практично неможливо. Тому часто адміністративні, правоохоронні органи просто бездіють під час виконання службових обов'язків.

Наростає актуальність докорінної зміни їх змісту діяльності. Це не лише змінило б баланс політичних сил, системи управління державою згори донизу, але й суттєво вплинуло б на відносини «влада – власність», що належним чином забезпечило б безпеку громадян і суспільства України загалом, уже в післявоєнний, відбудовчий період.

Висновки. Отже, сьогодні в процесі трансформації суспільства сфера національної безпеки України з урахуванням умов воєнного стану потребує вжиття невідкладних заходів, спрямованих на докорінні зміни, зокрема на вдосконалення адміністративно-правових за-

сад діяльності органів публічного управління. Передусім потрібно усунути нечіткість і неоднозначність цих засад, адже в такий складний для нашої країни час це взагалі недопустимо. Крім того, Україна, вибравши курс на вступ до Європейського Союзу та НАТО, повинна зважати на їхні, майже досконалі, адміністративно-правові відносини в суспільстві.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення концептуальних підходів щодо вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічного управління у сфері національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Львів, 2002. 242 с.
2. Веніславський Ф. Проблеми української моделі організації державної влади. Конституційна реформа: експертний аналіз. Харків, 2004. С. 74–75.
3. Фонд демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва. Підсумки 2023 року: громадська думка українців. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv> (дата звернення: 09.07.2025).
4. Тихолаз А. Україна, яку ми не знайшли. Незавершений проект – одночасно надія та її крах. *День*. 2008. 23 вересня.
5. Міжнародний фонд «Відродження». Довіра до правоохоронців в Україні: соціологічне дослідження. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv> (дата звернення: 09.07.2025).
6. Центр Разумкова. Довіра до правоохоронних органів: соціологічне дослідження. URL: <https://www.razumkov.org.ua> (дата звернення: 09.07.2025).

References:

1. Kolodii, A. (2002). *Na shliakhu do hromadianskoho suspilstva [On the way to civil society]*. Lviv. 242 p. [in Ukrainian].
2. Venislavskyi, F. (2004). *Problemy ukrainskoi modeli orhanizatsii derzhavnoi vlady. Konstytutsiina reforma: ekspertnyi analiz [Problems of the Ukrainian model of state power organization. Constitutional reform: expert analysis]*. Kharkiv. P. 74–75 [in Ukrainian].
3. Fond demokratychni initsiatyvy im. I. Kucheriva. Pidsumky 2023 roku: hromadska dumka ukraintsiv [Results of 2023: public opinion of Ukrainians]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv> (accessed: 09.07.2025) [in Ukrainian].
4. Tykholaz, A. (2008). *Ukraina, yaku my ne znaishly. Nezavershenyi proekt – odnochasno nadiia ta yii krakh [The Ukraine We Didn't Find. An Unfinished Project – Both Hope and Its Collapse.]*. *Den (The Day)*. 23 veresnia [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyi fond “Vidrodzhennia”. Dovira do pravookhorontsiv v Ukraini: sotsiolohichne doslidzhennia [Trust in law enforcement in Ukraine: a sociological study]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv> (accessed: 09.07.2025). [in Ukrainian].
6. Tsentrazumkova. Dovira do pravookhoronnykh orhaniv: sotsiolohichne doslidzhennia [Trust in law enforcement: a sociological study]. Retrieved from: <https://www.razumkov.org.ua> (accessed: 09.07.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 08.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 347.734:342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-11>**Сорокач Олена Володимирівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

начальник відділу режимно-секретного забезпечення,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7928-4445>

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА НАБУТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Анотація. У статті проаналізовано особливості адміністративного провадження щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин: особа зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Досліджено порядок подання заяви про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Констатовано, що законодавчо закріплений перелік осіб, які можуть подавати заяву про розшук особи (родичі такої особи, представники військового формування, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та інші) не є вичерпним, що дозволяє будь-якій особі (при цьому це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи) ініціювати адміністративне провадження щодо цієї категорії адміністративних справ.

Наголошено, що адміністративна процедура набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, передбачає сукупність послідовних дій, які ініціюються заявником, здійснюються Національною поліцією України та іншими суб'єктами владних повноважень. Серед проблемних моментів під час такої процедури слід виокремити недотримання послідовності дій заявника в адміністративному провадженні (спочатку має бути звернення до поліції, а потім відбувається внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин), а також порядок перевірки фактів, що свідчать про зникнення безвісти саме у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Щодо останнього фактору доцільним є врегулювання відповідного порядку на рівні окремого підзаконного нормативно-правового акта, в якому було б визначено повноваження кожного із суб'єктів перевірки, форми та строки їхньої взаємодії, підстави відмови у визнанні фактів, що свідчать про зникнення безвісти за особливих обставин.

Ключові слова: адміністративна процедура, правовий статус, особа, яка зникла безвісти за особливих обставин, заявник, Національна поліція, Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Sorokach Olena. Administrative procedure for obtaining the legal status of a person missing under special circumstances

Abstract. The article analyzes the features of administrative proceedings regarding the acquisition of the legal status of a person missing under special circumstances – a person who disappeared in connection with an armed conflict, military operations, temporary occupation of part of the territory of Ukraine, emergencies of a natural or man-made nature. The procedure for submitting an application for the search for a person missing under special circumstances is studied. It is stated that the legally established list of persons who may submit an application for the search for a person (relatives of such a person, representatives of a military formation, state authorities, local self-government bodies, public associations and others) is inexhaustible, which allows any person (and these can be both individuals and legal entities) to initiate administrative proceedings regarding this category of administrative cases.

It is emphasized that the administrative procedure for obtaining the legal status of a person missing under special circumstances involves a set of sequential actions initiated by the applicant and carried out by the National Police of Ukraine and other subjects of government authority. Among the problematic aspects of such a procedure, one should highlight the failure to comply with the sequence of actions of the applicant in the administrative proceedings (first there should be an appeal to the police, and then information is entered into the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances), as well as the procedure for verifying facts indicating that the person went missing precisely in connection with an armed conflict, military operations, temporary occupation of part of the territory of Ukraine, and emergencies of a natural or man-made nature. Regarding the latter factor, it is advisable to regulate

the relevant procedure at the level of a separate subordinate regulatory legal act, which would determine the powers of each of the inspection subjects, the forms and terms of their interaction, and the grounds for refusing to recognize facts indicating the disappearance of a person under special circumstances.

Key words: *administrative procedure, legal status, persons, missing under special circumstances, applicant, National Police, Unified Register of Persons Missing Under Special Circumstances.*

Вступ. В умовах війни питання правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, на жаль, є вельми актуальним. Лише протягом 2024 – першої половини 2025 років двічі вносилися зміни до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [1], прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин» [2], затверджено Порядок роботи телефонної «гарячої лінії» Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [3], прийнято за основу проєкти законів України про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, [4] та про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану [5].

Ці нормативно-правові акти містять норми різних галузей права, що підтверджує думку науковців про те, що правовідносини під час безвісного зникнення осіб характеризуються своєю різноманітністю [6, с. 69], – проблема визначення належного порядку набуття такими особами правового статусу залишається відкритою [7, с. 114], а питання щодо переосмислення статусу зниклих безвісти осіб потребують систематизації засобів захисту їхніх прав [8, с. 50]. Сприятиме систематизації цього питання й дослідження адміністративної процедури набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Матеріали та методи. Окремі аспекти набуття та реалізації правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, у тому числі й за допомогою адміністративно-правових засобів, були предметом досліджень В. В. Аброськіна, Д. В. Бойчука, А. О. Кличкова, В. К. Копакова, О. Я. Мазурка, Д. Й. Никифорчука, В. М. Парасюка, М. М. Перепелиці, Д. Д. Чемериса та інших науковців. Проте наукового аналізу адміністративної процедури набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, здійснено не було.

Метою дослідження є аналіз особливостей адміністративного провадження щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, та на підставі аналізу судової практики виокремлення основних проблем у цьому провадженні.

Методологічну основу статті становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, об'єднаних системним підходом, що дало змогу комплексно дослідити адміністративну процедуру набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Зокрема, метод аналізу використано для розкриття послідовності дій щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, формально-логічний і порівняльно-правовий методи застосовано під час аналізу нормативно-правової бази у досліджуваній сфері.

Результати. Відповідно до статті 4 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (далі – Реєстр), у порядку, передбаченому цим Законом, та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи [1]. Ця

норма визначає основний зміст адміністративної процедури набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Зокрема, необхідними елементами є подання заяви про факт зникнення, а також подальші дії адміністративного органу щодо перевірки факту зникнення безвісти за особливих обставин та внесення відомостей до Реєстру. Ці юридичні факти зумовлюють і обов'язок здійснювати розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

У статті 36 Закону України «Про адміністративну процедуру» визначено, що адміністративне провадження розпочинається за заявою особи щодо забезпечення реалізації її права, свободи чи законного інтересу або виконання нею визначеного законом обов'язку [9]. Як зазначає В. К. Колпаков, особливість реалізації правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, полягає у тому, що в інтересах таких осіб юридичні приписи спрямовані до інших суб'єктів. Адже дієздатність зниклих безвісти умовна [8, с. 55]. Тому ініціювати адміністративну процедуру набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, можуть:

– родичі такої особи (Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» серед цієї категорії осіб викремлює з наділенням їх сукупністю додаткових прав близьких родичів та членів сім'ї такої особи, як-от: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі);

– представники військового формування;

– Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (далі – Уповноважений) (якщо родичі чи інші особи звернулися до нього з повідомленням про зникнення особи);

– орган державної влади, орган місцевого самоврядування, громадське об'єднання або будь-яка інша особа, якій стало відомо про зникнення [1].

Тобто список таких осіб є невичерпним, що дозволяє будь-якій особі (при цьому це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи) ініціювати адміністративне провадження щодо цієї категорії адміністративних справ. На практиці основним ініціатором є близькі родичі та члени сім'ї, оскільки саме вони:

1) мають право на отримання достовірних відомостей про місцеперебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме);

2) мають право на соціальний захист у порядку, визначеному законодавством України (члени сім'ї);

3) як правило, призначаються опікунами над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин [10, с. 95].

Основними суб'єктами (адміністративними органами), які розглядають і вирішують адміністративні справи щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, є Національна поліція України, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Секретаріат Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин), Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, місцеві органи виконавчої влади. Важливим є розмежування функцій цих суб'єктів та дотримання послідовності їхніх дій під час адміністративного провадження.

Відповідно до статті 18 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» заява про розшук особи подається до відповідного територіального органу Національної поліції України. МВС України визначає такі способи подання заяв: надсилання такої заяви поштою; шляхом повідомлення на телефон 102 (цілодобово) чи

на телефон гарячої лінії; безпосереднє звернення до територіального підрозділу поліції. При цьому у заяві необхідно зазначити максимально відому інформацію про обставини зникнення та відомості про зниклу особу: дата та місце зникнення особи; анкетні дані такої особи, в тому числі число, місяць та рік її народження; прикмети особи (татування, шрами тощо); які номерні речі (мобільний телефон, паспорт тощо) були в особи під час зникнення; дані інших осіб, яким також може бути відомо про факти зникнення особи [11].

Діями відповідного підрозділу Національної поліції у межах адміністративного провадження є інформування Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, протягом трьох днів із моменту отримання такої заяви шляхом електронної інформаційної взаємодії з Єдиним реєстром осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а в межах кримінального провадження – відповідна реєстрація в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. При цьому строк 3 дні законодавством надано для перевірки поліцією, чи особа зникла безвісти, тобто щодо неї немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук, чи вона зникла безвісти за особливих обставин, тобто у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Лише в останньому випадку у поліції виникає обов'язок інформувати Уповноваженого.

Отримання Уповноваженим від Національної поліції України інформації про зникнення особи за особливих обставин або інформації про отримання заяви про розшук такої особи зумовлює початок перебігу 24-годинного строку, протягом якого відомості, зазначені у заяві про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, підлягають внесенню до Реєстру. При цьому Уповноваженим здійснюється сукупність дій щодо перевірки отриманої інформації.

Недотримання заявником послідовності цих дій або ж відсутність фактів, що свідчать про зникнення безвісти саме у зв'язку зі

збройним конфліктом, воєнними діями тощо, зумовлюють відмову адміністративного органу у прийнятті рішення про набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Показовою є справа № 380/25003/24, розглянута 19 лютого 2025 року Львівським окружним адміністративним судом за позовом члена сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, до Міністерства внутрішніх справ України в особі Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, (Секретаріат Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин) щодо визнання протиправним рішення Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, (Секретаріат Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин), Міністерства внутрішніх справ України про відмову подати заяву про розшук з подальшим внесенням до Реєстру та наданням фізичній особі правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Судом було встановлено, що позивач звертався до Національної поліції із заявою про розшук особи, однак територіальні підрозділи поліції не направили відповідну інформацію Уповноваженому у зв'язку з відсутністю відомостей про зникнення військовослужбовця за особливих обставин. У рішенні судом було зазначено, що підставою для визнання особи зниклою безвісти за особливих обставин є обов'язкова наявність причинно-наслідкового зв'язку факту зникнення особи безвісті зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. А за змістом спірних правовідносин визнання особи зниклою безвісти за особливих обставин як військовослужбовця, який перебував у розпорядженні військової частини, можливе у разі його зникнення під час виконання бойових завдань, перебування в районі бойових дій або за інших умов, спричинених безпосередньо воєнними діями. Однак за змістом спірних правовідносин судом встановлено, що військовослужбовець у період, коли востаннє

було відомо його місцеперебування, до бойового чергування не залучався, безпосередньо у бойових діях участі не брав, а відряджався на лікування до Військово-медичного клінічного центру. За таких обставин у суду відсутні підстави вважати, що зникнення безвісти військовослужбовця було пов'язане безпосередньо з воєнними діями та участю у них, що могло б зумовити висновок про зникнення його за особливих обставин та наявність підстав для внесення відповідних відомостей до Реєстру [12].

Що стосується недотримання послідовності дій заявника в адміністративному провадженні, то судом було констатовано, що у разі звернення позивачем із заявою про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, така заява повинна першочергово подаватись до органів Національної поліції України. При цьому за змістом позовних вимог позивач оскаржує не відмову відповідача щодо звернення до органів Національної поліції із заявою про розшук зниклої безвісти особи, а відмову у внесенні до Реєстру відповідних відомостей. Тобто позивачем обрано неефективний спосіб захисту своїх прав та інтересів, оскільки внесенню відомостей до Реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, повинне передувати звернення до Уповноваженого з боку органів Національної поліції України у будь-якому випадку. Оскільки позивач не оскаржує дії правоохоронних органів щодо відмови у наданні Уповноваженому відомостей про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, суд не вправі зобов'язувати вказані органи до будь-яких дій [12].

Відповідно до п. 1 розділу II Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, внесення відомостей про розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, до Реєстру здійснюють Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, місцеві органи виконавчої

влади [13]. До Реєстру вносяться відомості про особу, зниклу безвісти за особливих обставин, у тому числі прізвище, ім'я, по батькові; інформація про дату та місце народження, сімейний стан, зареєстроване та фактичне місце проживання; дата, місце, обставини та час зникнення особи; прикмети особи; інформація про наявність кримінального провадження, яке розпочато за фактом зникнення такої особи або в якому потерпілий є особою, зниклою безвісти за особливих обставин тощо. Дата внесення відомостей про особу до Реєстру є датою набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, а сама особа вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи. Слід зазначити, що ці дати не збігаються з датою зникнення особи, яка фіксується органами досудового розслідування в кримінальному провадженні, в рамках якого проводиться розшук особи [14].

Підтвердженням набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, є отримання учасником адміністративного провадження безоплатно витягу з Реєстру – документа у паперовій або електронній формі, що сформований програмним забезпеченням Реєстру та містить відомості з нього, які є актуальні на дату та час його формування. Кожному витягу присвоюється унікальний електронний ідентифікатор (QR-код), який забезпечує перехід за посиланням на відповідний підтвердний запис в електронних ресурсах Реєстру [13].

Для отримання витягу необхідно подати до Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, (Секретаріату Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин): запит на отримання витягу (запит подається в довільній формі з обов'язковим зазначенням прізвища, ім'я, по батькові, дати народження особи, стосовно якої робиться запит; родинного ступеня з особою; поштову чи електронну адресу, куди необхідно відправити витяг); копію документа, що посвідчує особу; копії документів, що підтверджують родинні

зв'язки з особою, стосовно якої робиться запит [14]. За загальним правилом, строк надання витягу не повинен перевищувати 10 робочих днів (у випадках, коли підготовка витягу потребує додаткової перевірки інформації, запити розглядаються у строк до 30 календарних днів).

Висновки. Таким чином, адміністративна процедура набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, передбачає сукупність послідовних дій, які ініціюються заявником, здійснюються Національною поліцією України та іншими суб'єктами владних повноважень. Серед проблемних моментів під час такої процедури слід виокремити недотримання послідовності дій заявника в адміністративному провадженні (спочатку має бути звернення до поліції, а потім відбувається внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за

особливих обставин), а також порядок перевірки фактів, що свідчать про зникнення безвісти саме у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Щодо останнього фактору доцільним є врегулювання відповідного порядку на рівні окремого підзаконного нормативно-правового акта, в якому було б визначено повноваження кожного із суб'єктів перевірки, форми та строки їхньої взаємодії, підстави відмови у визнанні фактів, що свідчать про зникнення безвісти за особливих обставин. У подальших дослідженнях варто звернути увагу й на інші адміністративно-правові аспекти процедури набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, беручи за основу норми Закону України «Про адміністративну процедуру».

Список використаних джерел:

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин : Закон України від 19.12.2024 № 4174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4174-20#Text>.
3. Про затвердження Порядку роботи телефонної «гарячої лінії» Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : наказ МВС України від 23.04.2024 № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0664-24#Text>.
4. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом : Постанова Верховної Ради України від 05.06.2025 № 4489-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4489-20#Text>.
5. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 29.04.2025 № 4385-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4385-20#Text>.
6. Никифорчук Д. Й., Чемерис Д. Д. Особливості законодавчого регулювання розшуку безвісти зниклих осіб. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1. С. 68–79.
7. Перепелиця М. М., Бойчук Д. В. Особливості набуття правового статусу особи, зниклої безвісти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 113–120.
8. Колпаков В. К. Систематизація засобів забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 2. С. 48–60.
9. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
10. Парасюк В. М. Встановлення опіки над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин: теоретичні та практичні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2022_2_18.
11. МВС: Порядок подання заяв щодо безвісти зниклих громадян, їх викрадення або потрапляння у полон. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-poryadok-podannya-zayav-shchodo-bezvisti-zniklih-gromadyan-yih-vikradennya-abo-potraplyannya-u-polon>.

12. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 19 лютого 2025 року у справі № 380/25003/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125305871>.

13. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : наказ МВС України від 29.08.2022 № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#n14>.

14. Відповіді на найбільш поширені питання щодо отримання витягу з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: <https://mvs.gov.ua/upovnovazhenii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavyn-1/korisna-informaciia/vidpovidi-na-naibils-posireni-pitannia-shhodo-otrimannia-vitiagu-z-jedinogo-rejestru-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavyn>.

References:

1. Pro pravovyi status osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn : Zakon Ukrainy [On the legal status of persons missing under special circumstances: Law of Ukraine] vid 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo okremykh pytan rozkryttia bankivskoi taiemnytsi ta zakhodiv dlia vstanovlennia opiky nad mainom fizychnoi osoby, yaka vyznana bezvisno vidsutnoiu, abo osoby, znykloi bezvisty za osoblyvykh obstavyn : Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Disclosure of Banking Secrecy and Measures to Establish Custody of the Property of an Individual Recognized as Missing or a Person Missing under Special Circumstances: Law of Ukraine] vid 19.12.2024 № 4174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4174-20#Text> [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku roboty telefonnoi «hariachoi linii» Upovnovazhenoho z pytan osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn : nakaz MVS Ukrainy [On approval of the Procedure for the telephone “hotline” of the Commissioner for Persons Missing in Special Circumstances: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] vid 23.04.2024 № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0664-24#Text> [in Ukrainian].

4. Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do chastyny drugoi statti 46 Tsyvylnoho kodeksu Ukrainy shhodo vyznachennia strokiv oholoshennia sudom pomerloiu fizychnoi osoby, yaka propala bezvisty u zviazku z voennymy diiamy, zbroinym konfliktom : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy [On adoption as a basis the draft Law of Ukraine on amendments to part two of Article 46 of the Civil Code of Ukraine regarding the determination of the terms for declaring a natural person who went missing in connection with hostilities or armed conflict as deceased by a court: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine] vid 05.06.2025 № 4489-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4489-20#Text> [in Ukrainian].

5. Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shhodo osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh iz znyknenniam osib bezvisty za osoblyvykh obstavyn v umovakh voiennoho stanu : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy [On adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the features of pre-trial investigation of criminal offenses related to the disappearance of missing persons under special circumstances under martial law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine] vid 29.04.2025 № 4385-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4385-20#Text> [in Ukrainian].

6. Nykyforchuk, D. Y., & Chemerys, D. D. (2021). Osoblyvosti zakonodavchoho rehulivannia rozshuku bezvisty znyklykh osib [Peculiarities of legislative regulation of the search for missing persons]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka* (Ukrainian police science: theory, legislation, practice). Vol. 1. Pp. 68–79 [in Ukrainian].

7. Perepelytsia, M. M., & Boichuk, D. V. (2019). Osoblyvosti nabuttia pravovoho statusu osoby, znykloi bezvisty [Peculiarities of acquiring the legal status of a missing person]. *Aktualni problemy pravoznavstva* (Current problems of jurisprudence). Vol. 3. Pp. 113–120 [in Ukrainian].

8. Kolpakov, V. K. (2024). Systematyzatsiia zasobiv zabezpechennia prav osib, znyklykh bezvisti za osoblyvykh obstavyn [Systematization of means of ensuring the rights of persons missing under special circumstances]. *Uspikhy i dosiahnennia u nautsi* (Successes and achievements in science). Vol. 2. Pp. 48–60 [in Ukrainian].

9. Pro administratyvnu protseduru : Zakon Ukrainy [On administrative procedure: Law of Ukraine] vid 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

10. Parasiuk, V. M. (2022). Vstanovlennia opiky nad mainom osoby, znykloi bezvisty za osoblyvykh obstavyn: teoretychni ta praktychni aspekty [Establishing guardianship over the property of a person who has disappeared under special circumstances: theoretical and practical aspects]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* (Analytical and comparative law). Vol. 2. Pp. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2022_2_18 [in Ukrainian].

11. MVS: Poriadok podannia zaiav shchodo bezvisty znyklykh hromadian, yikh vykradennia abo potrapliannia u polon [Ministry of Internal Affairs: Procedure for submitting applications regarding missing citizens, their abduction or capture]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-poryadok-podannya-zayav-shchodo-bezvisti-zniklih-gromadyan-yih-vikradennya-abo-potraplyannya-u-polon> [in Ukrainian].

12. Rishennia Lvivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 19 liutoho 2025 roku u spravi № 380/25003/24 [Decision of the Lviv District Administrative Court of February 19, 2025 in case No. 380/25003/24]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125305871> [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reiestr osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn : nakaz MVS Ukrainy [On approval of the Regulations on the Unified Register of Persons Missing in Special Circumstances: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] vid 29.08.2022 № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#n14> [in Ukrainian].

14. Vidpovidi na naibilsh poshyreni pytannia shchodo otrymannia vytiahu z Yedynoho reiestru osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn [Answers to the most frequently asked questions regarding obtaining an extract from the Unified Register of Persons Missing in Special Circumstances]. URL: <https://mvs.gov.ua/upovnovazhenii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavyn-1/korisna-informaciia/vidpovidi-na-naibils-posireni-pitannia-shhodo-otrimannia-vitiagu-z-jedinogo-rejestru-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavyn> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 22.07.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-12>

Гура Олексій Петрович,

дисциплінарний інспектор Вищої ради правосуддя;

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0399-9625>

ТЯГАР ТА СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ: ЧАСТИНА 1. СТАДІЯ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗГЛЯДУ ЗАЯВИ ПРО ПРОВОКАЦІЮ

Анотація. У статті досліджено природу тягара та стандарту доказування у справах про провокацію злочину на стадії попереднього розгляду заяви. Автор обґрунтовує, що, хоча провокація прямо не передбачена серед обставин, що підлягають доказуванню відповідно до частини 1 статті 91 КПК України, її наявність або відсутність має істотне значення для кримінального провадження, а тому підлягає доказуванню відповідно до частини 2 тієї ж статті.

Основну увагу приділено аналізу категорії *prima facie* як особливого рівня доказовості, якого має досягти заява про провокацію. Розглянуто доктринальні підходи та практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), згідно з якою *prima facie* обставини – це мінімально достатні докази, що спричиняють необхідність глибшої оцінки заяви про провокацію. У разі їх наявності тягар доказування відсутності провокації переходить до обвинувачення.

У процесі дослідження ми зважаємо на те, що стадія попереднього розгляду заяви про провокацію є самостійною процесуальною фазою, яку ЄСПЛ виокремив у своїй прецедентній практиці. У цьому контексті розглянуто ознаки, які дозволяють кваліфікувати справу як таку, що підлягає подальшому аналізу на предмет провокації. До них належать, зокрема: ініціатива конфідента, його співпраця з правоохоронними органами до початку операції, послідовна позиція обвинуваченого, а також визнання факту дії під впливом провокації.

Узагальнення дозволяють сформулювати висновок, що *prima facie* не є самостійним стандартом доказування, а, скоріше, виступає гнучким інструментом розподілу тягара доказування між сторонами у динаміці процесу.

Також на підставі аналізу численної практики Європейського суду з прав людини у статті сформовано ознаки *prima facie* доказів, що дозволяють використовувати категорію *prima facie* не як абстрактне поняття, що досліджено виключно доктриною, а як гнучкий та практичний інструмент процесуальної діяльності.

Ключові слова: провокація, перевірка судом заяви про провокацію, стандарт доказування провокації, *prima facie*, тягар доказування провокації.

Hura Oleksii. Burden and standard of proof in entrapment allegations: part 1 – preliminary stage of consideration of an entrapment application

Abstract. This article explores the burden and standard of proof regarding entrapment claims at the preliminary consideration stage in criminal proceedings. Although entrapment is not explicitly listed among the circumstances subject to proof under Part 1 of Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the author convincingly argues that its relevance to criminal justice requires it to be addressed under Part 2 of the same article.

The paper focuses on the concept of prima facie as a minimal threshold of evidentiary sufficiency that triggers further judicial examination. Drawing on the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR), the study outlines how prima facie evidence, once established, shifts the burden of disproving entrapment onto the prosecution.

The article emphasizes that the ECtHR treats entrapment as a multi-stage process, with the first stage being the court's determination of whether the facts of the case prima facie indicate possible entrapment. The paper identifies key indicators that qualify a case for further review: the confidential informant's prior initiative, cooperation with authorities before the formal investigation, the defendant's consistent claims of entrapment, and admission of conduct under external inducement.

The study concludes that prima facie should not be classified as a separate standard of proof. Instead, it functions as a flexible evidentiary filter and a procedural mechanism that dynamically allocates the burden of proof between the parties.

Based on the analysis of the extensive case-law of the European Court of Human Rights, the article identifies the characteristics of prima facie evidence, which allows this category to be regarded not merely as an abstract or exclusively doctrinal concept, but as a flexible and effective tool of procedural activity, particularly in assessing the sufficiency of evidence for initiating or continuing legal proceedings.

Key words: entrapment, judicial assessment of an entrapment claim, standard of proof in entrapment cases, burden of proof regarding entrapment.

Вступ. Питання провокації не міститься в переліку обставин, які відповідно до вимог частини 1 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, а отже, на перший погляд, сторона обвинувачення не зобов'язана доводити відсутність провокації злочину.

Разом із тим частина друга статті 91 КПК України визначає, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, системний аналіз обох частин статті 91 та статті 92 КПК України у їх взаємозв'язку приводить нас до висновку, що перелік обставин, що підлягають доказуванню стороною обвинувачення, визначений частиною першою статті 91 КПК України, не є вичерпним і, окрім нього, сторона обвинувачення має встановити й інші обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Питання «чи має значення для кримінального провадження встановлення відсутності провокації?» вважаю риторичним: абсолютно очевидно, що має.

На противагу положенням КПК України послідовна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) покладає на суд обов'язок у разі заявлення стороною захисту заяви про провокацію з'ясувати, чи мала така

провокація місце. Після заяви сторони захисту про провокацію обов'язок доказування відсутності провокації покладається на сторону обвинувачення. Зазначені принципи визначені в численних рішеннях ЄСПЛ, наприклад: у § 130 рішення у справі «Матанович проти Хорватії» (Matanović v. Croatia), § 118 рішення у справі «Акбай та інші проти Німеччини» (Akбай and others v. Germany). Відповідні висновки ЄСПЛ знаходять своє відображення і в практиці Верховного Суду (далі – ВС), наприклад у постановках ВС від 22.01.2019 р. по справі № 712/5779/16-к, від 05.02.2020 р. № 704/913/15-к, від 27.03.2025 р. по справі № 602/563/19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання заборони провокації злочину було розкрито у численних аспектах у роботах: О. І. Альошиної, В. О. Веретяннікова, І. В. Глов'юк, О. О. Дудорова, О. М. Дроздова, Д. В. Каменського, Б. М. Мирка, О. С. Осетрової, М. А. Погорецького, М. А. Шепотько, С. О. Шульгіна.

Питанню стандартів доказування в процесуальному праві присвячені дослідження: В. В. Вапнярчука, І. В. Глов'юк, В. І. Гніденко, В. А. Завтура, Г. Р. Крет, А. А. Павлишина, К. М. Пількова, О. В. Скупінського, Х. Р. Слюсарчук, А. С. Степаненко.

Англомовними авторами, що досліджували суть терміна *prima facie* є: Дж. Балдасарі, Дж. Н. Херліц, Дж. Г. Вігмор.

Матеріали та методи. У тлумаченні правових норм, зокрема, щодо тягара доказування, стандарту доказування та змісту терміна *prima facie* нами використано формально-юридичний метод.

Для аналізу походження та еволюції поняття *prima facie*, починаючи з римського права, через англійське загальне право до сучасної практики ЄСПЛ нами використано історико-правовий метод.

У цілому ж для досягнення цілей дослідження використовується логіко-правовий, або аналітичний, метод, спрямований на дослідження вітчизняної та зарубіжної доктрини в аспекті стандартів доказування в кримінальному процесі, а також на дослідження широкої практики ЄСПЛ.

Мета дослідження та його межі. На початку дослідження перед нами постає два природні питання, відповіді на які є вкрай необхідними для забезпечення сталості практики та виконання завдань кримінального процесу: 1) на кого із сторін кримінального провадження під час судового розгляду покладено обов'язок доказування відсутності / наявності провокації; 2) за яким стандартом сторона кримінального провадження має доводити відсутність / наявність провокації під час судового розгляду.

У попередніх дослідженнях, спираючись на практику ЄСПЛ, ми вже висували тезу про те, що розгляд судом заяви про провокацію злочину є стадійним процесом, що складається з декількох стадій. Ці висновки ґрунтувались на так званій «методології» розгляду судом заяви про провокацію або застосування судом матеріального (сутнісного) та процесуального тесту на провокацію, що запроваджена судом у рішенні по справі «Matanović v. Croatia» від 04.07.2017 р. № 2742/12 та успішно застосовується в подальших справах ЄСПЛ, коли йдеться про провокацію [1].

У згаданій справі ЄСПЛ визначив, що: 1) зіткнувшись із заявою про провокацію, суд повинен переконатися, що ситуація, яка розглядається, *prima facie* належить до категорії «справи про провокацію», 2) переконавшись, що заява про провокацію підлягає розгляду в

категорії «справи про провокацію», суд насамперед повинен перейти до матеріального (сутнісного) тесту на провокацію, а потім, якщо треба, – до процесуального тесту.

Практика ЄСПЛ послідовно визначає, що розгляд у суді заяви про провокацію передбачає 2 згадані стадії, умовно позначивши їх як: (1) стадія попереднього розгляду заяви про провокацію (визначення того, чи належить ситуація до категорії «справи про провокацію») та (2) стадія розгляду заяви про провокацію по суті.

Виходячи із запропонованої практикою ЄСПЛ стадійності розгляду судом заяви про провокацію, вважаємо, що доцільним є дослідження питань обов'язку доказування відсутності / наявності провокації та стандарту доказування цього факту в розрізі цих двох окремих стадій.

Це дослідження буде присвячене саме стадії попереднього розгляду судом заяви про провокацію.

У пошуках відповіді на ці два питання ми звернемось до системного аналізу положень кримінального процесуального законодавства, до хронологічно послідовного дослідження практики як ВС, так і ЄСПЛ, а також згадаємо про американську доктрину.

Результати. Розглядаючи питання тягара та стандарту доказування провокації на стадії попереднього розгляду (*preliminary consideration* англ.) заяви про провокацію, зазначимо, що КПК України майже не містить положень про провокацію злочину, а тим більше не містить норм, що регулюють дії суду у разі, коли він стикається із заявою про провокацію. У зв'язку з цим стаття буде ґрунтуватись на висновках ЄСПЛ та дослідженні української та англо-американської доктрини.

Отже, як вже було зазначено, «методологія суду», що запроваджує стадійність розгляду питання провокації у рішенні по справі «Matanović v. Croatia», успішно застосовується і в подальших рішеннях ЄСПЛ з питань провокації.

Зокрема, в § 41 рішення по справі “Yakhymovych v. Ukraine”, № 23476/15 від 09.05.2022 р. ЄСПЛ зазначив, що попередній

розгляд заяви про провокацію стосується наявності аргументованої скарги про те, що заявник зазнав провокації з боку державних органів. У цьому зв'язку, для того щоб продовжити подальшу оцінку, Суд повинен переконатися, що ситуація, яка розглядається, *prima facie* підпадає під категорію «випадків провокації» (дивись на випадки, коли цей критерій не був дотриманий: справа «Тріфонцов проти Росії», № 12025/02, § 32–35, 9 жовтня 2012 року та справа «Любченко проти України», № 34640/05, § 33–34) [2].

Як можемо висновувати з наведеного фрагменту рішення, очевидно, що суб'єктом звернення до суду із заявою про ймовірну провокацію є саме обвинувачений. Із цього можемо висунути **першу гіпотезу**, що саме обвинувачений на стадії попереднього розгляду має щось доводити. Визначаючи обсяг такого доказування, посилаючись на текст рішення, можемо висунути нашу **другу гіпотезу**: обсяг такого доказування передбачає доведення обвинуваченим перед судом, що обставини його справи належать до категорії «справ про провокацію», з приводу чого мають існувати докази, що «очевидні на перший погляд».

Тут відразу зазначимо, що формулювання, використане ЄСПЛ, не можна вважати обмежувальним для сторони захисту та тлумачити як таке, що виключно обвинувачений може заявити про провокацію, адже КПК України визначає, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює (ч. 4 ст. 46 КПК України).

ЄСПЛ визначає, що в розпорядженні суду мають бути *prima facie* докази, що свідчили б на користь доводів заявника про провокацію.

На нашу думку, саме термін *prima facie* є ключовим у питанні як суб'єкта доказування провокації на цій стадії, так і стандарту такого доказування.

Аби уникнути непорозумінь та похибок у кінцевому результаті нашого дослідження, виставимо певні «червоні лінії». Для цього визначимося з базовими категоріями, що використовуються в дослідженні.

Базовими категоріями пропоную визначити терміни «тягар доказування» та «стандарт доказування».

Сучасна доктрина процесуального права містить досить велике різноманіття варіацій такого терміна, як тягар, або обов'язок, доказування. Дослідження згаданого різноманіття не є цілком цією роботою, тому пропоную як відправну точку використати одне з найбільш цитованих у наукових працях визначень цієї дефініції, запропоноване В. В. Вапнярчуком: **тягар доказування** в кримінальному процесі – це правове явище, сутність якого полягає в обумовленій інтересом процесуальній необхідності певного суб'єкта доказування відстояти свою правову позицію шляхом вчинення дій, спрямованих на формування доказової основи та на її обґрунтування позитивними та об'єктивно досяжними твердженнями. Поряд із цим автор пропонує і спрощене розуміння тягара доказування: це сукупність правил розподілення між учасниками процесу їх зобов'язань обґрунтувати наявність тих чи інших обставин [3, с. 149].

Говорячи про другу з визначених нами базову дефініцію, а саме стандарт доказування, звернемо увагу, що українська доктрина кримінального процесуального права також містить досить багато варіацій визначення цього терміна. У своєму дослідженні, присвяченому одному зі стандартів доказування в кримінальному провадженні, І. В. Гловюк, А. С. Степаненко зазначають, що термін «стандарт доказування» є відносно новим надбанням українського права і широковживаним у межах країн англо-американського права, що є багатоаспектним, складним поняттям і не має однозначного трактування [4, с. 14].

Не вдаючись до аналізу всіх можливих варіацій дефініції стандарту доказування, вважаємо за доцільне послідовно послатись на визначення стандарту доказування, запропоноване В. В. Вапнярчуком, а саме: **стандарт доказування** – це певний умовний взірець, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному

(певний рівень переконаності) аспектах) для прийняття відповідного процесуального рішення [5, с. 148].

Також вважаю за необхідне навести визначення стандарту доказування, запропоноване А.С. Степаненко в його дисертаційному дослідженні: стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкта прийняття рішення, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту як доведеного [6, с. 179].

Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження виконане Х. Р. Слюсарчук, що присвячене питанням стандартів доказування в кримінальному провадженні. Авторка доходить висновку, що такі відомі нам стандарти доказування, як «поза розумним сумнівом», «обґрунтована підозра» тощо, за своєю формою є стандартом доказування, але за змістом і суттю є «стандартом переконання» у кримінальному провадженні [7, с. 43]. Також Х. Р. Слюсарчук пропонує таке визначення стандартів доказування: це закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні [7, с. 48].

Важливим доповненням, що допоможе читачу сформулювати комплексний погляд на поняття стандарту доказування може бути його визначення, запропоноване в судовій практиці. На жаль, визначення «стандарту доказування», що містилось би в рішеннях касаційного суду кримінальної юрисдикції, автору в реєстрі судових рішень віднайти не вдалось. Проте досить змістовне розуміння стандарту доказування було запропоноване в постанові Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 07.06.2022 р. № 910/15998/20, де відзначено, що важливим елементом змагальності процесу є стандарти доказування – спеціальні правила, яким суд

має керуватися у вирішенні справи. Стандарт доказування – це той ступінь достовірності наданих стороною доказів, за якого суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину – доведеною [8].

I. Доктринальне тлумачення терміна *prima facie*

Визначивши наведені основні терміни, повернемося до визначальної, на нашу думку, категорії – *prima facie*.

Авторитетне юридичне видання Юридичний словник Блека (Black's Law Dictionary) визначає, що *prima facie* (на перший погляд – *лат.*) це коли докази сторони висловлені на її користь є досить сильними, що б опонент був зобов'язаний відповісти на них. Далі пояснено, що *prima facie* обставини – це обставини, які можуть бути переможені / заперечені (*overthrown* – *англ.*) тільки спростовуючими доказами іншої сторони [9].

Грунтовне дослідження дефініції *prima facie*, проведене О. В. Скупінським та В. І. Гніденко стверджує, що термін *prima facie* виник у стародавньому Римі, однак у міжнародне кримінально-процесуальне право був запозичений з англо-саксонської моделі кримінального процесу. Обставина *prima facie* – це вірна обставина до тих пір, поки воно ніким, ні в якому вигляді не оскаржена [10, с. 111].

Посилаючись на дослідження практики ЄСПЛ, дослідники вказують, що страсбурзьким судом стандарт *prima facie* визнається дотриманим, коли обвинувачений зміг запропонувати «струнку, правдоподібну і несуперечливу версію» подій, яка дає підстави для зміни сторони, на яку покладено обов'язок доведення [10, с. 111].

Досліджуючи сучасну українську доктрину в частині, що стосується *prima facie* як дефініції, відзначимо, що серед науковців немає єдності в тому, чи є ця дефініція власне стандартом доказування.

Зокрема, В. В. Вапнярчук у своєму дослідженні стандартів доказування в кримінальному процесі чітко виділяє *prima facie* («за зовнішніми ознаками явищ», або «ймовірне припущення») в якості стандарту та ставить його в один ряд зі стандартом «вагомого пе-

реконання» (обґрунтованого припущення) та стандартом «поза розумним сумнівом» [11, с. 106–107].

Пояснюючи природу цього стандарту, автор, спираючись на аналіз низки досліджень, пояснює, що кожен факт має сукупність ознак, які на перший погляд, *prima facie*, роблять його достовірним та викликають у нас переконання в його існуванні. Цей стандарт є найбільш простим та найменш жорстким зі стандартів, що використовуються в кримінальному процесі. На думку В. В. Вапнярчука, такий стандарт підлягає застосуванню під час прийняття рішення про початок досудового розслідування, призначення справи до судового розгляду, прийняття слідчим рішення про допит свідка [11, с. 106–107].

Певною мірою точку В. В. Вапнярчука поділяє й Х. Р. Слюсарчук, яка теж не заперечує самостійності *prima facie* (або, як визначає його авторка, «стандарт ймовірне припущення») як стандарту доказування, проте відзначає, що він має досить обмежене коло застосування, наділений більш декларативним характером та не набув значного практичного застосування у кримінальному процесі України [7, с. 93–94].

На противагу наведеній думці Г. Р. Крет відзначає, що прийняття процесуальних рішень у наведених В. В. Вапнярчуком ситуаціях (прийняття рішення про початок досудового розслідування чи призначення обвинувального акта до судового розгляду) пов'язане з наявністю певної формально-юридичної умови для ухвалення цих рішень і не передбачає необхідності здійснення доказування. Внаслідок цього Г. Р. Крет доходить висновку, що викремлення *prima facie* як окремого стандарту доказування є недостатньо обґрунтованим [12, с. 136].

Відмінну від попередніх науковців позицію має К. М. Пільков, який у своєму дослідженні теорії і практики доказування в міжнародному арбітражі доходить висновку, що *prima facie* не є менш суворим порівняно зі стандартом балансу ймовірностей. Вони взагалі є різнопорядковими категоріями. Поняття *prima facie* застосовується для оцінювання

того, чи сторона достатньою мірою виконала свій обов'язок з надання доказів, аби можна було звернутися до іншої сторони по відповідь на надані твердження та відповідні їм докази. Натомість стандарт балансу ймовірностей або інший стандарт доказування застосовується за результатами розгляду всієї справи або, якщо точніше, за результатами остаточного оцінювання доказів певної обставини. Таким чином, на думку К. М. Пількова, *prima facie* є не стандартом доказування в цілому, а стандартом надання доказів [13, с. 25].

Ураховуючи англо-саксонське походження категорії *prima facie*, звернемося також до американської та британської доктрини в цьому питанні.

Джеф Балдасарі (Jeff Baldassari), практикуючий адвокат та автор блогу з юридичної тематики зі США, в межах статті «Пояснення поняття «*prima facie case*»: необхідний посібник для студентів-юристів» (*Prima Facie Case Explained: A Law Student's Essential Guide – англ.*) висловлює думку, що стандарт *prima facie* є виконаним, коли докази, представлені стороною у справі, під час первинного розгляду здаються достатніми для підтвердження її позову або захисту. Ці докази не є остаточними, але їх досить для продовження розгляду справи [14].

Одним із найбільш ґрунтовних досліджень терміна *prima facie* в доктрині США можна визначити дослідження Джорджа Нілса Херліца (Georg Nils Herlitz – *англ.*), що опубліковане у виданні *Louisiana Law Review* в 1994 році під назвою «Значення терміну *prima facie*» (*The Meaning of the Term «Prima Facie» – англ.*). Для нього є характерним комплексний історико-філософський підхід, що поєднаний з посиланням на численну судову практику та авторів фундаментальних наукових праць, таких як Джон Генрі Вігмор (John Henry Wigmore – *англ.*)

Херліц стверджує, що термін, еквівалентний *prima facie*, міститься в працях багатьох грецьких філософів, зокрема Аристотеля. Оскільки римська філософія розвивалася і багато запозичувала з грецької філософії після смерті Олександра Македонського в 323 р. до

н. е., це поняття, ймовірно, потрапило до Риму через Грецію. А латинський термін *prima facie* зрештою з'явився в працях римських і середньовічних вчених-філософів і правознавців. Термін використовувався в буквальному значенні «на перший погляд» і згадується навіть в Дигестах, де мав значення «найповерхневіше, перше враження» [15, с. 392–393].

Автор наголошує, що саме в такому значенні термін, зрештою, опинився в сучасній англійській мові, де вживається не інакше як «за першим враженням», «на перший погляд».

Херліц відзначає, що англійська юридична література та практика містить дві варіації латинського вислову, які використовуються судами:

1) справа *prima facie* (*prima facie case* – англ.);

2) доказ *prima facie* (*prima facie evidence* – англ.).

При цьому автор вважає, що суди загальної права часто не розрізняють цих двох термінів та змішують їх, вживаючи взаємозамінно [15, с. 393].

Як приклад автор наводить свідство про шлюб, що може бути як очевидним доказом (*prima facie evidence*) того, що шлюб відбувся, так і використовуватися самостійно для встановлення очевидної справи (ситуації, обставини) (*prima facie case*) про існування шлюбу [15, с. 394].

Узагальнюючи своє розлоге дослідження судової практики та доктрини, Херліц зазначає, що існує два найбільш поширені розуміння терміна *prima facie*: 1) менш жорстке визначення терміна *prima facie*, що по суті означає мінімальну достатність доказів для того, аби справа була передана присяжним для розгляду; 2) більш жорстке визначення, що прирівнює *prima facie* до презумпції, за умов якої позивач має право на перемогу у своїй справі, якщо вже вона передана присяжним, а відповідач не надасть доказів на спростування доказів позивача [15, с. 394].

Узагальнено можна сказати, що перший випадок означає, що докази позивача є достатніми для передачі справи на розгляд присяжних. Однак у другому значенні цього терміна

суди використовують *prima facie* не тільки для того, щоб вказати, що докази позивача дають підстави для висновку, якого домагається позивач, але й для того, щоб вказати, що докази позивача змушують зробити такий висновок, якщо відповідач не надає доказів, що спростовують їх.

Детальніше зупинимось на цих визначеннях.

(1) *prima facie case* в менш жорсткому значенні, або визначення категорії *prima facie* як обов'язку надати докази. За переконанням дослідника, цей принцип було вперше сформульовано в судовому прецеденті в 1932 році у справі *Crane v. Morris*, де суд зазначив «Коли присяжним надаються докази, які за своєю природою є доказами *prima facie* ... закон надає їм право самостійно приймати рішення і будь-яке втручання в це право буде порушенням їхнього привілею оцінювати питання факту». Іншими словами, *prima facie case* повинна бути передана присяжним, і присяжні мають право вирішувати її на свій розсуд. Більш того, не існує презумпції на користь сторони, яка ініціювала цю справу [15, с. 396].

Посилаючись на більш пізні рішення у справі *State v. Naremba* (1975 рік) автор наголошує, що в даному розумінні *prima facie* є **лише обов'язком надання доказів**, правилом доказування, яке регулює достатність доказів для передачі справи на розгляд присяжних. Відповідно, в цьому розумінні *prima facie case* – це така справа, коли надано достатньо доказів, незалежно від їхньої ваги, щоб передати справу на розгляд суду присяжних [15, с. 397].

(2) *prima facie* як обов'язкова презумпція.

Посилаючись на дослідження Джона Вігмора, Херліц стверджує, що друге розуміння категорії *prima facie* ґрунтується на справі *Muschamnp v. Lancaster & Preston Junction Railway Co.* (1841 рік) та полягає в такому. Сторона довела *prima facie* справу тільки тоді, коли вона навела настільки переконливі докази, що має право на презумпцію на свою користь [15, с. 397–398].

Надане визначення Херліц ілюструє прикладом: якщо А довів *prima facie case*, то його опонент Б повинен надати докази, що оспо-

рюють докази, вже надані А; якщо він цього не зробить, то суддя, який розглядає факти, повинен винести рішення на користь А. Іншими словами, коли *prima facie* використовується в цьому значенні, тягар доказування перекладається зі сторони, яка надала *prima facie* докази, на її опонента, встановивши при цьому презумпцію на користь першого [15, с. 397–398].

Аналізуючи судову практику США за період 30–60-х років ХХ сторіччя та посилаючись на низку прецедентів, автор наводить такі випадки судового тлумачення термінів *prima facie* та *prima facie evidence*:

– *prima facie evidence* – це такі докази, які створюють такий ступінь ймовірності на свою користь, що вони повинні переважати, якщо не будуть спростовані або не буде доведено протилежне;

– термін *prima facie* означає лише факт, який вважається правдивим, якщо він не спростований доказами протилежного, але він завжди передбачає, що відповідна сторона має можливість надати докази на спростування;

– *prima facie* означає висновок про існування [певного набору фактів], що є обов'язковим за відсутності інших доказів;

– після встановлення *prima facie evidence* тягар доказування або тягар продовження доказування переходить до сторони, яка захищається. Тоді на сторону, яка захищається, покладається обов'язок заперечити *prima facie evidence*, які були пред'явлені [15, с. 399–400].

Підсумовуючи наведене Херліцем, відзначимо, що *prima facie* не має єдиного визначення ні в англо-американській доктрині, ні в практиці, проте, до певної міри узагальнивши висновки автора, можемо констатувати, що цей термін можна розглядати як: 1) певний саме мінімальний рівень доказовості, що встановлює обов'язок надати докази, аби ініціювати певний юридичний процес чи перейти на його наступну стадію або 2) юридичну спростовну презумпцію, відповідно до якої, якщо сторона, що навела певні докази на обґрунтування факту, такий факт вважається встановленим (презюмується), якщо тільки він не спростований доказами протилежної сторони, але таке тлумачення передбачає, що ця проти-

лежна сторона має можливість надати докази на спростування. Відзначимо, що визначення *prima facie case* як спростовної презумпції є вкрай усталеним для судової практики США.

Підводячи проміжний підсумок дослідження доктринального розуміння терміну *prima facie*, відзначимо, що навряд чи його можна визначити як стандарт доказування, разом із тим можемо стверджувати, що якщо й розглядати *prima facie* як певний рівень переконання, то очевидно, що докази, які надаються для його досягнення, мають бути такими, що лежать на поверхні, що впливає і з етимології латинського вислову – «з першого погляду», і з тлумачення цього терміна як певного виду презумпції правоти особи, що заявляє про факт (впливає з численної прецедентної практики США).

Також відзначимо, що за будь-якої варіації тлумачення терміна характерним для *prima facie* є перехід тягаря доведення після встановлення факту чи обставини від однієї сторони до іншої.

II. Тлумачення терміна *prima facie* в практиці ЄСПЛ

Повертаючись до практики ЄСПЛ, в межах якої ми розглядаємо провокацію, відзначимо, що історія використання страсбурзьким судом терміна *prima facie* теж є досить широкою і підлягає вивченню в межах цього дослідження. Таке хронологічне дослідження використання терміна *prima facie* ЄСПЛ переважно буде спрямоване на те, аби виділити значущі ознаки, характерні для дефініції.

Уперше словосполучення *prima facie* в англомовному рішенні ЄСПЛ (тоді ще – комісія) згадується в HUDOC у рішенні по справі *Lawless v. Ireland* (№ 3) від 01.07.1961 року, де цей термін використаний для позначення висновків національного Верховного Суду та не належить до висновків самої комісії.

Другою за хронологією згадкою *prima facie* є окрема думка судді Махмеда Зекія (*Mehmet Zekia*) до рішення у справі *Wemhoff v. Germany*, 27.06.1968 р., де суддя, обґрунтовуючи свою думку, проводив порівняння особливостей кримінального процесу в системах загального та континентального права. Суддя Закія,

характеризуючи систему загального права, зазначив, що для неї характерно, коли достатні докази (*sufficient evidence* – *англ.*) для побудови справи (*build up a prima facie case* – *англ.*) проти підозрюваного наявні ще до того, як йому буде пред'явлене обвинувачення [16].

Наступною була справа *Ireland v. The United Kingdom* (18.01.1978 р.), яка теж не може вважатися репрезентативною в частині вживання судом вислову *prima facie*, оскільки згадка про нього міститься лише в окремії думці судді.

Напевне, першим випадком використання терміна *prima facie* у власне висновках ЄСПЛ (комісії) можна вважати рішення у справі *The Sunday Times v. The United Kingdom* (№ 1, 26.04.1979 р.), де, висновуючи, суд зазначив: якщо стаття у газеті є очевидно образливою (*prima facie contempt*), вищі суспільні інтереси є захистом від того, що в іншому випадку було визнано образливим [17].

Як бачимо, у цій справі, де ЄСПЛ уперше використав словосполучення *prima facie* у висновках суду, йдеться не більш ніж про вживання цього терміна в розмовному значенні, тобто «на перший погляд» чи «очевидно». У схожому сенсі словосполучення *prima facie* було використано й у справах *Airey v. Ireland* (Заява № 6289/73, рішення від 09.10.1979 р.); *Malone v. The United Kingdom* (Заява № 8691/79, 02.08.1984 р.); *Deumeland v. Germany* (Заява № 9384/81, рішення від 29.05.1986 р.); *Feldbrugge v. The Netherlands* (Заява № 8562/79, рішення від 29.05.1986 р.); *Lechner and Hess v. Austria* (Заява № 9316/81, рішення від 23.04.1987 р.), *E. v. Norway*, (Заява № 11701/85, рішення від 29.08.1990 р.).

Надалі ЄСПЛ послідовно й все частіше почав вживати словосполучення *prima facie* разом зі словом «докази» (*evidence* – *англ.*) використовуючи латинський вираз в якості прикметника, що виступає ознакою доказів.

Наприклад, у справі *Artico v. Italy* (заява № 6694/74, рішення від 13.05.1980 р.), що стосувалася скарги на § 3 (с) статті 6 Конвенції, ЄСПЛ (комісія) вимагала з'ясування додаткових обставин, що стосувалися заяви скаржника, для чого зверталась до уряду, який зрештою відмовив їй, посилаючись на від-

сутність можливості надати певні документи. Сам же уряд загалом не заперечував обставини, викладені заявником, проте заперечував автентичність деяких поданих ним документів. ЄСПЛ (комісія) зауважив, що у цій справі пан Артіко надав достатні докази *prima facie* (*sufficient prima facie evidence* – *англ.*). Документи, копії яких заявник надав Комісії, включали телеграми з канцелярії Касаційного суду, пройшли через реєстрацію в тюремних органах, які зберігали їх у своїх архівах (реєстри в'язниць). Отже, уряд не може обмежитись тим, щоб висловити застереження щодо цих матеріалів... Відповідно, Суд вважає факти, викладені в пунктах 8–15 вище, встановленими і буде брати їх за основу для розгляду справи по суті [18].

Однак у рішенні по справі *Pardo v. France* (заява № 13416/87, рішення від 20.09.1993 р.) Суд зробив висновок, що документи, надані заявником, не містять достатніх *prima facie* доказів його версії подій [19].

У рішеннях по справах *Guzzardi v. Italy* (заява № 7367/76, рішення від 06.11.1980 р.) та *Ciulla v. Italy* (Заява № 11152/84, рішення від 22.02.1989 р.) ЄСПЛ (комісія), розглядаючи питання відшкодування шкоди заявникам, зазначив, що заявник не надав жодних подробиць та очевидних доказів (*prima facie evidence* – *англ.*) щодо характеру та обсягу заявленої ним шкоди – фактично він залишає це питання на розсуд Суду [20].

У справі *Hauschildt v. Denmark* (Заява № 10486/83, рішення від 24.05.1989 р.), розмірковуючи над завданнями судді, що вирішує питання про застосування попереднього ув'язнення, ЄСПЛ зазначив, що, приймаючи рішення про попереднє ув'язнення та інші попередні судові рішення такого роду, суддя проводить попередню оцінку наявних даних, щоб встановити, чи є у поліції підстави для підозри *prima facie* [21].

Надаючи оцінку питання вичерпання національних засобів у справі *Akdivar and others v. Turkey* (заява № 21893/93, рішення від 16.09.1996 р.), ЄСПЛ вказав: «замість того, щоб виходити з тлумачення певних оманливих обставин, Суд мав би принаймні шукати *prima*

facie evidence. Заявники не тільки не звернулися до жодного суду (або іншого компетентного національного органу), але й не вжили жодних заходів, результат яких можна було б вважати фактом... Коротко кажучи, аргумент заявників ґрунтується на припущеннях» [22].

У справах, де стороною є уряд Британії, словосполучення *prima facie* частіше вживається в сполученні зі словом «справа» (*case* – *англ.*), що є характерним для англо-саксонської правової сім'ї (Рішення у справах: *Chappell v. The United Kingdom*, *Soering v. The United Kingdom*, *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom*, *Observer and Guardian v. The United Kingdom*).

Надаючи характеристику використання терміна *prima facie* у сучасному періоді, зазначимо, що умовно його можна почати саме зі справи щодо Сполученого Королівства.

Зауважимо, що термін *prima facie case* досить довго (з 1960-х років) використовувався ЄСПЛ (комісією), проте його перше повноцінне тлумачення, як нам видається, мало місце в рішенні у справі *John Murray v. The United Kingdom* (заява № 18731/91, рішення від 08.02.1996 р.). У цьому рішенні, використовуючи термін *prima facie case*, ЄСПЛ робить пряме посилання на прецедентну практику Сполученого Королівства. У параграфі 51 рішення, надаючи оцінку обставинам справи, ЄСПЛ цитує рішення Палати лордів у справі «*R. v. Kevin Sean Murray*». Посилаючись на нього, ЄСПЛ зазначає, що у справі суддя вказує: «...прокурор повинен встановити *prima facie case*, на яку обвинувачений повинен відповісти... Якщо обвинувачення не продемонструвало *prima facie case*, то немає підстав для відповіді обвинуваченого. Аналогічно, якщо частина доказів обвинувачення мала настільки малу доказову силу, що не вимагала відповіді, то невирішення цих конкретних питань не може виправдати висновок про винуватість» [23].

Наведені висновки ЄСПЛ уточнює цитатою Лорда Мустілла з цього ж британського рішення, який зазначив, що «вираз *prima facie case* мав на меті позначити справу, яка є достатньо вагомою для передачі на розгляд присяжних,

тобто справу, що складається з прямих доказів, які, якщо їм вірити і поєднати їх із законними висновками, що ґрунтуються на них, можуть привести належним чином скерованих присяжних до переконання, що кожен з істотних елементів злочину доведений без розумних сумнівів» [23].

Другим значущим рішенням, де ЄСПЛ розкривається суть терміна *prima facie*, можемо вважати рішення у справі *Baka v. Hungary* (заява № 20261/12, рішення від 23.06.2016 року), де в § 149 зазначено: «Суд вважає, що з моменту появи *prima facie* доказів на користь версії заявника щодо подій та існування причинно-наслідкового зв'язку, тягар доказування переходить до уряду» [24].

Досліджуючи новітню практику ЄСПЛ в питанні використання терміна *prima facie*, відзначимо декілька рішень, що розкривають певні характеристики цього терміна. У § 264 рішення у справі *F.M. and Others v. Russia* Суд проводить відмінність між обґрунтованою підозрою і *prima facie evidence*, зазначаючи, що починаючи з 2010 року, коли російські органи влади були вперше поінформовані про ситуацію першого та другого заявників, а також на момент подання кожної з наступних доповідей щодо решти заявників існувала обґрунтована підозра (*credible suspicion* – *англ.*), а у випадку четвертого заявника – очевидні докази (*prima facie evidence* – *англ.*) того, що заявники стали жертвами торгівлі людьми [25].

Розглядаючи питання стверджуваного порушення за статтею 4 Конвенції, у рішення по справі *I. C. v. The Republic of Moldova* (заява № 36436/22, рішення від 27.02.2025 р.) ЄСПЛ зазначив, що суд насамперед має перевірити, чи за обставин конкретної справи заявник висунув аргументовану скаргу (*arguable claim* – *англ.*) або чи існували очевидні докази (*prima facie evidence* – *англ.*) того, що заявник зазнав поведження, забороненого статтею 4 Конвенції [26]. Відзначимо, що в цьому рішенні *prima facie evidence* визначені Судом як свого роду окремий юридичний факт (чи їх сукупність), що на рівні з аргументованою скаргою заявника можуть бути доказом того, що заявник зазнав поведження, забороненого статтею 4 Кон-

венції. При цьому стосовно категорії *prima facie evidence* ЄСПЛ використовує специфічну мовну конструкцію «існують очевидні докази», наче відокремлюючи категорію *prima facie evidence* від аргументованої заяви сторони. Такий мовний зворот приводить нас до висновку, що Суд не позбавлений можливості черпати *prima facie evidence* не тільки із заяви сторони та наданих нею доказів, а й з будь-яких джерел, що є доступними Суду.

Аналізуючи новітню практику ЄСПЛ в частині застосування терміна *prima facie*, зазначимо, що, використовуючи його, Суд доволі послідовно вказує, що характерною ознакою констатації Судом того, що заявником надано *prima facie* докази певних обставин, є покладання тягаря спростування тверджень заявника на протилежну сторону. Приміром, такі висновки містяться в рішенні по справі *H. Q. and Others v. Hungary* (заяви № 46084/21 № 40185/22, № 53952/22, рішення від 24.06.2025 р.), де в § 88–89 ЄСПЛ зазначив, що розподіл тягаря доказування та рівень переконливості, необхідний для досягнення певного висновку, нерозривно пов'язані з конкретними обставинами справи, характером заявленого порушення та правом, передбаченим Конвенцією. У контексті вислання мігрантів Суд раніше зазначав, що у випадках, коли відсутність ідентифікації та індивідуального ставлення з боку органів держави-відповідача є основною сутністю скарги заявника, необхідно встановити, чи надав заявник очевидні докази (*prima facie evidence* – англ.) на підтвердження своєї версії подій. Якщо це так, то тягар доказування перекладається на уряд [27].

Окремої уваги в частині тлумачення терміна *prima facie* заслуговує рішення у справі *B.T. and B.K.CS. v. Hungary* (заява № 4581/16, рішення від 10.06.2025 р.), де, розглядаючи питання расової дискримінації, суд зазначив: щодо питання про те, що становить *prima facie* доказ, здатний перекласти тягар доказування на державу-відповідача, Суд зазначив у справі *Nachova and Others v. Bulgaria* (§ 147), що в провадженні, що здійснюється в ньому (ЄСПЛ – прим. моя), для Суду не існує процесуальних перешкод у питанні допустимості

доказів або заздалегідь визначених формул для їх оцінки. Суд ухвалює висновки, які, на його думку, підтверджуються вільною оцінкою всіх доказів, включаючи висновки, що можуть впливати з фактів та заяв сторін. Згідно з усталеною практикою Суду, доведеність може впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій стосовно фактів, досить вагомих, чітких і узгоджених між собою. Крім того, рівень переконливості, необхідний для досягнення конкретного висновку, і у зв'язку з цим розподіл тягаря доказування нерозривно пов'язані з конкретними обставинами справи, характером заявленого порушення і правом, передбаченим Конвенцією [28].

Аналізуючи міркування ЄСПЛ, наведені в справах *B.T. and B.K.CS. v. Hungary* та *Nachova and Others v. Bulgaria*, зауважимо, що очевидним є те, що, вживаючи термін *prima facie* стосовно процесу доказування, ЄСПЛ не відносить його до стандарту доказування, подібно до стандарту поза розумним сумнівом чи обґрунтованої підозри, навпаки, *prima facie* визначається як гнучкий рівень доказовості, що нерозривно пов'язаний з обставинами конкретної справи.

Підводячи проміжні підсумки тлумачення категорії *prima facie* в практиці ЄСПЛ, виокремимо такі характерні ознаки цього терміна, що впливають із практики Суду.

1) Термін *prima facie* з'явився у практиці ЄСПЛ переважно через запозичення з англійської судової практики і спочатку використовувався у розмовному значенні, що означало «на перший погляд» або «очевидно».

2) Характерною і беззаперечною ознакою констатації того, що заявник надав *prima facie evidence* або довів існування *prima facie case*, є те, що надалі це приводить до покладання (переведення) тягаря доказування щодо спростування таких обставин на протилежну сторону процесу.

3) *prima facie* не є стандартом доказування на відміну від стандарту поза розумним сумнівом чи обґрунтованої підозри, а є свого роду стандартом надання доказів, який на відміну від загальноновідомих стандартів доказування не підлягає відсотковому чи числовому ви-

разу (50 % + 1 % чи 90 % + 1 %), а нерозривно пов'язаний з конкретними обставинами справи, характером заявленого порушення і правом, передбаченим Конвенцією.

4) Хоча, як вбачається, обов'язок надати *prima facie evidence* у тих випадках, де ЄСПЛ вважає це необхідною передумовою для своїх висновків чи подальших дій, в цілому покладено на сторону, що заявляє про певні обставини, Суд сам не позбавлений можливості дійти висновків про існування *prima facie evidence* з будь-яких інших джерел.

III. Екстраполяція висновків про категорію *prima facie* на практику ЄСПЛ в частині попереднього розгляду (*preliminary consideration* – *англ.*) заяви про провокацію

Отримавши певне уявлення про доктринальне та судове тлумачення категорії *prima facie evidence*, перейдемо до предметного аналізу практики ЄСПЛ в частині тягаря та стандарту доказування заяви про провокацію на стадії її попереднього розгляду, де суду належить вирішити, чи належить справа обвинуваченого до категорії справ про провокацію.

Як вже зазначалось раніше, методологія ЄСПЛ у цьому питанні була запроваджена рішенням у справі «Матанович проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*) та надалі повторена у справах «Раманаускас проти Литви № 2» (*Ramanauskas v. Lithuania* (No. 2) 2018 року та «Яхимович проти України» (*Yakhymovych v. Ukraine*) 2021 року.

Окремим чином методологія була деталізована в справі «Берлізев проти України» (*Berlizev v. Ukraine*) 2021 року [29].

У перших трьох наведених рішеннях ЄСПЛ не лише зазначає, що Суд має переконатись, що ситуація, яка розглядається, *prima facie* підпадає під категорію «справ про провокацію», але й наводить 2 приклади, де цього критерію не було дотримано, а саме рішення: *Trifontsov v. Russia*, заява № 12025/02, § 32–35, від 09.10.2012 року, та *Lyubchenko v. Ukraine*, заява № 34640/05, § 33–34, від 31.05.2016 року.

За обставинами справи «Любченко проти України» до ЄСПЛ на провокацію скаржився колишній інспектор з питань пробації, який був засуджений за вимагання та отримання

неправомірної вигоди. Відхиляючи доводи про провокацію на етапі попереднього розгляду заяви про провокацію, ЄСПЛ ґрунтував свою точку зору на 2 міркуваннях: 1) заявник ніколи фактично не визнавав, що вимагав або брав хабар, а отже, його заява про провокацію є не послідовною; 2) ні в матеріалах справи, ні в заявах сторін немає нічого, що би свідчило про те, що заявник по справі (конфідент) співпрацював з правоохоронцями до дати початку таємної операції, тобто поліція втрутилась лише тоді, коли заявник повідомив їх про вимагання хабаря [30].

За обставинами справи «Тріфонцова» на провокацію до ЄСПЛ скаржився слідчий поліції, засуджений за вимагання та отримання неправомірної вигоди, яку він вимагав від батька підозрюваного у кримінальному правопорушенні за закриття справи проти його сина. Відхиляючи доводи про провокацію, ЄСПЛ ґрунтував свої висновки на доводах, схожих до попередньої справи: 1) матеріали, що є в розпорядженні суду, не свідчать, що заявник по справі (конфідент) перший проявляв ініціативу, щоб вийти на контакт із засудженим для цілі його підкупу; 2) заявник по справі (конфідент) розпочав співпрацю з поліцією після того, як засуджений висунув вимогу про отримання хабаря; 3) посилення засудженого на провокацію не було сформульовано чітко та вчасно (лише на етапі апеляційної скарги засуджений побіжно послався на провокацію) [31].

У подальшій практиці, зокрема в рішенні у справі «Берлізев проти України» (*Berlizev v. Ukraine*), ЄСПЛ підтвердив свій перший аргумент на користь неприйнятності заяви про провокацію, запропонований ним у справі «Любченко проти України», сформувавши досить усталену практику, відповідно до якої Суд вважає непослідовним заперечення заявником вчинення злочину та одночасне висунення ним скарги, що його спровокували його вчинити. Захист від провокації обов'язково передбачає, що обвинувачений визнає вчинення інкримінованих йому дій, але стверджує, що вони були наслідком незаконного підбурювання з боку працівників міліції [29].

Щоправда, вказане стале правило теж має свої винятки, оскільки в рішенні у справі «Яхимович проти України» (Yakhymovych v. Ukraine) 2021 року ЄСПЛ, зіткнувшись із заявою про провокацію, хоча і констатував, що заявник не визнав своєї вини у вчиненні інкримінованого йому злочину, характер захисту, який він використав, не виключав справу заявника з категорії «справ про провокацію злочину». Крім того, упродовж провадження заявник послідовно, прямо чи опосередковано, висував скаргу на провокацію. З огляду на зміст розмов заявника з І та Ч. (працівник поліції під прикриттям та особа, що залучена до конфіденційного співробітництва – прим. авт.), його скарга є небезпідставною і підлягає розгляду в межах категорії «справ про провокацію злочину» [2].

Системний аналіз наведених рішень ЄСПЛ дає підстави для висновку, що Суд у своїй прецедентній практиці наводить перелік обставин, які визнаються судом *prima facie* доказами, достатніми для того, аби переконати суд, що справа, в якій обвинуваченим робиться заява про провокацію, підпадає під категорію «справ про провокацію». Посилаючись на наведені в цьому розділі рішення ЄСПЛ, можемо виокремити перелік обставин, що є *prima facie* доказами для цілей ідентифікації судом справи як такої, що належить до «справ про провокацію», та вимагають подальшої перевірки судом за сутнісним (матеріальним) та процесуальним тестом на провокацію:

(1) заявник у кримінальній справі (конфідент) розпочав співпрацю з правоохоронцями до офіційного початку розслідування та санкціонування операції під прикриттям;

(2) заявник у кримінальній справі (конфідент) перший проявляв ініціативу, щоб вийти на контакт з обвинуваченим;

(3) обвинувачений, що заявляє про провокацію, є послідовним у своїй лінії захисту щодо провокації із самого початку досудового розслідування й протягом подальшого судового розгляду;

(4) обвинувачений визнає інкриміновані йому злочинні дії, але посилається на те, що вони є наслідком провокації. Щоправда, остан-

ня ознака не є остаточною, оскільки, як вбачається з рішення у справі «Яхимович проти України» (Yakhymovych v. Ukraine), суд навіть за умови заперечення обвинуваченим злочину може встановити, що справа *prima facie* належить до «категорії справ про провокацію», спираючись на інші дані, що містяться в справі.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, слід дійти висновку, що проаналізовані у статті доктринальні підходи та ті, що сформувались на підставі судової практики, вказують на те, що *prima facie* навряд чи можна вважати повноцінним стандартом доказування, скоріше, він є гнучким інструментом оцінки достатності доказів на першому етапі оцінки судом заяви про провокацію – етапі визначення, чи належить кримінальна справа, яку розглядає суд, до категорії справ про провокацію (preliminary consideration stage).

У практиці ЄСПЛ термін *prima facie* не отожднюється зі стандартами на кшталт «обґрунтованої підозри» чи «поза розумним сумнівом», а розглядається як умовна межа, якої досягнуто у справі, після якої тягар доведення відсутності провокації переходить до сторони обвинувачення.

Основна функція рівня *prima facie* – ініціювати подальшу перевірку заяви про провокацію за сутнісним та процесуальним тестом. Якщо сторона, зазвичай захист, подає переконливу та внутрішньо несуперечливу версію подій, яка створює враження можливої провокації, це активує обов'язок суду перейти до глибшого аналізу.

ЄСПЛ формулює чіткі ознаки *prima facie evidence*, які за практикою суду дозволяють йому дійти висновку, що конкретна справа, де захист заявляє про провокацію, підпадає під категорію «справи про провокацію». Зокрема: 1) конфідент діяв до офіційного початку спецоперації; 2) конфідент проявляв ініціативу самостійно і першим; 3) обвинувачений послідовно заявляв про провокацію; 4) обвинувачений визнає інкриміновані йому злочинні дії, але стверджує, що його спровокували. Остання ознака, щоправда, має і винятки: сукупність інших *prima facie* доказів може виявитись достатньою для суду, аби дійти висновку, про те,

що справа підпадає під «категорію справ про провокацію», навіть за умови заперечення обвинуваченим вчинення інкримінованих йому дій чи злочину в цілому.

Після встановлення *prima facie* обставин тягар доказування перекладається на сторону обвинувачення, яка має спростувати їх. Це створює певний баланс між сторонами захисту

та обвинувачення в змагальному процесі та гарантує дотримання прав обвинуваченого.

Суд може визнати наявність *prima facie* обставин навіть без прямої заяви. ЄСПЛ не обмежується виключно доказами, поданими стороною, – суд має право робити висновки з усієї доступної інформації, зокрема фактів, які впливають із матеріалів справи.

Список використаних джерел:

1. Гура О. П. Методологія розгляду заяви про провокацію в практиці ЄСПЛ. *Електронний науковий юридичний журнал*. 2023. № 11. С. 543–546.
2. CASE OF YAKHYMOVYCH V. UKRAINE. Application № 23476/15. Judgment 16.12.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-214013> (дата звернення: 25.07.2025).
3. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 145–155.
4. Гловюк І. В., Степаненко А. С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 13–20.
5. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків. 2017. 408 с.
6. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2017. 234 с.
7. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 258 с.
8. Постанова КГС ВС від 07.06.2022 р. по справі № 910/15998/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987461> (дата звернення: 25.07.2025).
9. Black's Law Dictionary. URL: <https://thelawdictionary.org/prima-facie/> (дата звернення: 25.07.2025).
10. Скупінський О. В., Гніденко В. І. Prima facie докази у практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1 (39). С. 110–118.
11. Вапнярчук В. В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 106–107.
12. Крет Г. Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132–139.
13. Пільков К. М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі. Київ : Освіта України, 2016. 240 с.
14. Baldassari J. Prima Facie Case Explained: A Law Student's Essential Guide. URL: <https://www.lawdistrict.com/blog/prima-facie-case-explained> (дата звернення: 25.07.2025).
15. Herlitz G. N. The Meaning of the Term «Prima Facie». *Louisiana Law Review*. 1994. Vol. 54. P. 125–172. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol54/iss1/5/> (дата звернення: 25.07.2025).
16. CASE OF WEMHOFF V. GERMANY, Application № 2122/64, Judgment 27.06.1968. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595> (дата звернення: 25.07.2025).
17. CASE OF THE SUNDAY TIMES v. THE UNITED KINGDOM (No. 1). Application № 6538/74. Judgment 26.04.1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584> (дата звернення: 25.07.2025).
18. CASE OF ARTICO v. ITALY, Application № 6694/74, Judgment 13.05.1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57424> [§ 30]. (дата звернення: 25.07.2025).
19. CASE OF PARDO v. FRANCE, Application № 13416/87, Judgment 20.09.1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57837> [§ 28] (дата звернення: 25.07.2025).
20. CASE OF GUZZARDI v. ITALY, Application № 7367/76, Judgment 06.11.1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57498> [§ 114] (дата звернення: 25.07.2025).
21. CASE OF HAUSCHILDT v. DENMARK, Application № 10486/83, Judgment 24.05.1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57500> (дата звернення: 25.07.2025).

22. CASE OF AKDİVAR AND OTHERS v. TURKEY. Application № 21893/93. Judgment 16.09.1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58062> (дата звернення: 25.07.2025).
23. CASE OF JOHN MURRAY v. THE UNITED KINGDOM. Application № 18731/91. Judgment 08.02.1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57980> (дата звернення: 25.07.2025).
24. CASE OF BAKA v. HUNGARY. Application № 20261/12. Judgment 23.06.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-163113> (дата звернення: 25.07.2025).
25. CASE OF F.M. AND OTHERS v. RUSSIA. Application № 71671/16 and 40190/18. Judgment 10.03.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-238319> (дата звернення: 25.07.2025).
26. CASE OF I.C. v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA. Application № 36436/22. Judgment 27.02.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-241986> (дата звернення: 25.07.2025).
27. CASE OF H.Q. AND OTHERS v. HUNGARY. Application № 46084/21, 40185/22, 53952/22. Judgment 24.06.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-243779> (дата звернення: 25.07.2025).
28. CASE OF B.T. AND B.K.CS. v. HUNGARY. Application № 4581/16. Judgment. 10.06.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-243551> (дата звернення: 25.07.2025).
29. CASE OF BERLIZEV v. UKRAINE. Application № 43571. Judgment. 08.07.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-210850> (дата звернення: 25.07.2025).
30. Aleksandr Vasilyevich LYUBCHENKO against Ukraine. Application № 34640/05. Decision 31.05.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164473> (дата звернення: 25.07.2025).
31. Yevgeniy Yevgenyevich TRIFONTOV against Russia. Application № 12025/02. Decision 09.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114279> (дата звернення: 25.07.2025).

References:

1. Hura, O. P. (2023). Metodolohiia rozghliadu zaiavy pro provokatsiiu v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Methodology of reviewing an application for provocation in the practice of the ECtHR]. *Elektronnyi naukovyi yurydychnyi zhurnal*, 11, 543–546 [in Ukrainian].
2. European Court of Human Rights. CASE OF YAKHYMOVYCH v. UKRAINE, Application № 23476/15, Judgment of 16 December 2021. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-214013> [in English].
3. Vapniarchuk, V. V. (2014). Sutnist katehorii «tiahar dokazuvannia» u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [The essence of the category «burden of proof» in criminal proceedings of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2, 145–155 [in Ukrainian].
4. Hloviuk, I.V., nad Stepanenko, A.S. (2018). Standart dokazuvannia «obhruntovana pidozra» u kryminalnomu provadzhenni [The standard of proof «reasonable suspicion» in criminal proceedings]. *Pravova pozytsiia*, 1, 13–20 [in Ukrainian].
5. Vapniarchuk, V. V. (2017). «Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia» [Theory and practice of criminal procedural evidence]. Monograph, Kharkiv. 408 p. [in Ukrainian].
6. Stepanenko, A. S. (2017). Standart dokazuvannia «poza rozumnym sumnivom» u kryminalnomu provadzhenni [The standard of proof «beyond a reasonable doubt» in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. National University «Odesa Law Academy». Odesa. [in Ukrainian].
7. Sliusarchuk, Kh.R. (2017). Standarty dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Standards of proof in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Ivan Franko National University of Lviv. Lviv. [in Ukrainian].
8. Postanova KHS VS vid 07.06.2022 r. po spravi №910/15998/20 [Resolution of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court dated 07.06.2022 in case No. 910/15998/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987461> [in Ukrainian].
9. Black's Law Dictionary. Retrieved from: <https://thelawdictionary.org/prima-facie/> (accessed: July 25, 2025) [in English].
10. Skupinskyi, O. V., & Hnidenko, V. I. (2020). Prima facie dokazy u praktytsi YeSPL [Prima facie evidence in the practice of the ECtHR]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 1(39), 110–118 [in Ukrainian].
11. Vapniarchuk, V.V. (2015). Standart kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia [Standard of criminal procedural proof]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. (1), 100–112 [in Ukrainian].
12. Kret, H.R. (2019). Systema standartiv dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [System of proof standards in the criminal process of Ukraine]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 19, 132–139 [in Ukrainian].
13. Pilkov, K.M. (2016). *Teoriia i praktyka dokazuvannia u mizhnarodnomu komertsiiinomu arbitrazhi* [Theory and practice of evidence in international commercial arbitration]: Monograph. Kyiv : Osvita Ukrainy. 240 p. [in Ukrainian].
14. Baldassari, J. Prima Facie Case Explained: A Law Student's Essential Guide. Retrieved from: <https://www.lawdistrict.com/blog/prima-facie-case-explained>. [in English].

15. Herlitz, G.N. (1994). The Meaning of the Term «Prima Facie». *Louisiana Law Review*, Vol. 54, 125–172. Retrieved from: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol54/iss1/5/> [in English].
16. European Court of Human Rights. CASE OF WEMHOFF v. GERMANY, Application № 2122/64, Judgment of 27 June 1968. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595>. [in English].
17. European Court of Human Rights. CASE OF THE SUNDAY TIMES v. THE UNITED KINGDOM (No. 1), Application № 6538/74, Judgment of 26 April 1979. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584>. [in English].
18. European Court of Human Rights. CASE OF ARTICO v. ITALY, Application № 6694/74, Judgment of 13 May 1980. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57424>. [in English].
19. European Court of Human Rights. CASE OF PARDO v. FRANCE, Application № 13416/87, Judgment of 20 September 1993. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57837>. [in English].
20. European Court of Human Rights. CASE OF GUZZARDI v. ITALY, Application № 7367/76, Judgment of 6 November 1980. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57498>. [in English].
21. European Court of Human Rights. CASE OF HAUSCHILDT v. DENMARK, Application № 10486/83, Judgment of 24 May 1989. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57500>. [in English].
22. European Court of Human Rights. CASE OF AKDIVAR AND OTHERS v. TURKEY, Application № 21893/93, Decision of 16 September 1996. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58062>. [in English].
23. European Court of Human Rights. CASE OF JOHN MURRAY v. THE UNITED KINGDOM, Application № 18731/91, Judgment of 8 February 1996. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57980>. [in English].
24. European Court of Human Rights. CASE OF BAKA v. HUNGARY, Application № 20261/12, Judgment of 23 June 2016. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-163113>. [in English].
25. European Court of Human Rights. CASE OF F.M. AND OTHERS v. RUSSIA, Application nos. 71671/16 and 40190/18, Judgment of 10 December 2024. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-238319>. [in English].
26. European Court of Human Rights. CASE OF I.C. v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA, Application № 36436/22, Judgment of 27 February 2025. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241986>. [in English].
27. European Court of Human Rights. CASE OF H.Q. AND OTHER v. HUNGARY, Application № 46084/21, 40185/22 and 53952/22, Decision of 24 June 2025. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-243779>. [in English].
28. European Court of Human Rights. CASE OF B.T. AND B.K.CS. v. HUNGARY, Application № 4581/16, Judgment of 10 June 2025. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-243551>. [in English].
29. European Court of Human Rights. CASE OF BERLIZEV v. UKRAINE, Application № 43571/12, Judgment of 8 July 2021. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-210850> [in English].
30. European Court of Human Rights. Aleksandr Vasilyevich LYUBCHENKO against Ukraine, Application № 34640/05, Decision of 31 May 2016. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164473>. [in English].
31. European Court of Human Rights. Yevgeniy Yevgenyevich TRIFONTSOV against Russia, Application № 12025/02, Decision of 9 October 2012. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114279>. [in English].

Дата надходження статті: 01.07.2025

Дата прийняття статті: 04.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 004.8+343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-13>**Зачек Олег Ігорович,**

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри інформаційних технологій факультету № 2,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4846-5718>

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анотація. У статті досліджено можливості використання технологій штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет. У сучасному цифровому середовищі зростає кількість злочинів, що скоюються з використанням мережі Інтернет, зокрема у сфері сексуальної експлуатації дітей. Анонімність, глобальність, висока мобільність користувачів, а також низький рівень контролю за цифровими платформами в окремих країнах створюють сприятливі умови для поширення злочинної діяльності, пов'язаної з виготовленням, зберіганням та розповсюдженням матеріалів, що зображують сексуальне насильство над дітьми (CSAM), грумінгом, сексторшном, трансляціями сексуального насильства в режимі реального часу та використанням онлайн-платформ для торгівлі дітьми. У статті наголошується на високому рівні вразливості дітей до подібних загроз, зокрема, через тривале перебування в інтернеті, легковажне ставлення до онлайн-знайомств та недостатній рівень цифрової обізнаності. З огляду на значне зростання кількості таких злочинів, а також розвиток цифрових технологій, досліджено потенціал застосування штучного інтелекту (ШІ) як інструменту для протидії сексуальній експлуатації дітей в Інтернеті. Проаналізовано конкретні технологічні рішення, які вже використовуються у світовій практиці: PhotoDNA від Microsoft, Google Content Safety API, а також інструменти PDQ та ТМК+PDQF, створені Facebook для аналізу зображень та відео. Водночас розглянуто ризики, пов'язані з використанням злочинцями генеративних моделей штучного інтелекту для створення фальшивих інтимних матеріалів із метою шантажу дітей. Значну увагу приділено проблемі відсутності нормативно-правового регулювання застосування ШІ в правоохоронній діяльності в Україні. Проаналізовано законодавчі ініціативи щодо регулювання використання штучного інтелекту, зокрема в Україні та ЄС, а також вказано на необхідність правового врегулювання застосування таких технологій у правоохоронній діяльності. Запропоновано доповнення до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» для легалізації використання ШІ у виявленні та блокуванні шкідливого контенту.

Ключові слова: сексуальна експлуатація дітей, торгівля дітьми, штучний інтелект, грумінг, сексторшн, CSAM, інтернет-злочини, кібербезпека, правоохоронна діяльність, нормативно-правове регулювання.

Zachek Oleh. Application of artificial intelligence to combat crimes in the field of sexual exploitation of children on the Internet

Abstract. The article explores the potential of using artificial intelligence (AI) technologies to combat crimes related to the sexual exploitation of children on the Internet. In today's digital environment, the number of crimes committed online is steadily increasing, particularly those involving child sexual exploitation. Anonymity, global reach, high user mobility, and the low level of control over digital platforms in some countries create favorable conditions for criminal activities such as the production, storage, and distribution of child sexual abuse material (CSAM), grooming, sextortion, live-streamed sexual abuse, and the use of online platforms for child trafficking. The article highlights the high level of children's vulnerability to such threats, due in part to prolonged time spent online, a careless approach to online communication, and a low level of digital literacy. Given the rapid advancement of digital technologies and the growing number of related crimes, the article examines the potential of AI as a tool for preventing and investigating these offenses. It analyzes specific technological solutions already in use globally, including Microsoft's PhotoDNA, Google's Content Safety API, and Facebook's tools PDQ and TMK+PDQF, which are design to detect and analyze visual content. At the same time, the article considers the risks associated with the misuse of generative AI by offenders to create fake intimate content for blackmailing children. Special attention paid to the lack of regulatory and legal frameworks governing the use of AI in law enforcement in Ukraine. Legislative

initiatives in both Ukraine and the European Union are examine, and the necessity of introducing legal norms to regulate the application of AI technologies in this domain emphasized. The article proposes an amendment to the Law of Ukraine "On Combating Human Trafficking" to legalize the use of AI for detecting and blocking harmful content.

Key words: *child sexual exploitation, child trafficking, artificial intelligence, grooming, sextortion, CSAM, internet crime, cybersecurity, law enforcement, regulatory.*

Вступ. Нині значна кількість злочинів скоюється з використанням мережі Інтернет. Це різноманітний спектр злочинів, таких як шахрайство, кіберзлочинність, кібертероризм. Це стосується і торгівлі людьми та найогиднішого виду таких злочинів – злочинів у сфері сексуальної експлуатації дітей. Використання мережі Інтернет дозволяє злочинцям залишатися анонімними і діяти в більш широких межах, ніж вони могли б це робити офлайн. Тому перед правоохоронними органами стоїть завдання постійно знаходити методи протидії таким злочинам, застосовуючи новітні інформаційні технології. Зараз у всіх сферах життя активно застосовується штучний інтелект, який дозволяє спростити вирішення багатьох задач. Це стосується і діяльності правоохоронних органів.

Сучасні діти дуже багато часу перебувають онлайн, спілкуючись із різними людьми та знайомлячись із контентом, який може бути для них не дуже корисним і часто шкідливим. Згідно з опитуванням, третина дітей погодилися б зустрітися з людьми, знайомими лише через спілкування в мережі Інтернет. В Україні Інтернет використовують 71,8 % населення, з яких 18,9 % – діти, з яких 95 % мають домашній Інтернет, а 86 % мають смартфон. Як показують опитування, 23,5 % опитаних дітей стикалися із сексуальним насильством [1, с. 7–8]. Враховуючи широке застосування злочинцями новітніх інформаційних технологій для скоєння злочинів, розробка нових засобів боротьби з ними, і зокрема з торгівлею дітьми в мережі Інтернет, є актуальною.

До основних форм злочинної діяльності, пов'язаної із сексуальною експлуатацією дітей в Інтернеті, належать такі:

1. Створення, зберігання та поширення матеріалів, що зображують сексуальне насильство над дітьми (CSAM – Child Sexual Abuse Material).

2. Грумінг – процес встановлення довірчих стосунків із дитиною з метою її подальшої сексуальної експлуатації як в онлайн-овому середовищі, так і в реальному житті.

3. Сексторшн (сексуальний шантаж) – маніпуляція дитиною в Інтернеті з метою отримання інтимних фото, відео чи іншої приватної інформації з подальшим шантажем, вимаганням грошей або нових матеріалів.

4. Онлайн-трансляції актів сексуального насильства в режимі реального часу.

5. Використання онлайн-платформ для торгівлі дітьми з метою їх сексуальної експлуатації.

За даними дослідження, проведеного «Центром дослідження кібербулінгу», щонайменше 5 % підлітків стали жертвами сексторшну [1, с. 11]. У дослідженні, організованому організацією THORN, з'ясувалося, що серед опитаних дітей, які зазнали онлайн-грумінгу, кожна четверта дитина була віком 12 років або молодшою. При цьому 62 % дітей виконували вимоги зловмисників, а для 68 % з них погрози, вимагання та шантаж тривали й посилювалися навіть після того, як вони надіслали запитувані матеріали злочинцям [1, с. 12].

За даними Східного міжрегіонального управління Державної служби України з питань праці, правопорушникам потрібно лише 18 хвилин, щоб одержати від дитини фото інтимного характеру через Інтернет [2].

На думку А. В. Андрушко, сексуальна експлуатація є найбільш поширеною метою торгівлі людьми в нашій державі [3, с. 12].

Як зазначає Д. В. Швець, діти, вивезені під час війни з окупованих територій України в країну-агресорку, можуть у майбутньому стати жертвами сексуальної експлуатації та використовуватись для створення дитячої порнографії [4, с. 14].

Як вважає К. М. Костєва, основними причинами торгівлі людьми з використанням Інтернет є анонімність, ефективність пошуку жертв, мобільність та низький контроль за кіберзлочинністю в ряді держав [5, с. 175].

Що ж стосується методів протидії таким злочинам, то, як зазначає В. Г. Хахановський, є методи, коли правоохоронці видають себе у

соціальних мережах за дитину, щоб приманити на себе педофіла, або коли правоохоронці видають себе за педофілів, щоб встановити з ними контакт, також ефективним є блокування доступу дітей до сайтів з відповідним контентом на основі фільтрів [6, с. 184].

Для ефективної боротьби із сексуальною експлуатацією дітей у мережі Інтернет потрібно автоматично визначати наявність такого контенту в мережі з подальшим його блокуванням та виявленням правопорушників. Для цього у нагоді може стати штучний інтелект, бо його засоби можуть в автоматичному режимі сканувати великі обсяги інформації з їх аналізом. Аналізувати можна як зображення, відео, так і текстову, в тому числі аудіоінформацію, на наявність певних індикаторів, які свідчать про належність інформації до цього виду злочинів.

Актуальність даного дослідження обґрунтовується значною кількістю злочинів у сфері торгівлі людьми в мережі Інтернет, зокрема злочинами у сфері сексуальної експлуатації дітей. Проблеми торгівлі людьми у тому числі в мережі Інтернет неодноразово розглядалися вітчизняними вченими. Значний внесок у розвиток теоретичного підґрунтя протидії торгівлі людьми зробили такі вчені: Д. В. Швець, Ю. О. Михайлова, Г. П. Жаровська, К. Л. Бугайчук. Питання торгівлі людьми (у тому числі питання сексуальної експлуатації дітей) з використанням мережі Інтернет досліджували: В. Г. Хахановський, А. В. Андрушко, К. М. Костєва, О. Байдарова, А. Дробот. Питання застосування новітніх інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту, у діяльності правоохоронних органів досліджували А. В. Мовчан, О. І. Бугера, М. В. Карчевський, К. С. Токарева, Н. О. Савліва, С. М. Бортник. Але, зважаючи на бурхливий розвиток технологій штучного інтелекту та актуальність теми протидії торгівлі дітьми в інтернеті, застосування штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет потребує подальшого дослідження.

Метою статті є розгляд можливості застосування технологій штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет.

Матеріали та методи. З метою дослідження питання використання штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет було проаналізовано низку наукових праць сучасних авторів, які були опубліковані в українських та зарубіжних виданнях. У процесі дослідження було застосовано комплекс методів наукового пізнання, зокрема: загальнофілософський підхід, методи індукції та дедукції, системний і структурний аналіз, а також формально-логічний метод. Загальнофілософський метод використовувався на всіх етапах аналізу. Завдяки дедуктивному підходу було сформульовано висновки щодо основних напрямів правового врегулювання використання штучного інтелекту в даній галузі, ґрунтуючись на позиціях наукової спільноти. Метод індукції дав змогу обґрунтувати потребу в удосконаленні нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері торгівлі дітьми. Застосування системного та структурного аналізу дозволило розглянути чинну законодавчу базу України у сфері використання технологій штучного інтелекту. Формально-логічний метод допоміг чітко сформулювати підсумкові положення дослідження.

Матеріали дослідження містять нормативно-правове підґрунтя застосування штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет.

Результати. Штучний інтелект може допомагати в запобіганні злочинам та їх розкритті і розслідуванні, але він може також чинити негативний вплив.

Одним із негативних явищ може бути те, що основним завданням алгоритмів машинного навчання в соціальних мережах і рекомендацій на їх основі є збільшення переглядів. Внаслідок цього діти можуть попадати в «інформаційну бульбашку» зі шкідливим контентом. Після випадкового перегляду такого контенту дитині буде пропонуватися все більше подібного контенту. Розумні іграшки, які використовують штучний інтелект, можуть обмінюватись даними з хмарними сховищами, що у разі зламу може призводити до відстеження місцезнаходження дітей і витоку їхніх персональних даних [7, с. 59].

Також велика небезпека полягає у використанні зображень та відео, створених генеративним штучним інтелектом. За даними Forbes Ukraine на основі даних розслідування BBC, педофіли створюють дитячу порнографію за допомогою Stable Diffusion (інструмент генеративного штучного інтелекту) і продають на інтернет-платформах, отримуючи оплату через Patreon [8]. Такий контент також може використовуватись злочинцями для сексторшну шляхом шантажу дітей погрозами розмістити згенерований контент з їхніми інтимними зображеннями чи відео у мережі Інтернет.

Правопорушники активно застосовують моделі штучного інтелекту для створення або модифікації зображень сексуального насильства та шантажу з їх використанням. Ці інструменти стають дедалі доступнішими, а створені ними зображення – все більш схожими на реальні, що суттєво ускладнює процес виявлення і боротьби з такими злочинами. Тому в цьому році Європол провів міжнародну операцію під назвою «Камберленд», спрямовану на виявлення злочинного угруповання, яке поширювало згенеровані штучним інтелектом зображення неповнолітніх [9, с. 161–162].

Але все ж таки, незважаючи на такі негативні моменти, технології штучного інтелекту можуть допомогти у запобіганні злочинам у мережі Інтернет.

З 2019 року Facebook використовує штучний інтелект для виявлення та маскуванню зображень, які можуть сприяти суїциду чи самоушкодженню. Так само чинить і Instagram. Також Instagram використовує технології штучного інтелекту для виявлення та блокування кібербулінгу [7, с. 60].

Фірма Microsoft розробила інструмент PhotoDNA для ідентифікації зображень та фільтрування контенту. Він зараз широко використовується для протидії сексуальній експлуатації дітей в мережі Інтернет, видалення такого контенту, блокування акаунтів зловмисників та отримання інформації про них [10].

Корпорація Google розробила свій інструмент Google Content Safety API, який використовується для фільтрування неприйняттого контенту.

Враховуючи це, Facebook створила на основі технологій штучного інтелекту власні інструменти для виявлення матеріалів, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми. Це технології PDQ (алгоритм порівняння зображень) та ТМК+PDQF (для обробки відеофайлів) [7, с. 61].

Індикатори, які дозволяють виявляти злочини у сфері сексуальної експлуатації дітей в інтернеті, можуть бути такими:

- профілі з підозрілою активністю в онлайн-спільнотах, орієнтованих на дітей;
- атипові або тематичні пошукові запити у системах пошуку інформації;
- використання посилань на ресурси даркнету або мережі TOR;
- фінансові транзакції в криптовалютах без чіткого призначення чи пояснення;
- наявність кількох акаунтів, що систематично встановлюють контакт з великою кількістю неповнолітніх користувачів.

Відповідно, можна використовувати технології штучного інтелекту, які будуть виявляти ці індикатори і сигналізувати про необхідність більш ретельної перевірки, автоматично блокуючи тематичний контент.

Але, як і будь-яка діяльність, використання штучного інтелекту для запобігання злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей в мережі Інтернет повинно бути регламентоване нормативно-правовими актами.

У серпні 2024 року було повідомлено про набуття чинності першим у світі законом, який регулює штучний інтелект у Євросоюзі – Artificial Intelligence Act. Згідно з ним до 02.08.2025 мають бути визначені національні компетентні органи у країнах Євросоюзу для контролю за дотриманням вимог цього закону [11].

В Україні основним документом, що визначає засади використання штучного інтелекту, є Концепція розвитку штучного інтелекту, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів у 2020 році [12]. Відповідно до положень цієї Концепції, однією з актуальних проблем залишається відсутність або недостатній рівень правового врегулювання у сфері штучного інтелекту.

У червні 2024 року Міністерство цифрової трансформації України видало аналітичний матеріал «Біла книга з регулювання ШІ в Україні:

бачення Мінцифри» з метою показати шлях до врегулювання штучного інтелекту в нашій країні. Як зазначено в цьому аналітичному матеріалі, Експертний комітет при Мінцифри розробив Дорожню карту з регулювання ШІ в Україні. Як вони справедливо вважають, застосування штучного інтелекту у сфері оборони України має залишатися поза регулюванням з метою забезпечення національних інтересів, а регулювання в цій сфері можливе лише у формі норм міжнародного гуманітарного права. А регулювання в інших сферах повинно бути забезпечене розробкою секторального законодавства [13].

Сьогодні в Україні відсутнє нормативно-правове регулювання застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності, зокрема у сфері протидії торгівлі людьми. А. В. Боровик слушно зауважує: «Перш за все відповідні зміни повинні бути внесені у КК України та КПК України. Тому що, які б ми алгоритми та програми не розробили, які б дані не моделював у кримінальному провадженні штучний інтелект, без надання їм офіційного статусу «доказу» в межах КПК України, це буде лише інформація, яка трактується на користь обвинуваченого» [14, с. 39].

Висновки. Отже, впровадження штучного інтелекту для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів в Україні є надзвичай-

но актуальним і має значний потенціал розвитку. Його значення в майбутньому лише зростатиме. Водночас існує ряд серйозних викликів, які потребують оперативного вирішення. Однією з ключових проблем залишається відсутність чіткого нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту, зокрема, у сфері правоохоронної діяльності. Саме тому нагальним завданням є розробка та ухвалення відповідних нормативно-правових актів, що визначатимуть порядок застосування таких технологій. Це завдання є складним з огляду на те, що навіть у багатьох інших державах відсутнє належне законодавче врегулювання в цій сфері.

З метою врегулювання застосування штучного інтелекту у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема для запобігання злочинам із сексуальної експлуатації дітей із застосуванням мережі Інтернет та їх розкриття, пропонуємо внести доповнення в Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [15], до Статті 21 «Попередження торгівлі дітьми», а саме: додати пункт 5 у редакції: «З метою запобігання торгівлі дітьми та їх сексуальній експлуатації в мережі Інтернет дозволено застосовувати технології штучного інтелекту для виявлення, блокування відповідного контенту та викриття правопорушників».

Список використаних джерел:

1. Маркунас Л., Філоненко В., Дьякова А. Сексуальне насильство в інтернеті : рекомендації для ЦСС (ФСР) і ССД щодо реагування та надання допомоги дітям та сім'ям. URL: <https://stop-sexting.in.ua/adult/korysni-materialy/posibnyk-dlia-tsss-fsr-i-ssd-shchodo-reahuvannia-ta-nadannia-dopomohy-ditiam-ta-sim-iam/> (дата звернення: 28.06.2025).
2. Інтернет, ризики насильства, експлуатації та торгівлі людьми. *Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці* : веб-сайт. 2024. 28 лютого. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/internet-ryzyky-nasylstva-ekspluatatsii-ta-torhivli-liudmy/> (дата звернення: 28.06.2025).
3. Андрушко А. В. Сучасний стан і ключові тенденції торгівлі людьми в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 31 (70). Ч. 3. № 2. 2020. С. 7–15. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/4.pdf (дата звернення: 28.06.2025).
4. Швець Д. В. Ризики торгівлі людьми в контексті війни Росії проти України. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека» ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2022. С. 13–14. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12963> (дата звернення: 28.06.2025).
5. Костєва К. М. Торговля людьми в мережі Інтернет: причини та протидія. *Злочинність у глобалізованому світі* : матеріали XVI Всеукр. кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 174–176. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13629> (дата звернення: 28.06.2025).
6. Хахановський В. Г. Запобігання та протидія торгівлі людьми в мережі Інтернет. *Інформація і право*. 2012. № 2(5). С. 182–185. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2\(5\).272033](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2(5).272033) (дата звернення: 28.06.2025).

7. Захист дітей у цифровому середовищі : рекомендації для органів державної влади. URL: [https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiativi-mintsifri-pidgotuvani-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines%20for%20Policy%20Makers_UA_fin%20\(2\).pdf](https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiativi-mintsifri-pidgotuvani-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines%20for%20Policy%20Makers_UA_fin%20(2).pdf) (дата звернення: 28.06.2025).

8. Несенюк Анастасія. Педофіли використовують ІІІ, щоб генерувати та продавати дитячу порнографію – розслідування BBC. *Forbes Ukraine*. 2023. 30 червня. URL: <https://forbes.ua/news/pedofili-vikoristovuyut-shi-shchob-generuvati-ta-prodavati-dityachu-pornografiyu-rozsliduvannya-bbc-30062023-14540> (дата звернення: 28.06.2025).

9. Мовчан А. В. Проблеми протидії розповсюдженню матеріалів сексуального насильства над дітьми, створеними з допомогою штучного інтелекту. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : збірник тез круглого столу (14 березня 2025 року). Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 160–163. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/420-conference-2025-magazine.html?download=8680:shtuchnyi-intelekt-u-pravovii-praktytsi-mezhi-ta-mozhlyvosti-zbirnyk-tez-kruhloho-stolu-14-bereznia-2025-roku> (дата звернення: 28.06.2025).

10. Langston Jennifer. How PhotoDNA for Video is being used to fight online child exploitation. *Microsoft News*. 2018. September 12. URL: <https://news.microsoft.com/on-the-issues/2018/09/12/how-photodna-for-video-is-being-used-to-fight-online-child-exploitation/> (дата звернення: 28.06.2025).

11. У Євросоюзі набув чинності перший у світі закон про штучний інтелект. *Ukrinform*. 2024. 1 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3891086-u-evrosouzi-nabuv-cinnosti-persij-u-sviti-zakon-pro-stuchnij-intelekt.html> (дата звернення: 28.06.2025).

12. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.06.2025).

13. Біла книга з регулювання ІІІ в Україні: бачення Мінцифри / відп. Гордій Румянцев. 2024. Червень. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf> (дата звернення: 28.06.2025).

14. Боровик А. В. Щодо практики застосування штучного інтелекту при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : збірник тез круглого столу (14 березня 2025 року). Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 38–39. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/420-conference-2025-magazine.html?download=8680:shtuchnyi-intelekt-u-pravovii-praktytsi-mezhi-ta-mozhlyvosti-zbirnyk-tez-kruhloho-stolu-14-bereznia-2025-roku> (дата звернення: 28.06.2025).

15. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. Редакція від 31.03.2023, підстава – 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173. С. 817. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 28.06.2025).

References:

1. Markunas, L., Filonenko, V., Djakova, A. Seksualne nasylstvo v interneti: rekomendatsii dlia TSS (FSR) i SSD shchodo reahuvannia ta nadannia dopomohy ditiam ta sim'iam [Sexual violence on the Internet: Guidelines for CSS (FSR) and SSD on response and assistance to children and families]. Retrieved from <https://stop-sexting.in.ua/adult/korysni-materialy/posibnyk-dlia-tss-fsr-i-ssd-shchodo-reahuvannia-ta-nadannia-dopomohy-ditiam-ta-sim-iam/> [in Ukrainian].

2. Internet, ryzyky nasylstva, ekspluatatsii ta torhivli liudmy [Internet, risks of violence, exploitation and human trafficking]. (2024). *Skhidne mizhrehionalne upravlinnia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi – Eastern Interregional Department of the State Labor Service of Ukraine*. Retrieved from <https://smu.dsp.gov.ua/news/internet-ryzyky-nasylstva-ekspluatatsii-ta-torhivli-liudmy/> [in Ukrainian].

3. Andrushko, A. V. (2020). Suchasnyi stan i kliuchovi tendentsii torhivli liudmy v Ukraini [The current state and key trends of human trafficking in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*. Vol. 31, vol. 70. Part 3(2). Pp. 7–15. Retrieved from: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/4.pdf [in Ukrainian].

4. Shvets, D. V. (2022). Ryzyky torhivli liudmy v konteksti viiny Rosii proty Ukrainy [Risks of human trafficking in the context of Russia's war against Ukraine]. *Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy – Countering cybercrime and human trafficking: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Pp. 13–14. Kharkiv : KhNUA. Retrieved from: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12963> [in Ukrainian].

5. Kostieva, K. M. (2017). Torhivlia liudmy v merezhi Internet: prychny ta protydia [Human trafficking on the Internet: Causes and counteraction]. *Zlochynnist u globalizovanomu sviti – Crime in a Globalized World: Proceedings of the XVI All-Ukrainian Criminological Conference for Students, Postgraduates, and Young Scientists*. Pp. 174–176. Retrieved from: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13629> [in Ukrainian].
6. Khakhanovskyi, V. H. (2012). Zapobihannia ta protydia torhivli liudmy v merezhi Internet [Prevention and counteraction to human trafficking on the Internet]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*. Vol. 2, vol. 5. Pp. 182–185. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2\(5\).272033](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2012.2(5).272033) [in Ukrainian].
7. Zakhyst ditei u tsyfrovomu seredovishchi: rekomendatsii dlia orhaniv derzhavnoi vlady [Child protection in the digital environment: Recommendations for public authorities]. Retrieved from: [https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiatiivi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-dit-ei-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines%20for%20Policy%20Makers-UA_fin%20\(2\).pdf](https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiatiivi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-dit-ei-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines%20for%20Policy%20Makers-UA_fin%20(2).pdf) [in Ukrainian].
8. Nesenjuk Anastasiia (2023). Pedofily vykorystovuiut ShI, shchob heneruvaty ta prodavaty dytiachu pornohrafiu – rozsliduvannia BBC [Pedophiles use AI to generate and sell child pornography – BBC investigation]. *Forbes Ukraine*. Retrieved from: <https://forbes.ua/news/pedofily-vikoristovuyut-shi-shchob-generuvati-ta-prodavati-dityachu-pornografiyu-rozsliduvannya-bbc-30062023-14540> [in Ukrainian].
9. Movchan, A. V. (2025). Problemy protydia rozpovsiudzhennia materialiv seksualnogo nasylstva nad ditymy, stvorenymy z dopomohoiu shtuchnoho intelektu [Problems of counteracting the spread of AI-generated child sexual abuse materials]. *Shtuchnyi intelekt u pravovii praktytsi: mezhi ta mozhlyvosti – Artificial Intelligence in Legal Practice: Limits and Opportunities: Proceedings of the Round Table*. Pp. 160–163. Lviv: LvivSUIA. Retrieved from: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/420-conference-2025-magazine.html?download=8680:shtuchnyi-intelekt-u-pravovii-praktytsi-mezhi-ta-mozhlyvosti-zbirnyk-tez-krugloho-stolu-14-bereznia-2025-roku> [in Ukrainian].
10. Langston Jennifer. (2018). How PhotoDNA for Video is being used to fight online child exploitation. *Microsoft News*. Retrieved from <https://news.microsoft.com/on-the-issues/2018/09/12/how-photodna-for-video-is-being-used-to-fight-online-child-exploitation/> [in English].
11. U Yevrosoyuzi nabuv chynnosti pershyi u sviti zakon pro shtuchnyi intelekt [EU enacts the world's first artificial intelligence law]. (2024). *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3891086-u-evrosoyuzi-nabuv-cinnosti-persij-u-sviti-zakon-pro-stucnij-intelekt.html> [in Ukrainian].
12. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-r* [On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine: Order No. 1556-r dated December 2, 2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Rumiantsev, H. (2024). Bila knyha z rehuliuвання ShI v Ukraini: bachennia Mintsyfry [White Paper on AI Regulation in Ukraine: The Vision of the Ministry of Digital Transformation]. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%B%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf> [in Ukrainian].
14. Borovyk, A. V. (2025). Shchodo praktyky zastosuvannia shtuchnoho intelektu pry rozsliduvanni kriminalnykh pravoporushen [On the practice of using artificial intelligence in criminal investigations]. *Shtuchnyi intelekt u pravovii praktytsi: mezhi ta mozhlyvosti : zbirnyk tez krugloho stolu – Artificial Intelligence in Legal Practice: Limits and Opportunities: Proceedings of the Round Table*. Pp. 38–39. Lviv: LvivSUIA. Retrieved from: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/420-conference-2025-magazine.html?download=8680:shtuchnyi-intelekt-u-pravovii-praktytsi-mezhi-ta-mozhlyvosti-zbirnyk-tez-krugloho-stolu-14-bereznia-2025-roku> [in Ukrainian].
15. Pro protydiu torhivli liudmy : Zakon Ukrainy vid 20 veresnia 2011 r. № 3739-VI. Redaktsiia vid 31 bereznia 2023 r., pidstava – 2849-IX [On combating human trafficking: Law of Ukraine No. 3739-VI dated September 20, 2011. Version as of March 31, 2023, based on amendment 2849-IX]. (2011, September 20). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vol. 19–20. P. 817. Article 173. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 01.07.2025

Дата прийняття статті: 14.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-14>

Кудінов Сергій Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник,

Державна наукова установа

«Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;

експерт громадської організації «Safe Ukraine 2030»;

радник СК «Security»;

провулок Нестеровський, 4, Київ, 04053, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0582-1030>

Шехавцов Руслан Миколайович,

кандидат юридичних наук, професор,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4756-9849>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ OSINT ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті на основі вивчення історії розвитку використання розвідки з відкритих джерел (OSINT) – від одержання даних про соціальні, економічні, управлінські процеси до даних про вчинення воєнних злочинів, на підставі узагальнення зарубіжних та вітчизняних літературних джерел, які містять дані про особливості здійснення OSINT та використання його результатів для встановлення обставин вчинення воєнних злочинів; нормативно-правових актів у сферах оперативно-розшукової діяльності та кримінальної юстиції; вітчизняної практики використання OSINT для встановлення обставин кримінальних правопорушень оперативними підрозділами та органами досудового розслідування Національної поліції України, СБУ, НАБУ, ДБР, БЕБ, а також судами у кримінальних провадженнях, з метою забезпечення принципу правової визначеності в оперативно-розшуковій та кримінальній процесуальній діяльності запропоновано: визначити у КПК України можливість здійснювати OSINT у процесі розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: у ч. 2 ст. 264 КПК України здобувати під час зняття інформації з електронних інформаційних систем з використанням OSINT; включити у нормативні приписи ч. 1 ст. 273 КПК України можливість створення віртуальних засобів (особи) для зняття інформації з електронних інформаційних систем; унормувати практику використання OSINT для одержання даних, які мають значення для оперативно-розшукової діяльності, шляхом внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зазначено, що подальших наукових пошуків потребують питання організаційних, тактичних засад проведення OSINT-досліджень в інтересах вирішення завдань кримінального провадження; процесуального статусу осіб, уповноважених його здійснювати; оцінки його результатів та організаційно-правових засад їх використання у кримінальному провадженні тощо.

Ключові слова: розвідка з відкритих джерел (OSINT), оперативно-розшукова діяльність, кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, слідчий огляд, зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Kudinov Serhiy, Shekhavtsov Ruslan. Legal regulation of the use of OSINT and its results during the establishment of circumstances of criminal offenses

Abstract. The article, based on the study of the history of the development of open source intelligence (OSINT) from obtaining data on social, economic, and managerial processes to data on the commission of war crimes, proposes: to determine in the Code of Criminal Procedure of Ukraine the possibility of conducting OSINT in the investigation of criminal offenses, in particular, in Part 2 of Art. 264 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine to obtain information from electronic information systems using OSINT; to include in the regulatory provisions of Part 1 of Article 273 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine the possibility of creating virtual means (personalities)

for removing information from electronic information systems; to regulate the practice of using OSINT to obtain data that is important for operational and investigative activities by making appropriate amendments to Part 1 of Article 8 of the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activities". It is noted that further scientific research is required on the issues of organizational and tactical principles of conducting OSINT research in the interests of solving the tasks of criminal proceedings, the procedural status of persons authorized to conduct it, the assessment of its results and the organizational and legal principles of their use in criminal proceedings, etc.

Key words: *open source intelligence (OSINT), operational and investigative activities, a criminal proceeding, pre-trial investigation, evidence, investigative examination, removal of information from electronic information systems.*

Вступ. Виникнення та розвиток методів та технологій збирання та дослідження інформації з відкритих джерел більшістю дослідників історії OSINT пов'язується із розповсюдженням у другій половині 19-го сторіччя газет як засобів масової інформації, вивчення яких дозволяло одержувати розвідувальні дані про соціально-політичне та економічне життя певної держави. У 40-х роках 20-го сторіччя розвідувальні спільноти Великої Британії, Сполучених Штатів Америки побачили у радіомовних засобах масової інформації потенціал одержання інформації про процеси, які відбуваються в суспільно-політичному, соціально-економічному житті різних держав [1, с. 95–99]. Моніторинг радіомовлення, який додався до відповідного вивчення та аналізу змісту періодичних видань, виступив основою для відпрацювання методів та технологій дослідження інформації з відкритих джерел. Однак, як справедливо зазначає К. Колкухан, наприкінці другої половини 20-го сторіччя OSINT зайшов у глухий кут через обмеженість періодичними та систематичними (галузевими) виданнями, радіо – та телемовленням, а також через використання тільки у сфері діяльності розвідувальних органів [2].

Конвергенція цифрових та комунікаційних технологій у першому десятиріччі 21-го століття створила умови для переходу значної частини соціальних, економічних, управлінських процесів у середовище мережі Інтернет, яка стала одним із компонентів розбудови відкритого суспільства насамперед у державах, які позиціонують себе як правові та демократичні. Як наслідок, у відкритому доступі з'являються великі масиви даних, застосування до вивчення яких методології OSINT дозволило одержувати інформацію про життєдіяль-

ність окремих осіб, соціальних груп, суб'єктів господарювання, державних інституцій тощо, і не тільки державним розвідувальним органам, а й правоохоронним органам, суб'єктам детективної, журналістської діяльності, забезпечення безпеки бізнесу.

Розвідка з відкритих джерел стала необхідним складником у багатьох сферах, надаючи можливість отримувати актуальну інформацію та розуміти контекст подій у світі, де доступ до даних є важливим ресурсом [3, с. 13].

Потужний поштовх запровадженню OSINT у розслідування кримінальних правопорушень був наданий у 2020 році ООН, за підтримки якої фахівцями Центру прав людини Університету Берклі був підготовлений практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права – загальновідомий зараз як Протокол Берклі [4].

Матеріали та методи. Для проведення дослідження використовувалися зарубіжні та вітчизняні літературні джерела, які містять дані про особливості здійснення OSINT та використання його результатів для встановлення обставин вчинення воєнних злочинів; нормативно-правові акти у сферах оперативно-розшукової діяльності та кримінальної юстиції. З метою вивчення вітчизняної практики використання OSINT для встановлення обставин кримінальних правопорушень проведено інтерв'ювання співробітників оперативних підрозділів, органів досудового розслідування Національної поліції України, СБУ, НАБУ, ДБР, БЕБ, а також пошук, вивчення та узагальнення відповідних судових рішень у кримінальних провадженнях.

Результати. З моменту початку збройної агресії росії проти України пошук інструментів ідентифікації осіб, які вчинили воєнні злочини, місць вчинення таких злочинів, відомості про які потрапляли в мережу Інтернет, вивів вітчизняні правоохоронні органи на OSINT.

Заслуговує на позитивну оцінку діяльність Офісу Генерального прокурора, СБУ, Національної поліції України, а також науковців та правозахисників, спрямована на впровадження OSINT у практику виявлення та розслідування воєнних злочинів [5; 6; 7; 8; 9]. Позитивні результати такої практики сприяють розширенню категорій кримінальних правопорушень, для встановлення обставин яких може використовуватися пошук та дослідження викритих цифрових даних. Але таке масштабування сфери використання OSINT потребує відповідного законодавчого забезпечення, адміністрування та методичного супроводу з урахуванням особливостей відображення механізму вчинення певних різновидів кримінальних правопорушень у джерелах даних, які можуть бути досліджені за допомогою OSINT; вимог чинного оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства та наявності відповідних заходів, засобів одержання даних про кримінальні правопорушення в процесі здійснення оперативно-розшукової та слідчої діяльності.

Характеризуючи OSINT, відомий вітчизняний дослідник Д. Ланде вказує, що базовими для його розуміння є два поняття:

- відкрите джерело – це джерело інформації, що надає її без вимоги збереження конфіденційності, тобто надає інформацію, не захищену від публічного розкриття. Відкриті джерела належать до середовища загальнодоступної інформації і не мають обмеження у доступі для фізичних осіб;

- загальнодоступна інформація – це інформація, опублікована або розміщена для широкого використання, доступна для громадськості [3, с. 13].

Протокол Берклі не містить визначення OSINT. Цей документ призначений для адаптації інструментів OSINT для потреб розслідування міжнародних злочинів, тому у Резюме Протоколу є лише визначення розслідування

з використанням відкритих даних як розслідування, яке повністю або частково спирається на загально доступну інформацію для проведення офіційних та систематичних онлайн-розслідувань щодо передбачуваних правопорушень [4, с. 9]. Наведене визначення є похідним від розуміння OSINT як:

- несекретної інформації, яка була спеціально виявлена, розпізнана, перероблена і поширена серед визначеної аудиторії з метою з'ясування конкретного питання (NATO OSINT Handbook V 1.2.) [10, с. 6];

- розвідданих, які отримані із загальнодоступної інформації, зібрані, використані і своєчасно поширені серед відповідної аудиторії з метою задоволення конкретних розвідувальних потреб (Subtitle D – Intelligence-Related Matters SEC. 931. US PUBLIC LAW. 109-163-JAN. 6, 2006. National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006) [11].

Сучасне інформаційне суспільство є сприятливим середовищем для здійснення OSINT. Основні властивості такого суспільства – постійне зростання кількості людей, яким доступні інформаційно-комунікаційні технології мережі Інтернет, інтенсивний розвиток та проникнення інформаційних технологій та інформатизації у різні сфери суспільного життя, господарської діяльності, державного управління тощо. Однією з особливостей інтернет-технології є збереження на серверах даних про повсякденну активність користувачів цієї мережі, доступ до яких можуть одержати інші користувачі. Предметом OSINT за визначенням Протоколу Берклі є тільки загальнодоступна інформація, яка міститься в мережі Інтернет. У п. 14–16 цього документа описуються ознаки таких даних:

- для їх одержання користувачу не треба мати спеціальний правовий статус чи дозвіл;

- для доступу може вимагатися від користувачів реєстрація та одержання паролю. Але такий доступ вважається відкритим за умови загальності такої умови для всіх користувачів;

- доступ до даних може бути як безоплатним, так і платним;

- для одержання доступу до даних використовується відкрите програмне забезпечення [4, с. 24–26; 5, с. 19–20].

Слід зазначити, що нині ми маємо непоодинокі випадки, коли органи досудового розслідування (Національної поліції України, СБУ, НАБУ, ДБР, БЕБ), прокурори, суди у своїх рішеннях посилаються на матеріали OSINT як засоби отримання інформації, необхідної для розслідування злочинів. Крім того, станом на 09.08.2025 Єдиний державний реєстр судових рішень містить 139 ухвал та 21 вирок, де згадується OSINT. Аналіз цих судових рішень свідчить, що результати OSINT представлені в матеріалах кримінальних проваджень у формі довідок OSINT-аналізу, витягів із розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) [12], матеріалів OSINT-аналізу на фізичну особу [13], протоколів огляду комп'ютерних даних [14]. Причому у більшості таких рішень посилаються не на документ як джерело даних OSINT, а на результати чи джерела, зібрані в результаті OSINT [15]. Така практика існує через відсутність визначення OSINT як інструменту одержання інформації про обставини події кримінального правопорушення в чинному законодавстві. Зазначене, на нашу думку, суперечить принципу правової визначеності у кримінальній процесуальній діяльності та діяльності уповноважених органів з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

У контексті використання відкритих даних для потреб виявлення та встановлення обставин події кримінальних правопорушень важливе методологічне значення має визначення їхнього доказового потенціалу, яке укладачі Протоколу Берклі у п. 23 пов'язують із критеріями релевантності (відповідність події, яка виступає об'єктом розслідування), надійності (правдоподібність чи правдивість), достовірності (здатність забезпечувати доказування послідовно, відповідно до очікувань), справжності (точність, відповідність фактам). Наведені критерії в сукупності визначають допустимість використання даних із відкритих джерел для формулювання фактичних та юридичних висновків слідчим під час розслідування злочинів (п. 55–57, 148, 149 Протоколу Берклі) [4, с. 46–48, 85]. Наведені критерії частково збігаються з критеріями оцінки доказів, визначених у ст. 94 КПК України. Критерій релевантності в ці-

лому відповідає належності доказів, а критерії надійності, достовірності та справжності даних із відкритих джерел – достовірності доказів. Але допустимість одержаних за результатами розслідування з використанням відкритих даних для доказування певних фактів пов'язується в Протоколі Берклі з фактичністю даних, а допустимість за ст. 86 КПК України – з дотриманням процедури одержання доказів. Зазначимо, що в Протоколі Берклі процедурі здійснення OSINT приділяється значна увага. Їй присвячені глави V «Підготовка», VI «Процес розслідування», VII «Звітування про висновки», але допустимість як критерій оцінки даних із відкритих джерел не охоплює аналіз порядку одержання цих даних. Укладачі Протоколу Берклі у п. 55 оперують кримінальною процесуальною категорією допустимості доказів у контексті стандартів доказування у національних судах, зазначаючи, що такі стандарти є більш суворими, ніж у міжнародних кримінальних трибуналах, хоча методи збору доказів впливають і в таких судових інстанціях на вагу, яку судді надають доказам [4, с. 47]. Формуючи Протокол Берклі, його автори свідомо уникнули інтеграції в систему методичних рекомендацій зі здійснення та використання результатів онлайн-досліджень вимог щодо обов'язкового дотримання певних процедур OSINT для визнання його результатів як доказів у кримінальному судочинстві з огляду на пріоритет визначення параметрів достовірності та ваги висновків через очевидну складність поєднати різні за ступенем суворості стандарти доказування, які є у міжнародному та національному кримінальному судочинстві. Єдиним ключовим постулатом для допустимості даних із відкритих джерел у доказуванні визначено забезпечення захисту прав обвинуваченого та справедливого судового розгляду (п. 55 Протоколу Берклі) [4, с. 47]. У цьому контексті для формування нормативно-правового забезпечення використання інструментів OSINT у кримінальному провадженні основоположне значення мають приписи ч. 2 ст. 6 та ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. У вітчизняному кримінальному процесуальному, а також оперативно-розшуко-

вому законодавстві відсутня нормативно-правова регламентація використання таких інструментів для одержання даних про обставини готування та вчинення кримінальних правопорушень. Такий вакуум останні декілька років як науковці, так і практики намагаються заповнити навчальною літературою та тренінгами щодо використання OSINT та його результатів у сферах оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. З огляду на відсутність нормативно-правової основи використання OSINT, домінує обережний підхід, відповідно до якого основними суб'єктами його застосування є оперативні підрозділи й одержані в результаті дані можуть мати тільки орієнтуюче значення. У цьому зв'язку О. О. Торбас, спираючись на зарубіжний та вітчизняний досвід, зокрема на практичні кейси, слушно уточнює, що відомості, отримані з відкритих електронних джерел, можна розділити на три групи: 1) інформація, яка має орієнтуючий характер для пошуку джерел фактичних даних про обставини події кримінального правопорушення; 2) відомості, що характеризують особу; 3) відомості, які прямо стосуються предмета доказування. Щодо останньої групи даних зазначається, що для їх оцінки необхідно застосовувати параметри оцінки доказів, визначені КПК України [16, с. 247–248]. Одним із ключових критеріїв такої оцінки є одержання фактичних даних у визначений законом спосіб. Для виявлення та фіксування відкритих даних у мережі Інтернет у рамках OSINT для потреб кримінального провадження пропонується використовувати огляд, процесуальна форма якого передбачає одним із об'єктів комп'ютерні дані (ст. 237 КПК України) [17, с. 413–417; 5, с. 33]. Але огляд, незважаючи на гнучкість його процесуальної форми, не може включати повною мірою аналіз одержаних із відкритих джерел даних, результати якого і є продуктом OSINT. Такий аналіз може бути різного рівня складності. В одних випадках для висновку про наявність певного факту досить зафіксувати у протоколі огляду комп'ютерних даних та відповідному додатку до нього цифрових даних, які, наприклад, містять світлинку певної особи у військовій формі росії зі зброєю [18],

але в інших – необхідно здійснити комплекс дій з використанням різних програмно-технічних засобів (автоматизованого збору даних, візуального аналізу, документування та структурування результатів аналізу тощо). Такі дії не охоплюються процесуальною формою здійснення слідчого огляду, але, незважаючи на це, протокол огляду комп'ютерних даних на практиці може містити результати їх аналізу (дослідження). Альтернативою огляду комп'ютерних даних може виступати зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України). Порівняно з оглядом комп'ютерних даних використання цієї негласної слідчої (розшукової) дії для збирання відомостей із відкритих джерел ускладнене вимогами забезпечення дотримання державної таємниці. Ця обставина схиляє практиків до використання огляду комп'ютерних даних. Хоча, якщо зіставляти алгоритм здійснення розслідування з використанням відкритих даних, описаним у Протоколі Берклі, з процесуальною формою огляду комп'ютерних даних та зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, остання процесуальна дія, за нашою оцінкою, більшою мірою забезпечує можливість не тільки виявлення даних із відкритих джерел, а й їх дослідження. Так, однією з вимог до здійснення розслідування з використанням відкритих даних за Протоколом Берклі є забезпечення безпеки в частині запобігання виявленню факту збирання даних третіми особами – з цією метою рекомендується створювати віртуальну особу (п. 68). Створення такої особи не може бути здійснене для проведення огляду комп'ютерних даних, а для негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ч. 2 ст. 264 КПК України, це може бути реалізоване створенням несправжніх (імітаційних) засобів (ст. 273 КПК України). Аналіз даних із відкритих джерел, виявлених та зафіксованих під час зняття інформації з електронних інфор-

маційних систем, доступ до яких не обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, може бути здійснений, якщо немає питань, які стосуються комп'ютерно-технічної, портретної чи інших експертиз, дослідження інформації, отриманої з використанням технічних засобів із залученням спеціаліста та відповідних програмно-технічних засобів, відповідно до ст. 266 КПК України. Застосуванню на практиці наведеного алгоритму здійснення розслідування з використанням відкритих даних за технологією OSINT перешкоджає недосконалість кримінального процесуального законодавства. Не сприяє залученню у процес доказування результатів застосування інструментів OSINT оперативними підрозділами відсутність в оперативно-розшуковому законодавстві можливості їх застосування для одержання даних про обставини кримінального правопорушення.

Висновки. Потреби практики розкриття та розслідування воєнних злочинів та колабораційної діяльності зумовили активне використання інструментів OSINT як слідчими, так і оперативними підрозділами для встановлення обставин події кримінальних правопорушень, зокрема відомостей про осіб, які до них причетні, незважаючи на прогалини в оперативно-розшуковому та кримінальному процесуальному законодавстві. Використання результатів OSINT в умовах правової невизначеності вже призвело до різної практики як прийняття рішень про здійснення таких досліджень, так і оформлення їх результатів. Своєю чергою, правова невизначеність актуалізує питання про допустимість використання в доказуванні у кримінальному провадженні результатів OSINT.

Принципи правової визначеності зумовлює необхідність:

- по-перше, визначення можливості здійснювати OSINT у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Інтегрувати таке визначення пропонується доповненням ст. 3 КПК України п. 29 такого змісту: «OSINT – це збір, аналіз та інтерпретація даних із відкритих джерел для виявлення фактів, які мають значення для кримінального провадження,

що здійснюється з використанням спеціальних засобів та методів обробки інформації (в тому числі програмно-технічних засобів), відповідно до положень Протоколу Берклі»;

- по-друге, доповнити ч. 2 ст. 264 КПК України реченням такого змісту: «Здобуття такої інформації може здійснюватися з використанням OSINT.»;

- по-третє, включення у нормативні приписи ч. 1 ст. 273 КПК України можливості створення віртуальних засобів (особи) для зняття інформації з електронних інформаційних систем;

- по-четверте, визначення у ч. 1 ст. 266 КПК України: «Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, у разі необхідності здійснюється за участю спеціаліста із застосуванням відповідних програмно-технічних засобів. Слідчий вивчає зміст отриманої інформації, про що складається протокол. У разі виявлення відомостей, що мають значення для досудового розслідування і судового розгляду, в протоколі відтворюється відповідна частина інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження отриманої інформації. До протоколу долучаються додатки, які містять результати застосування програмно-технічних засобів при дослідженні інформації, отриманої під час негласної (слідчої) розшукової дії»;

- по-п'яте, унормування практики використання OSINT для одержання даних, які мають значення для оперативно-розшукової діяльності. Це пропонується здійснити шляхом доповнення ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» п. 22 у такій редакції: «безпосередньо проводити або ініціювати проведення збирання та дослідження інформації з відкритих джерел з використанням OSINT».

Подальших наукових пошуків потребують питання організаційних, тактичних засад проведення OSINT-досліджень в інтересах вирішення завдань кримінального провадження; процесуального статусу осіб, уповноважених його здійснювати; оцінки його результатів та організаційно-правових засад їх використання у кримінальному провадженні тощо.

Список використаних джерел:

1. Ludo Block. The long history of OSINT. *JOURNAL OF INTELLIGENCE HISTORY*. 2024. Vol. 23, No. 2. С. 95–109. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/16161262.2023.2224091?needAccess=true>
2. Cameron Colquhoun. A Brief History of Open Source Intelligence. *Bellingcat*. July 14, 2016. URL: <https://www.bellingcat.com/resources/articles/2016/07/14/a-brief-history-of-open-source-intelligence/>
3. Ланде Д. В. OSINT у кібербезпеці : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Інжиніринг», 2024. 552 с.
4. Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, з прав людини та гуманітарного права / неофіц. пер. з англ. О. В. Зюзь. Нью-Йорк; Женева : Центр із прав людини Каліфорн. ун-ту, Берклі, Юрид. шк., ООН Упр. Верхов. комісара з прав людини, 2020. 119 с. URL : <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>
5. Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі) : науково-практичний poradnik / Л. В. Гаврилюк, І. В. Басиста, Д. С. Афонін, А. В. Шевчишен та ін. ; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе. Київ : ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. 196 с.
6. Галузь OSINT в суспільній та державній діяльності / Institute of Post-Information Society. 2023. 140 с. URL : <https://kr-labs.com.ua/books/galuz-osint-v-suspilnii-ta-derzhavnii-diialnosti-10032023.pdf>
7. Зоренко Д. С., Кульчицька Л. О., Лех Р. В., Червяков О. І. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації : практичний poradnik. 5-те вид., переробл. та доповн. Харків : Видавець О. А. Мірошніченко, 2024. 80 с.
8. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.
9. Пашковський М. Технології проти злочинів війни: виклики та можливості для правосуддя. *JustTalk*. 2025. 50 с. URL : https://drive.google.com/file/d/1iNqe4-l3kCOdt_RxLO7jyKYHm7qlOU0Z/preview
10. NATO OSINT Handbook V 1.2. November 2001. 57 с. URL: NATO OSINT Handbook V 1.2 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive
11. US PUBLIC LAW. 109-163-JAN. 6, 2006. National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006. URL: <https://www.congress.gov/109/plaws/publ163/PLAW-109publ163.pdf>
12. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області у справі № 607/18729/23 за ч. 7 ст. 111-1 КК України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121599242>
13. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі № 344/19008/24 за ч. 7 ст. 111-1 КК України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123535737>
14. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська у кримінальному провадженні № 12024052770000367 за ч. 3 ст. 111-1 КК України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126668932>
15. Вирок Соборного районного суду м. Дніпра у справі № 201/2452/24 за ч. 6 ст. 111-1 КК України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129043850>
16. Торбас О. О. Особливості доказування за допомогою OSINT у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. № 105. С. 246–252. <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.28>
17. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних під час розслідування колабораційної діяльності: типові об'єкти та приклади з практики. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 413–417.
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 (провадження № 13-15кц22). П. 125. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>

References:

1. Ludo Block. (2024). The long history of OSINT. *Journal of intelligence history*. Vol. 23, No. 2. Pp. 95–109. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/16161262.2023.2224091?needAccess=true> [in English].
2. Cameron Colquhoun. (2016). A Brief History of Open Source Intelligence. *Bellingcat*, July 14. URL: <https://www.bellingcat.com/resources/articles/2016/07/14/a-brief-history-of-open-source-intelligence/> [in English].
3. Lande, D. V. (2024). *OSINT u kiberbezpeti [OSINT in cybersecurity]*. Kyiv : “Inzhynirinh” [in Ukrainian].
4. Protokol Berkli z vedennia rozsliduvannia z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovvykh danykh. Praktychnyi posibnyk shchodo efektyvnoho vykorystannia tsyfrovoi informatsii u vidkrytomu dostupi dlia rozsliduvannia porushen mizhnarodnoho kryminalnoho prava, z prav liudyny ta humanitarnoho prava (2020) [Berkeley Protocol on Investigating with Open Digital Data. A practical guide to the effective use of publicly available digital information to investigate violations of international criminal law, human rights and humanitarian law] /

neofits. per. z anhl. O. V. Ziuz. Niu-York; Zheneva: Tsentr iz prav liudyny Kaliforn. un-tu, Berkli, Yuryd. shk., OON Upr. Verkhov. komisara z prav liudyny. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].

5. Gavrilyuk, L.V., Basista, I.V., Afonin, D.S., Shevchishen, A.V., Khytra A.Ya., Lisnichenko D.V., et al. (2024). Vykorystannia elektronnykh dokaziv pid chas dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty myru, bezpeky liudstva ta mizhnarodnoho pravoporiadku (Protokol Berkli) [Use of Electronic Evidence in Pre-Trial Investigations of Crimes against Peace, Human Security and the International Legal Order (Berkeley Protocol)] / edited by Tsutsikiridze, M.S. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy; «Politekhnik» [in Ukrainian].

6. Haluz OSINT v suspilnii ta derzhavnii diialnosti [The field of OSINT in public and government activities]. (2023). Institute of Post-Information Society. URL: <https://kr-labs.com.ua/books/galuz-osint-v-suspilnii-ta-derzhavnii-diialnosti-10032023.pdf> [in Ukrainian].

7. Zorenko, D. S., Kulchitska, L. O., Lekh, R. V., & Chervyakov, O. I. (2024). *Vykorystannia instrumentiv ta metodiv OSINT dlia otrymannia poshukovoi informatsii* [Use of OSINT tools and methods for obtaining search information]. Kharkiv : Vydavets Miroshnychenko, O. A. [in Ukrainian].

8. Pashkovsky, M. (2025). Tekhnolohii proty zlochyniv viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia pravosuddia [Technologies against war crimes: challenges and opportunities for justice]. *JustTalk*. URL: https://drive.google.com/file/d/1iNqe4-l3kCOdt_RxLO7jykYHm7qlOU0Z/preview [in Ukrainian].

9. NATO OSINT Handbook V 1.2. (November 2001). URL: NATO OSINT Handbook V 1.2 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive [in English].

10. US PUBLIC LAW. 109-163-JAN. 6, 2006. National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006. URL: <https://www.congress.gov/109/plaws/publ163/PLAW-109publ163.pdf> [in English].

11. Vyrok Ternopilskoho miskraionnoho sudu Ternopilskoi oblasti u spravi № 607/18729/23 za ch. 7 st. 111-1 KK Ukrainy [Judgment of the Ternopil City District Court of Ternopil Region in case No. 607/18729/23 under Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121599242> [in Ukrainian].

12. Vyrok Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 344/19008/24 za ch. 7 st. 111-1 KK Ukrainy [Judgment of the Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Region in case No. 344/19008/24 under Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123535737> [in Ukrainian].

13. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska u kryminalnomu provadzhenni № 12024052770000367 za ch. 3 st. 111-1 KK Ukrainy [Ruling of the Zhovtnevy District Court of Dnipropetrovsk in criminal proceedings No. 12024052770000367 under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126668932> [in Ukrainian].

14. Vyrok Sobornoho raionnoho sudu m. Dnipra u spravi № 201/2452/24 za ch. 6 st. 111-1 KK Ukrainy [Judgment of the Soborny District Court of Dnipro in case No. 201/2452/24 under Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129043850> [in Ukrainian].

15. Torbas, O. O. (2025). Osoblyvosti dokazuvannia za dopomohoiu OSINT u kryminalnomu protsesi. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. [Features of evidence using OSINT in criminal proceedings. *Current issues of state and law*]. Vol. 105. Pp. 246–252. <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.28> [in Ukrainian].

16. Kovalenko, A. V. Ohliad kompiuternykh danykh pid chas rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti: typovi obiekty ta pryklady z praktyky. *Viina v Ukraini: зробleni vysnovky ta nezasvoieni uroky* [Review of computer data during the investigation of collaboration activities: typical objects and practical examples. *War in Ukraine: conclusions drawn and lessons not learned*] : zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22–23 liutoho 2024 roku) / upor. U. O. Tsmots. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Pp. 413–417 [in Ukrainian].

17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 28.02.2024 u spravi № 415/2182/20 (provadzhennia № 13-15ks22). [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 28 February 2024 in case No. 415/2182/20 (proceedings No. 13-15ks22)]. P. 125. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 25.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-15>

Лисейко Іван Володимирович,
аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
вулиця Сонячна, 3-А, Вінниця, 21008, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5642-3009>

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ТА ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

Анотація. У статті досліджено кримінально-правові аспекти вчинення кримінальних правопорушень організованою групою та злочинною організацією в контексті положень чинного Кримінального кодексу України. Метою роботи є з'ясування поняття, видів і правової природи цих форм співучасті, а також виявлення їх відмінностей та особливостей кваліфікації. Методологічною основою стали аналіз, синтез, формально-юридичний і порівняльно-правовий методи, що дало можливість здійснити комплексне дослідження обраної проблематики.

За результатами аналізу встановлено, що законодавець чітко визначає організовану групу як стійке об'єднання кількох осіб, які заздалегідь зорганізувалися для спільного вчинення кримінальних правопорушень, тоді як злочинна організація є більш складною формою співучасті з розподілом ролей, ієрархією та здатністю до системного відтворення злочинної діяльності. У статті наголошується, що наявність цих ознак суттєво впливає на кваліфікацію діянь і визначення ступеня відповідальності учасників. Особливу увагу приділено аналізу норм Загальної частини КК України та численних складів злочинів Особливої частини, де «вчинення кримінального правопорушення організованою групою» виступає кваліфікуючою ознакою.

Зроблено висновок, що правозастосовна практика стикається зі складнощами у відмежуванні організованої групи від злочинної організації, що зумовлює необхідність уточнення законодавчих положень і вироблення єдиних критеріїв. Практичне значення дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованих підходів до кваліфікації організованих форм злочинної діяльності та вдосконаленні механізму протидії організованим злочинностям в Україні.

Ключові слова: організована група, злочинна організація, кримінальне правопорушення, співучасть, кримінальна відповідальність, кваліфікація кримінальних правопорушень, організована злочинність в Україні.

Lyseiko Ivan. Concept, types and general characteristics of criminal offences committed by an organized group and criminal organization

Abstract. The article explores the criminal law aspects of committing criminal offences by an organized group and a criminal organization in the context of the current Criminal Code of Ukraine. The purpose of the study is to clarify the concept, types, and legal nature of these forms of complicity, as well as to identify their differences and peculiarities of qualification. The methodological basis of the research includes analysis, synthesis, formal legal and comparative legal methods, which made it possible to conduct a comprehensive examination of the issue.

The analysis has revealed that the legislator clearly defines an organized group as a stable association of several persons who have previously united to commit criminal offences jointly, whereas a criminal organization represents a more complex form of complicity with role distribution, hierarchy, and the ability to systematically reproduce criminal activity. The study emphasizes that the presence of such features significantly affects the qualification of acts and the degree of responsibility of participants. Special attention is given to the analysis of provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine and numerous offences in the Special Part where "commission of a criminal offence by an organized group" serves as a qualifying element.

The conclusion highlights that law enforcement practice faces difficulties in distinguishing between an organized group and a criminal organization, which necessitates further clarification of legislative provisions and the development of unified criteria. The practical significance of the study lies in forming scientifically grounded approaches to the qualification of organized forms of criminal activity and improving the mechanism for combating organized crime in Ukraine.

Key words organized group, criminal organization, criminal offence, complicity, criminal liability, qualification of crimes, organized crime in Ukraine.

Вступ. Належна організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, неможлива без з'ясування поняття, видів і загальної характеристики цих кримінальних правопорушень. І особливості початку досудового розслідування відповідних кримінальних правопорушень, і специфіка взаємодії правоохоронних органів та їх підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, часто залежать від правильного розуміння ознак складів відповідних кримінально-протиправних посягань. Щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою та злочинною організацією, то їх перелік та зміст прямо впливає з кримінально-правової характеристики відповідних складів. Тож методологічне значення висвітлення проблеми поняття, видів і загальної кримінально-правової характеристики посягань, вчинених організованими формами співучасників, не потребує додаткового доведення.

Матеріали та методи. Предметом нашої уваги в цій статті стане текст Кримінального кодексу України (далі у статті – КК України), матеріали релевантної судової практики, а також положення доктрини кримінального права, у яких відповідні нормативні та практичні тексти піддані науковому аналізу.

Щодо чинного КК України, то варто насамперед звернути увагу на норми розділу VI його Загальної частини. Ідеться про положення ч. 3 та 4 ст. 28 та ст. 30 КК України. Звернення до цих нормативних постулатів спрямує наше дослідження на з'ясування змісту ознак організованих форм співучасті й особливостей кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованих груп і злочинних організацій.

Нагадаємо, що відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо у його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення

цього й іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи [1]. Частина 4 цієї ж статті визначає основні ознаки злочинної організації, вказуючи, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо воно скоєне стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп [1].

Аналіз цих нормативних положень дасть можливість виокремити істотні ознаки цих форм співучасті, встановити їх зміст і відмінність між собою та іншими формами спільного вчинення кримінальних правопорушень.

Важливе значення для розуміння кримінально-правової природи кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, мають положення ст. 30 КК України, яка вказує на те, що організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них [1]. Це дає можливість визначити обсяг кримінального переслідування, яке повинно бути здійснене під час досудового розслідування відповідних посягань.

Не залишається поза увагою й Особлива частина КК України, яка містить вичерпний перелік кримінально-протиправних суспільно небезпечних посягань, у тому числі й тих, які

вчиняються організованими формами співучасті. Щодо кримінальних правопорушень, вчинених злочинною організацією, то їх перелік та ознаки відповідних складів здебільшого наведені в розділі IX Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки». У цьому разі йдеться про посягання, передбачені:

- ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній»;
- ст. 255² «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)»;
- ст. 257 «Бандитизм»;
- ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації»;
- ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань».

До цієї групи посягань можна віднести й інші кримінально-протиправні форми поведінки, які за своєю правовою природою не прямо, а опосередковано можуть бути віднесені до кримінальних правопорушень, вчинених злочинними організаціями або у їх складі. Йдеться про такі склади кримінальних правопорушень, як, наприклад, змова про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК України) та участь у транснаціональних організаціях, які займаються трансплантацією анатомічних матеріалів людини (ч. 5 ст. 143 КК України).

Щодо вчинення кримінального правопорушення організованою групою, то варто зазначити, що ця обставина досить часто використовується законодавцем як кваліфікуюча ознака самостійних кримінальних правопорушень, що посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони: основи національної безпеки (ч. 4 ст. 110² КК України); життя та здоров'я особи (ч. 2 ст. 129 КК України); воля, честь та гідність особи (ч. 3 ст. 146 КК України); власності (ч. 5 ст. 185 КК України) та багатьох інших.

З огляду на наведене виникає потреба розмежування правової природи вчинення кримінального правопорушення організованою групою та злочинною організацією.

Цьому та багатьом іншим доктринальним питанням кримінальної відповідальності за організовану злочинну діяльність присвячували свою наукову увагу відомі вітчизняні вчені, доробок яких став також предметом нашого аналізу в цій публікації.

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за організовані форми злочинної діяльності посідають важливе місце в українській кримінально-правовій науці. Найбільш ґрунтовні розробки у цій сфері належать А. А. Вознюку, який здійснив комплексний аналіз організованих форм співучасті, визначив їхні кримінально-правові ознаки та запропонував авторське бачення вдосконалення законодавства в цій частині [2]. Учений приділив особливу увагу питанням спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих угруповань, що має суттєве значення для практики протидії організованим злочинностям [3].

Значний внесок у розробку теорії злочинних організацій зробив О. В. Околіт, який зосередився на проблемі розмежування організованої групи та злочинної організації. Він акцентує увагу на необхідності більш чіткого законодавчого визначення ознак цих форм, оскільки нечіткість формулювань у КК України ускладнює правозастосування [4; 5]. У своїх працях науковець пропонує диференційований підхід до кримінальної відповідальності учасників залежно від рівня їхньої участі у злочинному співтоваристві.

О. О. Кваша розглядає організовану злочинність крізь призму соціально-правових викликів, зокрема в умовах глобалізації та гібридної війни. Авторка звертає увагу на феномен «злочинів у законі» як специфічний інститут злочинного середовища, наголошуючи на потребі спеціальних правових механізмів для протидії такій формі кримінальної субкультури [6; 7].

У працях О. О. Дудорова (у співавторстві з А. А. Вознюком) досліджено питання кваліфікації злочинів, учинених організованими угрупованнями. Вчені пропонують розглядати участь у злочинній організації як самостійний склад злочину, що забезпечує більшу ефективність правозастосування й унеможливує уникнення відповідальності [8].

Аналіз цих та інших наукових праць свідчить, що проблематика кримінальної відповідальності за організовані форми злочинної діяльності є однією з найактуальніших у вітчизняній юридичній науці. Дослідники акцентують на необхідності:

- чіткішого визначення кримінально-правових ознак організованих груп і злочинних організацій;
- удосконалення кваліфікації злочинів, учинених організованими об'єднаннями;
- урахування новітніх соціальних викликів (корупція, «злочини в законі», гібридна війна) у правовому регулюванні.

Ці праці створюють теоретичну основу для вироблення дієвих механізмів протидії організованим злочинності, належної організації досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією.

Результати. Для того щоб надати відповідь на питання, поставлене в назві цієї статті, потрібно насамперед визначити відмінність між відповідними формами організованої злочинної діяльності та вказати на те, як ця відмінність впливає на кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, які вчиняються особами у складі організованих форм співучасті.

Орієнтиром для визначення змісту ознак організованих форм співучасті та їх впливу на розмежування організованої злочинної групи та злочинної організації стануть нормативні положення частин 3 та 4 ст. 28 КК України. Їх аналіз дає змогу стверджувати, що відмінність між відповідними формами співучасті полягає як у кількісних, так і у якісних показниках. Однак, перед тим як перейти до відмінних ознак, є сенс зупинися на спільних ознаках, які характеризують саме організований характер кримінально-протиправної діяльності учасників таких об'єднань і виокремлюють вказані форми співучасті з-поміж інших.

Насамперед ідеться про стійкий характер об'єднання осіб для здійснення в майбутньому відповідної злочинної діяльності. І організована група, і злочинна організація характеризуються законодавцем як «стійке об'єднання осіб».

Аналіз релевантної судової практики засвідчує, що Верховний Суд України, ще у 2005 році зумів досить наочно відобразити зміст ознаки стійкості, що характерна як для організованої групи, так і для злочинної організації. Так, у відповідній постанові Пленуму Верховний Суд України констатував, що стійкість організованої групи та злочинної організації полягає у їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів і визначення порядку їх наповнення й використання тощо. Набуття організованою групою крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів) свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію [9]. Переконалий, що відповідне положення як своєрідна есенція судової практики, досі зберегло свою актуальність.

Зрозуміло, що вказана позиція вищої судової інстанції уточняється й розвивається в рішеннях Верховного Суду, що містять певні правові позиції з цього приводу. Так, в одному з рішень Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зазначено, що стійкість злочинного об'єднання (організованої групи) не можна розуміти тільки як ступінь деталізації

злочинного плану й розподілу обов'язків між учасниками об'єднання. Ці критерії не є свідченням стійкості, а, як правило, визначаються характером злочину, який готується [10].

Наступною спільною ознакою цих форм співучасті є попередня зорганізованість для подальшої кримінально-протиправної діяльності. При цьому для кримінального правопорушення, вчиненого організованою злочинною групою, припинення злочинної діяльності в цій стадії є готуванням до кримінального правопорушення, яке мало бути вчинене та кваліфікується з посиланням на ст. 14 КК України, а для злочинної організації у будь-якому з їх різновидів вчинене кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення за ознакою створення такої спільноти або її організація.

На цьому спільні ознаки для цих організованих форм співучасті завершуються й варто навести ознаки, які і формально, і змістовно дають можливість відрізнити організовану групу від злочинної організації.

Формальною, або, як інколи її ще називають, кількісною ознакою, цих форм співучасті є кількість осіб, що беруть безпосередню участь у такому об'єднанні. Закон, зрозуміло, визначає лише мінімальну кількість учасників: для організованої групи – мінімум три особи; для злочинної організації – мінімум п'ять осіб. При цьому, враховуючи загальне розуміння співучасті, наведене в ст. 26 КК України, кожна із цих осіб повинна бути наділена всіма ознаками суб'єкта кримінального правопорушення: бути фізичною особою (людиною); бути осудною та досягти віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ця формальна (кількісна) ознака не може виступати єдиною розмежувальною властивістю спільноти, адже цілком можливі ситуації, що учасниками організованої групи можуть бути особи в кількості п'ять ті більше. Тому варто розглянути й наступні ознаки, які точно дадуть можливість виконати цю логіко-правову задачу – розмежувати вказані поняття.

Закон визначає злочинну організацію як ієрархічне об'єднання, ставлячи завдання визначення кримінально-правового змісту поняття «ієрархія». Згадана вище постанова Пленуму

Верховного Суду України ставиться до цього питання дещо спрощено, зазначаючи, що ієрархічність злочинної організації полягає у підпорядкованості учасників останньої організатору й забезпечує певний порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє збереженню функціональних зв'язків і принципів взаємозалежності його учасників або структурних частин під час здійснення спільної злочинної діяльності [9]. Нам видається, що такий спрощений підхід не відповідає сутності саме організації як об'єкта правової оцінки. Більш обґрунтованим є підхід, відповідно до якого організація є ієрархічною у тому разі, коли її структура відображає як мінімум три підпорядковані ланки суб'єктів. З такого розуміння ознаки ієрархічності й варто виходити, надаючи кримінально-правову оцінку певній кримінальній спільноті.

Важливою складовою ознакою поняття злочинної організації, яка відсутня в понятті організованої групи, є спеціальна мета створення такої спільноти. Закон у ч. 4 ст. 28 визначає таку мету альтернативно:

- 1) безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації;
- 2) керівництво чи координація кримінально протиправної діяльності інших осіб;
- 3) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Потрібно вказати, що конкретні форми кримінально-протиправні форми злочинних організацій, відображені як самостійні склади кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України, передбачають ці різновиди мети як ознаки складів кримінальних правопорушень. Так, у ст. 255 КК України мета створення організації виводиться шляхом системного тлумачення кримінального закону і збігається з визначеною у ч. 4 ст. 28 КК України; у ст. 255² КК України метою злочинного зібрання (сходки) Закон визначає планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу; у ст. 257 метою бандитизму є напад на підприємства, установи, організації чи окремих громадян; системне тлумачення

ст. 258³ КК України дає підстави стверджувати, що метою визначених у ній злочинних груп та організацій є мета здійснення терористичних актів або терористичної діяльності [11]; щодо посягання, передбаченого у ст. 260 КК України, незважаючи на те, що мета в диспозиції не вказана, доктрина права стверджує, що метою такої протиправної діяльності є підміна легітимних органів державної влади у виконанні оборонних і правоохоронних функцій [12].

Для організованої групи відповідна мета не є обов'язковою ознакою. У ч. 3 ст. 28 КК України визначено, що відповідне об'єднання зорганізувалося для вчинення цього й іншого (інших) кримінальних правопорушень. Примітно, що саме вчинення кримінального правопорушення організованою групою і перетворює його, як правило, у тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Так, наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 146 КК, відповідно до положень ст. 12 КК України є нетяжким злочином, а вже за ч. 3 ст. 146 за ознакою «вчинене організованою групою» є тяжким злочином.

Наведені вище міркування переводять нас до такої важливої позиції. Кримінальне законодавство України не встановлює відповідальності за створення організованої групи безвідносно до іншого кримінального правопорушення, яке мала на меті вчинити така група. Інакше кажучи, вчинення кримінального правопорушення організованою групою підвищує ступінь суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення, і, якщо вказана обставина визначена у статті Особливої частини КК України як кваліфікуюча (особливо кваліфікуюча) ознака відповідного складу, вчинене потребує кваліфікації за відповідною частиною статті Особливої частини КК про те кримінальне правопорушення, яке вчинила особа у складі організованої групи (крадіжка, розбій, одержання неправомірної вигоди тощо). При цьому посилатися у формулі кваліфікації на ч. 3 ст. 28 КК України не потрібно.

За нашими підрахунками в Особливій частині КК України така ознака, як вчинення кримінального правопорушення організованою групою / у складі організованої групи, зустрічається 55 разів.

Якщо ця обставина не врахована у структурі кваліфікованого / особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення, то кримінально-правова кваліфікація повинна відбуватися за відповідною частиною статті Особливої частини про кримінальне правопорушення, яке вчинене у складі організованої групи та з обов'язковим посиланням на ч. 3 ст. 28 КК України. При цьому під час призначення покарання суд повинен врахувати цю обставину як таку, яка обтяжує покарання відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України.

Вчинення ж кримінального правопорушення у складі злочинної організації тягне за собою інші кримінально-правові наслідки. Обумовлено це своєрідною правовою природою злочинної організації як самостійного суспільно небезпечного феномену, здатного, на думку вітчизняного законодавця, заподіяти шкоду громадській безпеці України лише самим фактом свого існування. Це відображено в особливостях об'єктивної сторони відповідних складів кримінальних правопорушень, які було викладено нами вище. Так, щодо загального виду злочинної організації у ч. 1 ст. 255 КК України відповідальність передбачена вже за сам факт її створення, керівництво нею або навіть за участь у такій організації. Подібні діяння передбачено і в інших статтях Особливої частини КК України. Це тягне за собою висновок про те, що вчинення будь-якого іншого кримінального правопорушення у складі такої організації потребує кваліфікації дій за сукупністю: за статтею Особливої частини КК України про певний різновид злочинної організації та статтею Особливої частини КК України про те кримінальне правопорушення, яке було вчинене цією організацією. Так, наприклад, якщо особа ввійшла до складу банди та вчинила в цьому складі розбійний напад, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю ст. 257 та ч. 4 ст. 187 КК України як участь у банді та розбій, вчинений організованою групою. При цьому посилатися на статті Загальної частини КК не потрібно і покарання призначатиметься за правилами про призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

Відверто кажучи, загальновизнаних правил кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених злочинною організацією, доктрина кримінального права не виробила [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати, що кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою та злочинною організацією, – це суспільно небезпечні кримінально-протиправні посягання на різноманітні об'єкти кримінально-правової охорони, вчинені за умов наявності суттєвих необхідних ознак організованих форм співучасті, визначених у частинах 3 та 4 ст. 28 КК України.

Такі кримінальні правопорушення піддаються класифікації на види за різними критеріями. Істотною класифікацією, яка має безпосереднє кримінально-правове значення, оскільки впливає на кримінально-правову кваліфікацію, є поділ таких правопорушень за

ступенем організованості відповідної форми співучасті: кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою, та кримінальні правопорушення, вчинені злочинною організацією.

Кожну із цих груп можна піддати класифікації наступного рівня за іншими ознаками, як істотними, так і неістотними. Так, наприклад, допоміжним буде поділ кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою, за ознакою родового об'єкта посягання. Натомість поділ кримінальних правопорушень, вчинених злочинною організацією, за ознакою виду такої організації буде істотним.

Загальна характеристика аналізованих кримінальних правопорушень складатиметься із сукупності ознак відповідного складу кримінального правопорушення, яке вчинене в організованих формах співучасті, та ознак цих організованих форм співучасті.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 03.07.2025).
2. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
3. Вознюк А. А. Організовані форми співучасті за Кримінальним кодексом України. URL: <https://elar.navy.edu.ua/server/api/core/bitstreams/925a37b1-828a-470f-b1b4-3490509021f4/content> (дата звернення: 05.07.2025).
4. Околіт О. В. Кримінально-правові ознаки злочинної організації: проблеми теорії та практики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 358–366.
5. Околіт О. В. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації та злочинної спільноти, а також керівництво ними. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 78. Ч. 2. С. 220–227.
6. Кваша О. О. Легітимація статусу «злочинців у законі» як панацея в протидії організованим злочинності в Україні. *Кримінологія: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : зб. наук. пр. Ч. 1. Харків : Право, 2020. С. 112–118.
7. Кваша О. О. Злочинні організації в умовах глобалізації та «гібридної війни» в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2021. С. 215–221.
8. Дудоров О. О., Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3df45eb4-f8d1-4511-9235-5d2617f72856/content> (дата звернення 05.07.2025).
9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (дата звернення 06.07.2025).
10. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 31.05.2018 у справі № 263/4688/15-к URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74505888?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 06.07.2025).
11. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення 07.07.2025).
12. Ступка В. Ю., Цвіркун Н. Ю. Щодо необхідності визначення понять «воєнізовані та збройні формування». *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*. Харків : ХНУВС, 2019. С. 192–193.

13. Азаров Д. С., Марін О. К. Як кваліфікувати бандитизм: чи народжується істина у полеміці? *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 22. Том. 2. С. 285–307.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 03.07.2025) [in Ukrainian].
2. Vozniuk, A.A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynykh obiednan ta uchast u nykh : monohrafiia* [Criminal liability for creating criminal associations and participation in them: Monograph]. Kyiv: FOP Maslakov. 928 p. [in Ukrainian].
3. Vozniuk, A.A. Orhanizovani formy spivuchasti za Kryminalnym kodeksom Ukrainy [Organized forms of complicity under the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/925a37b1-828a-470f-b1b4-3490509021f4/content> (accessed: 05.09.2025) [in Ukrainian].
4. Okolit, O.V. (2023). Kryminalno-pravovi oznaky zlochyynnoi orhanizatsii: problemy teorii ta praktyky [Criminal law features of a criminal organization: Problems of theory and practice]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 358–366 [in Ukrainian].
5. Okolit, O.V. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynnoi orhanizatsii ta zlochyynnoi spilnoty, a takozh kerivnytstvo nymy [Criminal liability for creating a criminal organization and a criminal community, as well as managing them]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 78 (2), 220–227 [in Ukrainian].
6. Kvasha, O.O. (2020). Lehitymatsiia statusu “zlodii u zakoni” yak panatseia v protyidii orhanizovanii zlochyynnosti v Ukraini [Legitimation of the status of “thief-in-law” as a panacea in countering organized crime in Ukraine]. *Kryminolohiia: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia* (Criminology: Experience, Current Problems and Ways of Their Solution): zb. nauk. pr. Ch. 1. Kharkiv: Pravo, 112–118 [in Ukrainian].
7. Kvasha, O.O. (2021). Zlochyynni orhanizatsii v umovakh hlobalizatsii ta “hibrydnoi viiny” v Ukraini [Criminal organizations in the context of globalization and “hybrid war” in Ukraine]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia – Criminological Theory and Practice: Experience, Current Problems and Ways of Their Solution*: zb. nauk. pr. Kharkiv: Pravo, 215–221 [in Ukrainian].
8. Dudorov, O.O. & Vozniuk, A.A. Kryminalna vidpovidalnist za zlochyyny, vchyneni zlochyynnoi spilnotoiu: analiz zakonodavchykh novel [Criminal liability for crimes committed by a criminal community: Analysis of legislative novelties]. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3df45eb4-f8d1-4511-9235-5d2617f72856/content> (accessed: 05.07.2025) [in Ukrainian].
9. Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyyny, vchyneni stiikymy zlochyynnymy obiednanniamy [On the practice of courts considering criminal cases on crimes committed by stable criminal associations]. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy (Plenum of the Supreme Court of Ukraine) № 13 vid 23.12.2005. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (accessed: 06.07.2025) [in Ukrainian].
10. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty KKS VS [Criminal Cassation Court of the Supreme Court] vid 31.05.2018 roku u spravi № 263/4688/15-k. Retrieved from: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74505888?utm_source=chatgpt.com (accessed: 06.09.2025) [in Ukrainian].
11. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy [On combating terrorism: Law of Ukraine] vid 20.03.2003. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (accessed: 07.09.2025) [in Ukrainian].
12. Stupka, V.Yu., & Tsvirkun, N.Yu. (2019). Shchodo neobkhidnosti vyznachennia poniat “voienizovani ta zbroini formuvannia” [On the need to define the concepts of “paramilitary and armed formations”]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protyidii zlochyynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadkuiu* (Criminal Law and Criminological Means of Combating Crimes Against Public Safety and Public Order). Kharkiv: KhNUVS, 192–193 [in Ukrainian].
13. Azarov, D.S., & Marin, O.K. (2024). Yak kvalifikuvaty bandytyzm: chy narodzhuietsia istyna u polemitsi? [How to qualify banditry: Is truth born in polemics?]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 22 (2), 285–307 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-16>

Никеруй Зоряна Богданівна,
аспірантка кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0464-3360>

ХАРАКТЕРИСТИКА РИЗИКУ НЕЗАКОННОГО ВПЛИВУ НА ПОТЕРПІЛОГО, СВІДКА, ІНШОГО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО, ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті досліджується правова природа та змістова характеристика ризику незаконного впливу на учасників кримінального провадження як самостійного правового феномену. Розкривається поняття ризику незаконного впливу, його структурні елементи, критерії оцінки та фактори, що обумовлюють виникнення такого ризику. Аналізується категорія «достатніх даних» про загрозу учасникам провадження в контексті статті 52 КПК України як підстави для застосування заходів безпеки. Досліджуються об'єктивні та суб'єктивні чинники, що формують ризик незаконного впливу, включно із характером злочину, особою підозрюваного чи обвинуваченого, їхніми зв'язками та ресурсами, попередньою протиправною поведінкою. Розглядається специфіка ризику щодо різних категорій учасників провадження: потерпілих, свідків, інших підозрюваних та обвинувачених у групових злочинах, експертів, спеціалістів. Обґрунтовується необхідність диференційованого підходу до оцінки ризику залежно від процесуального статусу особи та її ролі в доказуванні. Аналізується практика Верховного Суду України щодо встановлення наявності ризику незаконного впливу та застосування заходів безпеки. Здійснено порівняльний аналіз підходів до оцінки ризику незаконного впливу в кримінальному процесі США, Німеччини та Великої Британії. Запропоновано модель комплексної оцінки ризику незаконного впливу, що має індикатори загрози, шкалу оцінювання й алгоритм прийняття рішень про застосування заходів безпеки. Визначено перспективні напрями вдосконалення нормативного регулювання та правозастосовної практики у сфері протидії незаконному впливу на учасників кримінального провадження.

Ключові слова: ризик незаконного впливу, учасники кримінального провадження, оцінка ризику, достатні дані про загрозу, заходи безпеки, потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, експерт, спеціаліст, критерії оцінки ризику.

Nykerui Zoriana. Characteristics of the risk of illegal influence on the victim, witness, another suspect, accused, expert, specialist in the same criminal proceedings

Abstract. The article examines the legal nature and substantive characteristics of the risk of illegal influence on participants in criminal proceedings as an independent legal phenomenon. The concept of the risk of illegal influence, its structural elements, evaluation criteria and factors that determine the occurrence of such risk are revealed. The category of "sufficient data" about the threat to participants in proceedings in the context of Article 52 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as a basis for applying security measures is analyzed. Objective and subjective factors that form the risk of illegal influence are investigated, including the nature of the crime, the identity of the suspect or accused, their connections and resources, previous unlawful behavior. The specifics of the risk for different categories of participants in proceedings are considered: victims, witnesses, other suspects and accused in group crimes, experts, specialists. The necessity of a differentiated approach to risk assessment depending on the procedural status of the person and their role in proving is substantiated. The practice of the Supreme Court of Ukraine regarding the establishment of the presence of the risk of illegal influence and the application of security measures is analyzed. A comparative analysis of approaches to assessing the risk of illegal influence in criminal proceedings of the USA, Germany and Great Britain has been carried out. A model for comprehensive assessment of the risk of illegal influence is proposed, which includes threat indicators, an assessment scale and an algorithm for making decisions on the application of security measures. Promising

directions for improving normative regulation and law enforcement practice in the field of counteracting illegal influence on participants in criminal proceedings have been identified.

Key words: *risk of illegal influence, participants in criminal proceedings, risk assessment, sufficient data about threat, security measures, victim, witness, suspect, accused, expert, specialist, risk assessment criteria.*

Вступ. Проблема забезпечення належного функціонування кримінального судочинства безпосередньо пов'язана з необхідністю захисту учасників процесу від будь-яких форм незаконного впливу. Ризик такого впливу є об'єктивно існуючим явищем, яке може суттєво вплинути на хід та результати кримінального провадження, перешкодити встановленню істини та забезпеченню прав і законних інтересів усіх учасників процесу.

Категорія «ризик незаконного впливу» хоча й не отримала прямого законодавчого закріплення у КПК України [1], фактично становить підґрунтя для застосування заходів безпеки учасників кримінального провадження, передбачених статтею 52 КПК України. Законодавець оперує терміном «достатні дані про те, що потерпілому, свідку чи іншим учасникам кримінального провадження, а також членам їхніх сімей чи близьким родичам загрожують вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна або іншими небезпечними протиправними діями», що по суті відображає існування реального ризику незаконного впливу.

Розуміння правової природи та змістовних характеристик ризику незаконного впливу має важливе значення як для теорії кримінального процесу, так і для правозастосовної практики. Від правильної оцінки такого ризику залежать своєчасність та адекватність заходів реагування, балансування між захистом учасників провадження й дотриманням інших процесуальних принципів, зокрема змагальності та права на захист.

Актуальність дослідження ризику незаконного впливу обумовлена кількома чинниками. По-перше, статистика свідчить про значну кількість випадків тиску на учасників кримінального провадження, особливо у справах про організовану злочинність, корупцію та інші тяжкі злочини. По-друге, відсутність чітких законодавчих критеріїв оцінки ризику породжує неоднакову правозастосовну практику.

По-третє, міжнародні стандарти правосуддя вимагають від держави забезпечення ефективного захисту учасників судових процесів, що неможливо без належної оцінки ризиків.

Питання оцінки ризиків у кримінальному процесі досліджувались у працях Ю. П. Алєніна, О. В. Капліної, Л. М. Лобойка, В. Т. Мальяренка, М. А. Погорєцького, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, О. Г. Шило та інших науковців. Водночас комплексний аналіз саме ризику незаконного впливу як окремого правового феномену, його структури, критеріїв оцінки й особливостей щодо різних категорій учасників провадження залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є розкриття правової природи та змістовної характеристики ризику незаконного впливу на учасників кримінального провадження, визначення критеріїв та методології його оцінки, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Матеріали та методи. *Методологічну основу дослідження* становить система загальнонаукових і спеціальних юридичних методів. Діалектичний метод застосовувався для розуміння ризику незаконного впливу як динамічного явища, що змінюється залежно від обставин конкретного провадження. Системно-структурний метод використовувався для виявлення структурних елементів ризику, їх взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Формально-логічний метод дав змогу розкрити зміст основних понять, зокрема «ризик незаконного впливу», «достатні дані про загрозу», «учасники кримінального провадження». Метод юридичного аналізу застосовувався для дослідження норм КПК України, що регулюють застосування заходів безпеки, та практики їх застосування судами.

Порівняльно-правовий метод використовувався для аналізу підходів до оцінки ризику незаконного впливу в законодавстві та практиці США, Німеччини, Великої Британії. Статис-

тичний метод застосовувався для виявлення закономірностей у випадках реалізації ризику незаконного впливу залежно від виду злочину, особи обвинуваченого й інших факторів.

Метод моделювання використовувався для розробки системи індикаторів ризику незаконного впливу й алгоритму прийняття рішень про застосування заходів безпеки. Методи аналізу та синтезу дали змогу узагальнити результати дослідження та сформулювати висновки і пропозиції.

Емпіричну базу дослідження становлять положення КПК України [1], Кримінального кодексу України [2], Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3], постанови Верховного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини [4; 5], законодавство зарубіжних країн [6; 7], наукові праці й аналітичні матеріали міжнародних організацій [8; 9; 10; 11; 12].

Результати. Ризик незаконного впливу на учасників кримінального провадження є складним правовим феноменом, що поєднує кримінальні процесуальні, кримінологічні та віктимологічні аспекти. З правової позиції це ймовірність настання небажаних наслідків у вигляді незаконного впливу на учасників процесу, яка оцінюється на підставі об'єктивних даних та обставин конкретного кримінального провадження.

Ризик незаконного впливу слід відрізняти від безпосереднього факту такого впливу. Якщо незаконний вплив є реально вчиненою протиправною дією (погрозою, насильством, підкупом тощо), то ризик відображає потенційну можливість такої дії. Водночас наявність ризику створює правові підстави для вжиття превентивних заходів безпеки ще до моменту реалізації загрози.

Законодавець у статті 52 КПК України закріплює категорію «достатніх даних» про загрозу як підставу для застосування заходів безпеки [1]. Ця формула фактично означає необхідність встановлення реального ризику незаконного впливу. Достатність даних передбачає наявність конкретних фактів, обставин чи інформації, які дають змогу дійти обґрун-

тованого висновку про існування загрози. Це можуть бути як прямі докази (погрози, факти насильства), так і сукупність непрямих обставин (характер злочину, особа обвинуваченого, попередні випадки тиску).

Важливим питанням є дослідження структури ризику незаконного впливу. На нашу думку, ризик незаконного впливу має складну структуру, що містить такі елементи: 1) джерело ризику (особа або група осіб, які потенційно можуть здійснити незаконний вплив); 2) об'єкт ризику (учасник провадження, щодо якого існує загроза); 3) зміст ризику (характер можливого впливу); 4) ймовірність реалізації ризику; 5) потенційні наслідки реалізації ризику.

Джерелом ризику найчастіше є сам підозрюваний чи обвинувачений, а також особи, пов'язані з ним (співучасники, члени організованої групи, родичі, знайомі). У деяких випадках джерелом ризику можуть бути треті особи, зацікавлені в певному результаті провадження. Ідентифікація джерела ризику має важливе значення для вибору адекватних заходів безпеки.

Об'єктом ризику виступають різні категорії учасників кримінального провадження. Найбільш вразливими є потерпілі та свідки, оскільки їхні показання часто мають вирішальне значення для доказування, а процесуальний статус не передбачає таких гарантій захисту, як у підозрюваного чи обвинуваченого. Однак ризику незаконного впливу можуть піддаватися й інші підозрювані чи обвинувачені в групових злочинах, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті.

Зміст ризику відображає характер можливого впливу. Відповідно до статті 52 КПК України, це можуть бути погрози вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна або інші небезпечні протиправні діяння. До них належать: фізичне насильство різного ступеня тяжкості, психологічний тиск (залякування, шантаж), підкуп, обман, використання службової чи матеріальної залежності, вплив через близьких осіб. Важливо, що закон не обмежує перелік форм незаконного впливу, що дає змогу враховувати будь-які небезпечні протиправні діяння.

Дослідивши в науковій літературі критерії оцінки ризику незаконного впливу, ми дійшли висновку, що оцінка ризику незаконного впливу повинна базуватися на комплексі об'єктивних критеріїв. До основних критеріїв належать:

1) характер та тяжкість інкримінованого злочину. Ризик незаконного впливу є значно вищим у справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини, особливо пов'язані з організованою злочинністю, корупцією, тероризмом, торгівлею людьми чи наркотиками. Високі ставки покарання створюють додаткову мотивацію для тиску на учасників процесу;

2) особа підозрюваного чи обвинуваченого. Суттєвими є такі обставини: наявність судимостей, особливо за злочини проти правосуддя; зв'язки з організованими злочинними угрупованнями; наявність значних фінансових ресурсів; обіймання високих посад або вплив у певних сферах; репутація особи як схильної до насильства чи інших протиправних дій;

3) попередня поведінка підозрюваного чи обвинуваченого. Факти висловлювання погроз, спроби встановлення контакту з учасниками провадження, випадки тиску в минулому, порушення умов запобіжного заходу свідчать про високий ризик незаконного впливу;

4) характер відносин між підозрюваним / обвинуваченим і потенційною жертвою впливу. Наявність конфліктних відносин, залежності (службової, матеріальної, родинної) підвищує імовірність незаконного впливу. Водночас і дружні чи родинні зв'язки можуть створювати ризик, якщо існує можливість маніпуляції або психологічного тиску;

5) значення показань чи висновків для доказування. Чим більше значення мають показання свідка, потерпілого або висновки експерта для встановлення вини обвинуваченого, тим вищий ризик незаконного впливу на цих осіб;

6) вразливість потенційної жертви впливу. До факторів вразливості належать: неповнолітній вік, похилий вік, стан здоров'я (фізичного чи психічного), низький соціальний статус, відсутність соціальної підтримки, попередній травматичний досвід;

7) наявність конкретної інформації про загрозу. Найбільш вагомими є прямі докази загрози: заяви потерпілого чи свідка про погрози, оперативна інформація, факти переслідування, спроби встановлення контакту через посередників.

Важливим аспектом виступає специфіка ризику щодо різних категорій учасників провадження. Отже, ризик незаконного впливу має певну специфіку залежно від процесуального статусу та ролі особи в кримінальному провадженні.

Щодо потерпілих ризик є особливо високим у кримінальних провадженнях про насильницькі злочини, де існують попередні конфліктні відносини з підозрюваним (обвинуваченим). Потерпілі часто є основними свідками кримінального правопорушення, а їхня позиція може суттєво вплинути на результат провадження. Водночас потерпілі є найбільш вразливою категорією через травматичний досвід, емоційний стан, можливу залежність від обвинуваченого.

Свідки піддаються ризику незаконного впливу залежно від значення їхніх показань. Найбільш вразливими є очевидці кримінального правопорушення, особливо якщо вони випадкові та не мають попередніх зв'язків з підозрюваним (обвинуваченим). Проте саме відсутність таких зв'язків робить їх менш передбачуваними з погляду обвинуваченого, що може підвищувати ризик тиску. Водночас свідки з числа близьких чи знайомих обвинуваченого можуть зазнавати тиску через існуючі відносини, почуття лояльності або страх втратити зв'язок.

Інші підозрювані чи обвинувачені в тому ж кримінальному провадженні можуть бути об'єктом ризику незаконного впливу у справах про групові кримінальні правопорушення. Організатори або інші співучасники можуть чинити тиск із метою примусити взяти на себе вину, змінити показання або відмовитися від викриття інших учасників. Особливо високий ризик існує у структурованих злочинних організаціях з ієрархією та дисципліною.

Експерти та спеціалісти піддаються специфічному ризику, пов'язаному з їхньою професійною діяльністю. Тиск може здійснюватися

з метою отримання бажаного висновку або дискредитації вже наданого висновку. Ризик підвищується у справах із високою публічністю, значними фінансовими інтересами або коли висновок експерта є ключовим доказом.

Методологія оцінки ризику незаконного впливу. Оцінка ризику повинна здійснюватися за чіткою методологією, яка забезпечує об'єктивність та обґрунтованість рішень про застосування заходів безпеки [13]. Пропонується така модель оцінки ризику:

Етап 1. Збір інформації про обставини, що можуть свідчити про існування ризику. Це передбачає аналіз матеріалів кримінального провадження, опитування потенційної жертви впливу, отримання оперативної інформації, вивчення особи підозрюваного чи обвинуваченого.

Етап 2. Ідентифікація індикаторів ризику. Кожен із критеріїв оцінюється на предмет наявності факторів, що свідчать про ризик. Наприклад, у категорії «характер злочину» індикаторами можуть бути: тяжкий чи особливо тяжкий злочин (+), злочин у складі організованої групи (+), корупційний злочин (+), насильницький злочин (+).

Етап 3. Визначення рівня ризику. Пропонується трирівнева шкала: низький ризик (застосування заходів безпеки не є необхідним, але ситуація контролюється), середній ризик (рекомендується застосування превентивних заходів), високий ризик (обов'язкове негайне застосування заходів безпеки).

Етап 4. Прийняття рішення про застосування заходів безпеки. Рішення повинно бути пропорційним рівню ризику та враховувати баланс між захистом особи й дотриманням інших процесуальних принципів.

Етап 5. Моніторинг ситуації та перегляд оцінки ризику. Ризик є динамічною категорією, яка може змінюватися на різних стадіях провадження, тому необхідний постійний моніторинг і готовність до коригування заходів безпеки.

Практика оцінки ризику в Україні. Аналіз судової практики свідчить про неоднаковий підхід судів до оцінки ризику незаконного впливу. У деяких випадках суди задоволь-

няють клопотання про застосування заходів безпеки на підставі самого лише твердження заявника про загрозу без перевірки обґрунтованості таких тверджень. В інших випадках, навпаки, суди встановлюють надмірно високий стандарт доказування загрози, вимагаючи прямих доказів погроз або насильства.

Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово підкреслював необхідність індивідуальної оцінки ризику в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. Зокрема, суд звертав увагу на те, що характер злочину сам по собі може свідчити про високий ризик тиску на свідків, особливо у справах про організовану злочинність.

Проблемою залишається відсутність стандартизованих процедур оцінки ризику. Рішення часто приймаються інтуїтивно, без системного аналізу всіх релевантних факторів. Це призводить до випадків як надмірного, так і недостатнього застосування заходів безпеки.

Порівняльно-правовий аналіз підходів до оцінки ризику. У США оцінка ризику для учасників кримінального процесу здійснюється на підставі формалізованих процедур. Федеральна програма захисту свідків (WITSEC) передбачає ретельну оцінку ризику перед включенням особи до програми [6; 12]. Враховуються такі фактори: серйозність загрози життю чи здоров'ю, характер злочину, значення показань для справи, готовність особи співпрацювати з правоохоронними органами.

У Німеччині оцінка ризику для свідків здійснюється поліцією та прокуратурою на ранніх стадіях провадження. Застосовується система індикаторів ризику, що охоплює як об'єктивні фактори (характер злочину, особа обвинуваченого), так і суб'єктивні (страх свідка, його оцінка загрози). Особлива увага приділяється захисту неповнолітніх і потерпілих від сексуальних злочинів.

Законодавство Великої Британії передбачає процедуру визначення «вразливих і залякуваних свідків» (vulnerable and intimidated witnesses), яким надаються спеціальні заходи захисту під час судового розгляду. Оцінка здійснюється судом за клопотанням сторони або

з власної ініціативи. Критеріями є вік, стан здоров'я, характер злочину, обставини, що свідчать про залякування.

Спільним для всіх розглянутих юрисдикцій є визнання необхідності формалізованої оцінки ризику на підставі об'єктивних критеріїв [7; 10]. Водночас підходи різняться за ступенем деталізації процедур і розподілом повноважень між різними органами.

Напрями вдосконалення правового регулювання. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі напрями вдосконалення правового регулювання оцінки ризику незаконного впливу [14; 15; 16; 17]:

1. Законодавче закріплення критеріїв оцінки ризику незаконного впливу. Це може бути зроблено шляхом внесення змін до КПК України [1] або прийняття відповідного підзаконного акта, що встановлює методологію оцінки ризику.

2. Створення стандартизованих форм оцінки ризику для використання слідчими, прокурорами та суддями. Така форма повинна містити перелік індикаторів ризику та шкалу оцінювання.

3. Запровадження обов'язкового документування процесу оцінки ризику з обґрунтуванням висновків. Це підвищить прозорість та обґрунтованість рішень про застосування заходів безпеки.

4. Розробка спеціальних навчальних програм для працівників правоохоронних органів і суддів з питань оцінки ризику незаконного впливу.

5. Створення механізму постійного моніторингу та перегляду оцінки ризику протягом кримінального провадження з можливістю оперативного реагування на зміну обставин.

Висновки. Ризик незаконного впливу на учасників кримінального провадження є самостійним правовим феноменом, що становить підґрунтя для застосування заходів безпеки. Хоча цей термін прямо не використовується в КПК України, категорія «достатніх даних» про загрозу, передбачена статтею 52 КПК, фактично відображає необхідність встановлення реального ризику незаконного впливу.

Ризик незаконного впливу має складну структуру, що передбачає джерело ризику, об'єкт ризику, зміст можливого впливу, ймовірність реалізації та потенційні наслідки. Оцінка такого ризику повинна базуватися на комплексі об'єктивних критеріїв, включно з характером злочину, особою підозрюваного чи обвинуваченого, попередньою поведінкою, характером відносин між сторонами, значенням показань чи висновків для доказування, вразливістю потенційної жертви впливу.

Дослідження виявило специфіку ризику незаконного впливу щодо різних категорій учасників провадження. Потерпілі та свідки є найбільш вразливими через значення їхніх показань і відсутність спеціальних процесуальних гарантій захисту. Інші підозрювані чи обвинувачені в групових злочинах можуть зазнавати тиску з боку співучасників. Експерти та спеціалісти піддаються специфічному ризику, пов'язаному з їхньою професійною діяльністю та значенням висновків для справи.

Запропонована модель комплексної оцінки ризику передбачає п'ять етапів: збір інформації, ідентифікацію індикаторів ризику, визначення рівня ризику за трирівневою шкалою, прийняття пропорційного рішення про застосування заходів безпеки та постійний моніторинг ситуації. Така методологія забезпечує системний підхід до оцінки ризику та підвищує обґрунтованість рішень.

Аналіз практики Верховного Суду України та порівняльно-правове дослідження законодавства США, Німеччини та Великої Британії свідчать про необхідність формалізації процедур оцінки ризику. Спільним для прогресивних правових систем є визнання об'єктивних критеріїв оцінки, стандартизація процедур і забезпечення балансу між захистом учасників провадження та дотриманням процесуальних прав обвинуваченого.

Основними проблемами національної практики є відсутність законодавчо закріплених критеріїв оцінки ризику, неоднакова правозастосовна практика, відсутність стандартизованих процедур та недостатня підготовка працівників правоохоронних органів і суддів з питань оцінки ризику. Усунення цих недо-

ліків потребує комплексного підходу, включно з удосконаленням законодавства, розробкою методичних рекомендацій і проведенням спеціалізованих навчань.

Перспективи подальших досліджень стосуються емпіричного аналізу ефективності різних заходів безпеки залежно від рівня ри-

зику, вивчення психологічних аспектів впливу загрози на поведінку учасників провадження, розробки автоматизованих систем оцінки ризику з використанням штучного інтелекту, дослідження міжнародного досвіду протидії незаконному впливу в умовах цифровізації кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.07.2025).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.07.2025).
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 14.07.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 14.07.2025).
5. Doorson v. Netherlands, № 20524/92, ECHR, 26 March 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57972%22%7D>.
6. 18 U.S. Code § 1512 – Tampering with a witness, victim, or an informant. Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1512>.
7. Criminal procedural laws across the European Union – A comparative analysis of selected main differences and the impact they have on the prevention and investigation of crime. European Parliament, 2018. <https://doi.org/10.2861/583320>.
8. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime. United Nations Office on Drugs and Crime. New York, 2008. 68 p. URL: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/Good_Practices_for_the_Protection_of_Witnesses_in_Criminal_Proceedings_Involving_Organized_Crime.pdf.
9. Witness protection as an indispensable tool in the fight against organised crime and terrorism. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 2299 (2019). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21551>.
10. Kusak M. Common EU Minimum Standards for Enhancing Mutual Admissibility of Evidence Gathered in Criminal Matters. *European Journal of Criminal Policy Research*. 2017. Vol. 23. P. 337–352. <https://doi.org/10.1007/s10610-016-9323-3>.
11. Bean P., Billingsley R. (eds.) *Informers: policing, policy and practice*. Devon: Willan Publishing, 2001. 224 p.
12. Victim witness intimidation. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs. 1995. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles/witintim.pdf>.
13. Шило О. Г. Заходи забезпечення кримінального провадження: поняття, підстави та процесуальний порядок застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 56–65.
14. Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Кримінальний процес України : підручник. Харків : Право, 2019. 824 с.
15. Капліна О. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 60. С. 178–182. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2020.60.31>.
16. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2020. 632 с.
17. Татаров О. Ю. Заходи процесуального примусу в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 495 с.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

3. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 No. 3782-XII [On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings: Law of Ukraine dated December 23, 1993 No. 3782-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> [in Ukrainian].
4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 4, 1950]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
5. Doorson v. Netherlands, No. 20524/92, ECHR (March 26, 1996). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57972%22%5D%7D> [in English].
6. 18 U.S. Code § 1512 – Tampering with a witness, victim, or an informant. Legal Information Institute, Cornell Law School. Retrieved from: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1512> [in English].
7. European Parliament (2018). Criminal procedural laws across the European Union – A comparative analysis of selected main differences and the impact they have on the prevention and investigation of crime. <https://doi.org/10.2861/583320> [in English].
8. United Nations Office on Drugs and Crime (2008). Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime. New York. Retrieved from: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/Good_Practices_for_the_Protection_of_Witnesses_in_Criminal_Proceedings_Involving_Organized_Crime.pdf [in English].
9. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2019). Witness protection as an indispensable tool in the fight against organised crime and terrorism. Resolution 2299. Retrieved from: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21551> [in English].
10. Kusak, M. (2017). Common EU Minimum Standards for Enhancing Mutual Admissibility of Evidence Gathered in Criminal Matters. *European Journal of Criminal Policy Research*, 23, 337–352. <https://doi.org/10.1007/s10610-016-9323-3> [in English].
11. Bean, P., & Billingsley, R. (Eds.). (2001). Informers: policing, policy and practice. Devon: Willan Publishing [in English].
12. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs (1995). Victim witness intimidation. Retrieved from: <https://www.ojp.gov/pdffiles/witintim.pdf> [in English].
13. Shylo, O.H. (2017). Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia: poniattia, pidstavy ta protsesualnyi poriadok zastosuvannia [Measures to ensure criminal proceedings: concept, grounds and procedural order of application]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Criminal justice bulletin*, 1, 56–65 [in Ukrainian].
14. Alenin, Yu.P., & Hloviuk, I.V. (2019). *Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal Procedure of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Kaplina, O.V. (2020). Zabezpechennia bezpeky uchastnykiv kryminalnoho sudochynstva: problemy teorii ta praktyky [Ensuring the safety of participants in criminal proceedings: problems of theory and practice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 60, 178–182. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2020.60.31> [in Ukrainian].
16. Loboiko, L.M. (2020). *Kryminalnyi protses [Criminal Procedure]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
17. Tatarov, O.Yu. (2018). Zakhody protsesualnoho prymusu v kryminalnomu provadzhenni [Measures of procedural coercion in criminal proceedings]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 05.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.352:351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-17>

Пушкар Олег Анатолійович,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри кримінального права і процесу,

Державний податковий університет,

вулиця Університетська, 31, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4194-1754>

ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЙ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ЯК НАЙПОШИРЕНІШЕ КОРУПЦІЙНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У цій статті розглядається правова природа прийняття неправомірної вигоди службовими особами, а також особливості кваліфікації цього діяння відповідно до чинного законодавства України як найпоширенішого корупційного правопорушення у службовій сфері. Особливу увагу приділено аналізу механізмів протидії цьому явищу, які включають і превентивні заходи, й ефективне розслідування та притягнення винних до відповідальності. Адже лише системний підхід до боротьби з корупцією може забезпечити її поступове викорінення та відновлення довіри громадян до держави. Вказано, що ця проблема вимагає не лише посилення кримінально-правового реагування, але й формування антикорупційної культури, що базується на принципах доброчесності, прозорості та відповідальності.

Підкреслено, що корупційні правопорушення, пов'язані з прийняттям пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами, мають серйозний вплив на суспільні відносини та функціонування державних інститутів, маючи численні негативні наслідки, з-поміж яких: 1) підрив довіри до держави (громадяни втрачають віру в здатність державних органів діяти в їхніх інтересах, що може призводити до соціальної напруги та політичної нестабільності); 2) економічні втрати (корупція створює додаткові витрати для бізнесу та громадян, знижує ефективність використання бюджетних коштів і стримує інвестиції); 3) нерівність і дискримінація (особи, які не готові платити хабарі, можуть бути позбавлені доступу до певних послуг чи можливостей); 4) гальмування реформ (корупційні практики перешкоджають впровадженню реформ, спрямованих на модернізацію державного управління та поліпшення якості життя громадян). Зауважено, що важливим напрямом протидії корупції є превентивні заходи, спрямовані на формування антикорупційної культури у суспільстві. Це передбачає посилення освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення обізнаності громадян про негативні наслідки корупції, а також розвиток механізмів громадського контролю за діяльністю службових осіб. Ефективна боротьба з цим видом корупції можлива лише за умови вдосконалення законодавчої бази, підвищення ефективності правоохоронної діяльності та активного залучення громадянського суспільства до процесів моніторингу та контролю.

Ключові слова: корупція, кримінальна відповідальність, неправомірна вигода, антикорупційна культура, службова особа, доброчесність, прозорість, корупційні діяння, злочин.

Pushkar Oleh. Acceptance of an officer's official offense, promise, or receiving an improper benefit as the most common corruption offense

Abstract. This article examines the legal nature of accepting undue benefit by officials, as well as the features of the qualification of this act in accordance with the current legislation of Ukraine, as the most common corruption offense in the official sphere. Particular attention is paid to the analysis of mechanisms for combating this phenomenon, which include both preventive measures and effective investigation and bringing the guilty to justice. After all, only a systematic approach to combating corruption can ensure its gradual eradication and the restoration of citizens' trust in the state. It is indicated that this problem requires not only strengthening the criminal law response, but also the formation of an anti-corruption culture based on the principles of integrity, transparency and responsibility.

It is emphasized that corruption offenses related to the acceptance of an offer, promise, or receipt of an improper benefit by officials have a serious impact on public relations and the functioning of state institutions, having numerous negative consequences, including: 1) undermining trust in the state (citizens lose faith in the ability of state bodies to act in their interests, which can lead to social tension and political instability); 2) economic losses (corruption creates additional costs for business and citizens, reduces the efficiency of the use

of budget funds and deters investment); 3) inequality and discrimination (persons who are not willing to pay bribes may be deprived of access to certain services or opportunities); 4) inhibition of reforms (corrupt practices impede the implementation of reforms aimed at modernizing public administration and improving the quality of life of citizens). It is indicated that an important direction of combating corruption is preventive measures aimed at forming an anti-corruption culture in society. This involves strengthening educational initiatives aimed at raising public awareness of the negative consequences of corruption, as well as developing mechanisms for public control over the activities of officials. Effective combating of this type of corruption is possible only if the legislative framework is improved, the effectiveness of law enforcement activities is increased, and civil society is actively involved in monitoring and control processes.

Key words: *corruption, criminal liability, illicit gain, anti-corruption culture, official, integrity, transparency, corrupt acts, crime.*

Вступ. Корупція є однією з найбільш серйозних загроз для демократичного розвитку, верховенства права та ефективного функціонування державних інституцій. Особливу увагу в цьому контексті варто приділити проблемі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами, що є однією з ключових форм корупційних діянь.

Корупція у формі прийняття неправомірної вигоди службовими особами є однією з найбільш поширених і небезпечних форм порушення закону. Вона підриває довіру до державних інституцій, сприяє посиленню соціальної нерівності та завдає значної шкоди економічному розвитку країни. Отже, ефективна протидія цьому явищу є необхідною умовою для побудови правової держави.

Матеріали та методи. Для дослідження окресленої теми доцільно використати метод аналізу нормативно-правових актів для визначення правових основ кваліфікації таких діянь. Також доцільно застосувати метод моделювання для розробки рекомендацій щодо вдосконалення механізмів запобігання та протидії корупції серед службових осіб. Такий підхід забезпечить всебічне розкриття проблематики та сприятиме формулюванню дієвих пропозицій у сфері антикорупційної діяльності.

Різноманітні аспекти протидії корупції, зокрема такі протизаконні діяння, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами, стали предметом наукової уваги таких вчених, як: О. М. Бандурка, О. М. Гумін, М. Б. Желік, С. І. Задніченко, В. С. Канцір, О. В. Кришевич, В. П. Кушпін, О. М. Литвинов, А. В. Мовчан, Н. І. Обушна, В. Л. Ортинський, П. Л. Фріс,

М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, С. В. Якімова, Н. М. Ярмиш та ін. Аналіз цих та інших праць дозволяє з'ясувати юридичну природу зазначених дій, їх наслідки для суспільства та механізми протидії.

Результати. Корупція становить одну з найсерйозніших загроз для функціонування правової системи будь-якої держави, оскільки вона руйнує суспільну довіру до владних структур, порушує принципи законності та справедливості, а також сприяє виникненню умов для поширення інших злочинних явищ. Як зазначають Д. Ю. Мартинов та Н. І. Обушна, ураження більшості національних інститутів публічної влади «вірусом корупції» призводить до деструктивних змін у соціально-економічній сфері, спричиняє деградацію правоохоронних і судових органів, систем освіти та охорони здоров'я. Такі процеси значно сповільнюють проведення необхідних соціально-економічних реформ, ускладнюють досягнення цілей сталого розвитку, впровадження європейських стандартів життя та перешкоджають утвердженню держави як впливового учасника міжнародної спільноти [1].

Корупція, за визначенням М. В. Кікалішвілі, є складним соціокультурним явищем, яке має значний деструктивний потенціал, здатний підривати функціонування суспільних і державних інституцій. За відсутності ефективних заходів протидії корупція поширюється на всі рівні та сфери життя суспільства, впливаючи не лише на окремих осіб, але й на цілі організації [2, с. 124].

У цьому контексті особливе значення має дослідження правової природи корупційних правопорушень, зокрема тих, які пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одер-

жання неправомірної вигоди службовими особами. Попри численні зусилля держави щодо протидії корупції, це правопорушення залишається одним із найпоширеніших. Основними причинами його поширеності є:

1. Недосконалість системи контролю. У багатьох випадках механізми внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю службових осіб є недостатньо ефективними. Відсутність належного нагляду створює умови для зловживань.

2. Низький рівень правосвідомості. Частина службових осіб не усвідомлює наслідків своїх дій або не вважає їх протиправними через поширеність подібних практик у суспільстві.

3. Економічні фактори. Низький рівень заробітної плати у державному секторі нерідко спонукає службових осіб до пошуку додаткових джерел доходу, навіть якщо вони є незаконними.

4. Соціальні та культурні чинники. У деяких регіонах корупція сприймається як «норма» або «традиція», що ускладнює боротьбу з цим явищем.

5. Недостатня невідворотність покарання. Слабкість антикорупційних органів і судової системи сприяє відчуттю безкарності серед порушників.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами має численні негативні наслідки як для державних інституцій, так і для суспільства загалом. З-поміж них варто назвати: 1) підірвання довіри до держави (громадяни втрачають віру в здатність державних органів діяти в їхніх інтересах, що може призводити до соціальної напруги та політичної нестабільності); 2) економічні втрати (корупція створює додаткові витрати для бізнесу та громадян, знижує ефективність використання бюджетних коштів і стримує інвестиції); 3) нерівність і дискримінація (особи, які не готові платити хабарі, можуть бути позбавлені доступу до певних послуг чи можливостей); 4) гальмування реформ (корупційні практики перешкоджають впровадженню реформ, спрямованих на модернізацію державного управління та поліпшення якості життя громадян).

Безперечно, такому стану речей сприяє значна кількість чинників, до переліку яких А. В. Мовчан та М. А. Мовчан відносять надзвичайно суттєвий – недоліки кадрової політики в управлінській сфері [3, с. 73–76].

Водночас, на думку О. Г. Боднарчука, практикою перевірено, що поширенню корупції найчастіше сприяють низький професіоналізм і некомпетентність співробітників [4, с. 84].

Вчений зазначає, що корупційні ризики зумовлені недосконалістю правового регулювання питань, пов'язаних із проходженням державної служби, і проявляються у різних формах. Зокрема, вони можуть виникати через порушення встановлених законодавством обмежень, що стосуються державної служби, або у процесі виконання державними службовцями своїх професійних обов'язків [4, с. 84].

Отож варто зазначити, що корупційне правопорушення – це протиправне діяння, яке вчиняється службовими особами з метою отримання особистої вигоди або переваг для себе чи третіх осіб шляхом зловживання своїм службовим становищем. Натомість законодавство України визначає корупцію як використання владних повноважень або службового становища з метою отримання неправомірної вигоди [5]. Основними елементами такого правопорушення є суб'єкт (службова особа), об'єктивна сторона (дії, що порушують закон), суб'єктивна сторона (умисел) та об'єкт (суспільні відносини у сфері публічного управління).

Згідно із Кримінальним кодексом України прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою кваліфікується як злочин, передбачений статтею 368 КК України [6]. Важливо зазначити, що це правопорушення має складний характер, оскільки охоплює різні форми злочинної поведінки: від прийняття пропозиції до фактичного отримання вигоди.

Подаючи криміналістичну характеристику прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди, Е. О. Ушкаренко зазначає, що криміналістична характе-

ристика випадків прийняття пропозиції, обіцянки або отримання суддями неправомірної вигоди містить такі ключові складники: 1) дані про особу правопорушника; 2) методи підготовки, здійснення та приховування злочинного діяння; 3) слідову картину, що залишається після вчинення злочину; 4) умови, за яких відбулося правопорушення; 5) об'єкт злочинного посягання [7, с. 535].

Науковець зазначає, що теоретичні засади криміналістичної характеристики відіграють важливу роль у розробці методики розслідування випадків прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. Криміналістична характеристика виступає ключовим орієнтиром для слідчого чи детектива, допомагаючи визначити оптимальний напрям розслідування, сформулювати робочі версії та обрати ефективні тактичні прийоми для проведення окремих слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) заходів, враховуючи специфіку конкретної ситуації [7, с. 535].

Ключовим аспектом правової кваліфікації є визначення неправомірної вигоди. Термін «неправомірна вигода» охоплює будь-які матеріальні або нематеріальні блага, які не передбачені законом або угодами, що регулюють діяльність службової особи. Тобто вона може бути матеріальною (гроші, майно, послуги) або нематеріальною (пільги, привілеї, знижки та інші переваги). Суттєвим елементом цього злочину є наявність прямого чи непрямого зв'язку між отриманою вигодою та виконанням або невиконанням службовою особою своїх обов'язків. Законодавство чітко встановлює, що навіть обіцянка чи пропозиція такої вигоди вже становить склад злочину.

Суб'єктом цього виду корупційного правопорушення є службова особа – фізична особа, яка виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції у державних органах, органах місцевого самоврядування чи інших установах. Особливість цього суб'єкта полягає у тому, що він наділений владними повноваженнями, які можуть бути використані для отримання неправомірної вигоди.

Важливо також враховувати спеціальні ознаки суб'єкта. Наприклад, якщо службова особа займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (державні службовці високого рівня), це може бути обтяжуючою обставиною у визначенні ступеня відповідальності.

Об'єктивна сторона корупційного правопорушення включає діяння (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди), спосіб його вчинення (безпосередньо чи через посередників) та наслідки. Діяння може бути як активним (наприклад, вимагання вигоди), так і пасивним (прийняття пропозиції чи обіцянки).

Особливу увагу варто приділити доказуванню факту прийняття пропозиції чи обіцянки. Відсутність матеріального підтвердження такого діяння не виключає можливості його кваліфікації як злочину, якщо є інші докази (свідчення, аудіо – чи відеозаписи).

У цьому контексті Д. О. Шумейко зазначає, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою статті 368 Кримінального кодексу України, охоплює такі дії службової особи: 1) прийняття пропозиції щодо надання неправомірної вигоди для себе або третьої особи; 2) прийняття обіцянки щодо надання неправомірної вигоди для себе або третьої особи; 3) отримання неправомірної вигоди для себе або третьої особи; 4) висловлення прохання про надання неправомірної вигоди для себе або третьої особи [8, с. 41–42].

На думку дослідника, беззаперечним є факт, що визначення ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого положеннями ст. 368 Кримінального кодексу України, а також інших статей розділу XVII КК України, в яких одночасно застосовуються терміни «пропозиція» та «обіцянка», залишається предметом наукової дискусії [8, с. 42].

Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується умислом. Службова особа усвідомлює протиправність своїх дій та прагне отримати неправомірну вигоду. Мотиви можуть бути різними: особиста матеріальна зацікавленість, бажання забезпечити переваги для третіх осіб чи навіть примус із боку інших осіб.

Умисел може бути прямим або непрямим. Прямий умисел передбачає, що особа прямо прагне отримати вигоду. Непрямий умисел виникає тоді, коли службова особа допускає можливість отримання вигоди як наслідок своїх дій.

Однією з ключових проблем у боротьбі з корупцією є складність доказування факту корупційного правопорушення. У більшості випадків такі діяння мають прихований характер і здійснюються без свідків. Використання сучасних технологій для документування злочинів (аудіо – та відеофіксація) значно покращило ефективність правоохоронних органів у цьому напрямі.

Доцільно погодитися з позицією, яку висловлюють К. А. Возняковська, Д. А. Біленець та В. В. Марчук, щодо того, що чинні антикорупційні заходи часто не враховують складність і динаміку організованої злочинності, що, відповідно, створює перешкоди для їхньої ефективної реалізації у процесі протидії цьому явищу [9, с. 44], адже цей аспект притаманний і протидії корупційним правопорушенням, які пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами.

Одним з актуальних викликів залишається недостатня визначеність законодавчих положень щодо терміна «неправомірна вигода», що в окремих випадках спричиняє неоднозначність у трактуванні дій та ускладнює їх правову кваліфікацію. На думку А. Я. Палюха, Д. С. Коломійця та О. М. Шишової, посилення корупційних ризиків, розширення масштабів і зростання інтенсивності корупційних проявів в Україні є наслідком загострення кризових процесів у сферах економіки, політики та суспільного життя. Ці явища призводять до деформації національної економіки та дисбалансів у суспільно-політичних процесах. У таких умовах науковці підкреслюють необхідність розробки дієвих механізмів протидії корупції, одним із яких може бути перегляд і вдосконалення законодавства у сфері запобігання корупційним правопорушенням та боротьби з ними [10, с. 57].

З огляду на викладене, вважаємо, що для досягнення результативності у протидії корупції необхідно впроваджувати комплексний підхід, який охоплює такі заходи:

1. Посилення законодавства. Необхідно вдосконалювати норми кримінального права щодо відповідальності за корупційні правопорушення, а також забезпечити їх узгодженість із міжнародними стандартами.

2. Підвищення прозорості. Впровадження електронного урядування, відкритих реєстрів і платформ для моніторингу діяльності службових осіб сприяє зменшенню можливостей для зловживань.

3. Зміцнення антикорупційних органів. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд потребують належного фінансування, кадрової підтримки та реальної незалежності.

4. Освітні кампанії. Підвищення рівня правосвідомості серед населення і службових осіб через освітні програми, тренінги та інформаційні кампанії може змінити ставлення до корупції.

5. Невідворотність покарання. Забезпечення швидкого та справедливого розгляду справ про корупцію є ключовим фактором у формуванні негативного ставлення до цього явища.

У цьому аспекті доречними також є думки Ю. С. Навроцької та Р. І. Пашова, які наголошують на тому, що протидія корупції нерозривно пов'язана з формуванням доброчесності та розвитком громадянського суспільства. Корупція й доброчесність є антагоністичними явищами, тому підвищення рівня доброчесності безпосередньо сприяє зменшенню проявів корупції в державі. Водночас становлення громадянського суспільства може слугувати ефективним інструментом у боротьбі з корупцією та запобіганні їй [11, с. 259].

Водночас ми поділяємо і позицію С. С. Єсімова, який зазначає, що в науковій літературі обґрунтовується пріоритетне застосування юридичних інструментів кримінально-правового характеру, зокрема посилення санкцій за вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Проте використання виключно

кримінально-правових засобів у сучасних умовах є недостатнім, оскільки вони не здатні усунути передумови, що сприяють виникненню та розвитку корупції. Згідно з позицією вченого, кримінально-правові засоби виконують функцію покарання корупціонерів через застосування заходів кримінальної репресії, тоді як адміністративно-правові інструменти спрямовані на усунення або мінімізацію умов, які сприяють поширенню корупції [12, с. 23].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що корупційні правопорушення, пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, мають серйозний вплив на суспільні відносини та функціонування державних інститутів.

Правова кваліфікація дій, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки чи одержанням неправомірної вигоди, потребує чіткого та системного підходу. Встановлено, що ключовим елементом складу цього правопорушення є корисливий мотив і прямий умисел службової особи, спрямований на отримання особистої вигоди чи переваг для третіх осіб. Цей аспект є надзвичайно важливим для відмежування корупційних правопорушень від інших порушень службової дисципліни чи професійної етики.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність прогалин та суперечностей у визначенні понять «неправомірна вигода» та «службова особа». Це створює труднощі у правозастосуванні та може сприяти уникненню відповідальності винними особами. Зокрема, необхідно уточнити критерії оцінки неправомірної вигоди, враховуючи її нематеріальний характер (послуги, пільги, привілеї тощо).

Емпіричні дослідження показують, що прийняття неправомірної вигоди є одним із найбільш латентних видів корупційних правопорушень. Низький рівень виявлення та при-

тягнення до відповідальності зумовлений як недостатньою ефективністю правоохоронних органів, так і проблемами у формуванні доказової бази. Це вимагає впровадження нових підходів до оперативно-розшукової діяльності, зокрема використання сучасних технологій для документування фактів корупційної діяльності.

Водночас варто наголосити на необхідності зміцнення інституційної спроможності антикорупційних органів та підвищення рівня їхньої незалежності. Успішна боротьба з корупцією передбачає не лише належну правову базу, але й створення умов для ефективного функціонування органів, відповідальних за розслідування корупційних правопорушень та запобігання їм.

Важливим напрямом протидії корупції є превентивні заходи, спрямовані на формування антикорупційної культури у суспільстві. Це передбачає посилення освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення обізнаності громадян про негативні наслідки корупції, а також розвиток механізмів громадського контролю за діяльністю службових осіб.

Отже, варто зазначити, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами є складним і багатогранним явищем, яке потребує комплексного підходу до його дослідження та протидії. Ефективна боротьба з цим видом корупції можлива лише за умови вдосконалення законодавчої бази, підвищення ефективності правоохоронної діяльності та активного залучення громадянського суспільства до процесів моніторингу та контролю. А отже, надалі доцільно акцентувати увагу на питанні ролі громадянського суспільства у протидії корупційним правопорушенням, що вчиняються службовими особами у формі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Список використаних джерел:

1. Мартинов Д. Ю., Обушна Н. І. Феномен корупції в системі публічного управління: теоретичні аспекти наукового дискурсу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1720>
2. Кікалішвілі М. В. Західноєвропейські моделі стратегії протидії корупційній злочинності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 6. Т. 30 (69). С. 124–130.

3. Мовчан А. В., Мовчан М. А. Основні причини поширення корупційних явищ в органах державної влади України. *Проблеми антикорупційної діяльності в Україні* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 травня 2015 року) / МАУП. Київ : МП «Лєся», 2015. С. 73–76.
4. Боднарчук О. Г. Усунення корупційних ризиків як ключовий фактор у боротьбі з корупцією у сфері виконання покарань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6-2. Том 1. С. 84–87.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Ушканенко Е. О. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 532–540.
8. Шумейко Д. О. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правової кваліфікації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 39–51.
9. Возняковська К. А., Біленець Д. А., Марчук В. В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 43–48.
10. Палюх А. Я., Коломієць Д. С., Шишова О. М. Удосконалення законодавства у сфері запобігання та протидії корупції в умовах євроінтеграційних процесів. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 56–62.
11. Навроцька Ю. С., Пашов Р. І. Запобігання корупції та забезпечення доброчесності як запорука розбудови громадянського суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 20. С. 258–262.
12. Єсімов С. С. Адміністративно-правові засоби запобігання корупції. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів* : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Львів, 28 травня 2021 року) / упорядник Ю. А. Хатнюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 22–25.

References

1. Martynov, D. Y., & Obushna, N. I. (2020). T Fenomen koruptsii v systemi publichnoho upravlinnia: teoretychni aspekty naukovoho dyskursu [The phenomenon of corruption in the public administration system: theoretical aspects of scientific discourse]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, Vol. 8. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1720> [in Ukrainian].
2. Kikalishvili, M. V. (2019). Zakhidnoievropeiski modeli stratehii protydii koruptsiinii zlochynnosti [Western European models of strategies for combating corruption crime]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia «Iurydychni nauky» – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*. Vol. 30, vol. 69(6). Pp. 124–130 [in Ukrainian].
3. Movchan, A. V., & Movchan, M. A. (2015). Osnovni prychny poshyrennia koruptsiinykh yavyskh v orhanakh derzhavnoi vlady Ukrainy [The main reasons for the spread of corruption in Ukrainian government bodies]. *Problemy antykoruptsiinoi diialnosti v Ukraini : zb. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18 travnia 2015 roku) – In Problems of Anti-Corruption Activities in Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 18, 2015)*. Pp. 73–76. Kyiv: MPA «Lesya» [in Ukrainian].
4. Bodnarchuk, O. G. (2013). Usunennia koruptsiinykh ryzykiv yak kliuchovyi faktor u borotbi z koruptsiieiu u sferi vykonannia pokaran [Eliminating corruption risks as a key factor in combating corruption in the field of penal enforcement]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Iurysprudentsiia» – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. Vol. 6-2, vol. 1. Pp. 84–87 [in Ukrainian].
5. Pro zapobihannya koruptsiyi : Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 2014 roku № 1700-VII. [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014] [On preventing corruption]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. Vol. 49. St. 2056 [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001]. [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. Vol. 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
7. Ushkanenko, E. O. (2024). Kryminalistychna kharakterystyka pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia suddiamy nepravomirnoi vyhody [Forensic characteristics of accepting an offer, promise or receiving an improper benefit by judges]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*. Vol. 2. Pp. 532–540 [in Ukrainian].

8. Shumeiko, D. O. (2015). Pryiniattia propozyitsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovuiu osoboiu: problemy pravovoi kvalifikatsii [Acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official: issues of legal qualification]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 1. Pp. 39–51 [in Ukrainian].
9. Voznyakovska, K. A., Bilenets, D. A., & Marchuk, V. V. (2024). Antykoruptsiini mekhanizmy u systemi publichnoho administruvannia yak zasib borotby z orhanizovanoi zlochynnisti v sferi hospodariuvannia [Anti-corruption mechanisms in the public administration system as a means of combating organized crime in the economic sphere]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. Vol. 84. Part 3. Pp. 43–48 [in Ukrainian].
10. Palyukh, A. Y., Kolomiets, D. S., & Shyshova, O. M. (2023). Udoshkonalennia zakonodavstva u sferi zapobihannia ta protydyi koruptsiyi v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv [Improving legislation in the field of preventing and combating corruption in the context of European integration processes]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*. Vol. 2. Pp. 56–62 [in Ukrainian].
11. Navrotska, Y. S., & Pashov, R. I. (2024). Zapobihannia koruptsiyi ta zabezpechennia dobrochesnosti yak zaporuka rozbudovy hromadyans'koho suspil'stva [Preventing corruption and ensuring integrity as a guarantee of building civil society]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*. Vol. 20. Pp. 258–262 [in Ukrainian].
12. Yesimov, S. S. (2021). Administratyvno-pravovi zasoby zapobihannia koruptsiy [Administrative and legal means of preventing corruption]. Problemy vdoshkonalennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv shchodo vyivlennia, prypynennia ta preventsii koruptsiynykh proiaviv : materialy postiino diiuchoho naukovopraktychnoho seminaru – In Problems of Improving the Activities of Law Enforcement Agencies in Identifying, Stopping, and Preventing Corruption Manifestations: Materials of a Permanent Scientific and Practical Seminar (Lviv, May 28, 2021). Pp. 22–25. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-18>

Сибірна Рома Іллінічна,

доктор біологічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»,
вулиця Князя Романа, 1/3, Львів, 79005, Україна;
професор кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5704-2004>

Боровікова Віталіна Станіславівна,

старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4401-4562>

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ СПРАВ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Анотація. У статті досліджено особливості судово-психологічної експертизи в контексті справ про домашнє насильство. Проаналізовано нормативно-правову базу щодо протидії домашньому насильству в Україні, зокрема положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кримінального кодексу України та Стамбульської конвенції.

Визначено специфіку психологічного насильства як найбільш складного об'єкта судово-експертного дослідження через відсутність видимих фізичних наслідків та особливості його феноменології, що характеризується циклічністю, тривалістю деструктивного впливу, поступовою ескалацією та поєднанням кількох форм насильства одночасно.

Розкрито методологічні підходи до проведення судово-психологічної експертизи у процесі розгляду справ про домашнє насильство, зокрема охарактеризовано діагностичний інструментарій та стандартизовані методики, серед яких ММРІ-2, методики діагностики ПТСР, проєктивні тести та контент-аналіз висловлювань.

Висвітлено ключові питання, які найчастіше вирішуються експертами-психологами в рамках таких справ, зокрема, щодо наявності ознак психологічної травми в психоемоційному стані потерпілої особи, перебування її в психологічно залежному стані, причинно-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного та психологічними змінами в стані потерпілої особи.

Розглянуто етичні аспекти проведення експертизи, зокрема необхідність дотримання конфіденційності та запобігання повторній травматизації потерпілої особи в процесі дослідження. Обґрунтовано необхідність розробки адаптованих до українського соціокультурного контексту протоколів дослідження для підвищення ефективності судово-психологічної експертизи у справах про домашнє насильство.

Наголошено на важливості застосування «інформованого про травму підходу» (trauma-informed approach). Доведено значущість судово-психологічної експертизи як інструменту об'єктивізації психологічних наслідків насильницьких дій для правильної юридичної кваліфікації та реалізації принципу справедливості правосуддя.

Ключові слова: домашнє насильство, судово-психологічна експертиза, психологічна травма, психоемоційний стан, жертва насильства, кривдник.

Sybirna Roma, Borovikova Vitalina. Forensic psychological expertise in the context of domestic violence cases

Abstract. The article examines the features of forensic psychological examination in the context of domestic violence cases. The regulatory framework for combating domestic violence in Ukraine is analyzed, in particular, the provisions of the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence", the Criminal Code of Ukraine and the Istanbul Convention.

The specificity of psychological violence as the most complex object of forensic expert research is determined due to the absence of visible physical consequences and the peculiarities of its phenomenology, which is characterized by cyclicity, duration of destructive impact, gradual escalation and combination of several forms of violence simultaneously.

Methodological approaches to conducting forensic psychological examination in considering domestic violence cases are disclosed, in particular, the diagnostic tools and standardized methods are characterized, including MMPI-2, PTSD diagnostic methods, projective tests and content analysis of statements.

The key issues that are most often resolved by expert psychologists in such cases are highlighted, in particular, regarding the presence of signs of psychological trauma in the psycho-emotional state of the victim, her being in a psychologically dependent state, the causal relationship between the suspect's actions and psychological changes in the victim's state.

The ethical aspects of conducting the examination are considered, in particular, the need to maintain confidentiality and prevent re-traumatization of the victim during the research process. The need to develop research protocols adapted to the Ukrainian socio-cultural context to increase the effectiveness of forensic psychological examination in cases of domestic violence is substantiated.

The importance of using a "trauma-informed approach" is emphasized. The significance of forensic psychological examination as a tool for objectifying the psychological consequences of violent acts for correct legal qualification and implementation of the principle of fairness of justice is proven.

Key words: domestic violence, forensic psychological examination, psychological trauma, psycho-emotional state, victim of violence, perpetrator.

Вступ. У сучасному світі домашнє насильство є нагальною проблемою, яка впливає на мільйони людей різного походження, незалежно від віку, статі, соціально-економічного статусу та культурних бар'єрів. Домашнє насильство є більш поширеним явищем, ніж насильство, якому людина піддається в громадських місцях, адже злочинцем є близька жертві людина; тоді як дім, який зазвичай сприймається як притулок, стає для потерпілих місцем, де протягом багатьох років часто відбуваються жорстокі акти фізичного, емоційного та сексуального насильства.

Всупереч стереотипам, домашнє насильство трапляється не лише в родинах із так званих соціально неблагополучних верств, а й у забезпечених, «благополучних» сім'ях і охоплює всі соціальні прошарки.

Особливої складності набуває юридична кваліфікація та доказування фактів домашнього насильства, особливо його психологічних форм, які не залишають видимих слідів і важко піддаються об'єктивізації. У таких випадках ключового значення набуває судово-психологічна експертиза, яка дозволяє встановити психологічні наслідки впливу кривдника на жертву та об'єктивізувати їх для судового розгляду.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні аспекти та проблематика судово-психологічної експертизи в контексті домашнього на-

сильства була предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: В. Бондаренко-Берегович, Д. В. Вебстер, Н. Гласс, В. О. Коновалова, Дж. К. Кемпбелл, О. І. Міхєєва, М. Л. Міхєєва, О. В. Степаненко, М. Стожек, А. Ю. Тульвінська, Ю. Г. Халявка, В. Ю. Шепітько та ін.

Метою статті є дослідження особливостей судово-психологічної експертизи в контексті справ про домашнє насильство.

Матеріали та методи. У статті використано комплексний підхід до дослідження судово-психологічної експертизи у справах про домашнє насильство. Джерельною базою стали норми чинного законодавства України: Закону України «Про судову експертизу», Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кримінального кодексу України, а також положення Стамбульської конвенції. Додатково враховано напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері юридичної психології та судової експертизи.

Методологічний інструментарій охоплював аналіз матеріалів судової практики, законодавчих актів та наукових джерел. Особливу увагу приділено опису методів, що застосовуються експертами-психологами у справах про домашнє насильство. Серед них – клініко-психологічне інтерв'ю, стандартизовані психодіагностичні методики (MMPI-2, шкали

діагностики посттравматичного стресового розладу, зокрема CAPS), проєктивні тести (тематичний аперцептивний тест, малюнкові методики), контент-аналіз висловлювань, спостереження за невербальною поведінкою.

Поряд із вітчизняними методами проаналізовано й міжнародний досвід. Зокрема, враховано валідизовані інструменти, що застосовуються у США та країнах ЄС: Danger Assessment Inventory, Conflict Tactics Scale, Impact of Event Scale. Їхня ефективність обґрунтовує доцільність адаптації в українському соціокультурному контексті.

У процесі дослідження увага зосереджувалася на таких аспектах, як: визначення психологічних наслідків різних форм домашнього насильства (зокрема, психологічного), встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника та змінами у психоемоційному стані потерпілої особи, аналіз індивідуально-психологічних особливостей учасників конфлікту.

Використані методи дозволили окреслити особливості проведення судово-психологічної експертизи, її етичні вимоги та практичне значення для об'єктивізації фактів домашнього насильства у судовому процесі.

Результати. Судово-психологічна експертиза в справах, пов'язаних із домашнім насильством, являє собою особливий вид судово-експертної діяльності, що спрямований на дослідження психологічних аспектів конфліктної взаємодії між членами сім'ї та психологічних наслідків для потерпілих від протиправних дій. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», така експертиза є процесуальною дією, що полягає в дослідженні експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи [1].

У контексті справ про домашнє насильство судово-психологічна експертиза має свою специфіку, зумовлену як особливостями самого явища домашнього насильства, так і процесуальними аспектами розгляду таких справ. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство – це діяння (дії

або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

У статті 126-1 Кримінального кодексу України законодавець визначає домашнє насильство як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [3].

З наведених нормативних дефініцій стає зрозуміло, що в українському правовому полі виділено кілька форм домашнього насильства, а саме: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Ця класифікація узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), ратифікованою Україною [4].

Фізичне насильство, мабуть, є найпомітнішою та найлегше впізнаваною формою домашнього насильства. Воно передбачає навмисне застосування фізичної сили, такої як удари, ляпаси, удари ногами, задушення або використання зброї, з метою заподіяння травм, шкоди чи залякування. Ця категорія також включає обмеження свободи, замкнення жертви, моріння голодом, викидання з дому, замерзання тіла жертви, залишення її в небезпечній зоні, нараження її на надзвичайну небезпеку та ненадання допомоги [5, с. 22].

Психологічне насильство – це нефізична форма домашнього насильства, яка може бути такою ж руйнівною, як і фізична. Воно включає тактику, спрямовану на піддрив самооцінки, незалежності та психічного благополуччя жертви. Прикладами емоційного насильства є словесні образи, постійна критика, газлайтинг (маніпулювання жертвою, щоб змусити її сумніватися у своїй реальності чи сприйнятті) та погрози заподіяти шкоду чи покинути її (жертву).

Згідно з листом Міністерства освіти і науки України «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей», сексуальне насильство визначається як будь-які дії сексуального характеру щодо дитини або в її присутності, незалежно від її згоди, а також примушування до сексуальних дій з іншими особами, що порушують статеву недоторканість та статеву свободу дитини [6]. Економічне насильство передбачає здійснення контролю над фінансовими ресурсами або економічною незалежністю партнера.

У контексті судово-експертної діяльності саме психологічне насильство є найбільш складним об'єктом дослідження через специфічні характеристики його феноменології [7, с. 158]. Психотравмувальний вплив домашнього насильства характеризується такими особливими ознаками, як: циклічність, травматичних епізодів, тривалість деструктивного впливу, поступова ескалація, поліморфність (поєднання кількох форм насильства одночасно), наявність емоційної прив'язаності постраждалої особи до суб'єкта насильницьких дій, а також обмежений доступ до зовнішньої підтримки.

Ба більше, характерною рисою ситуацій домашнього насильства є тенденція жертв приховувати факти насильства через страх, сором, бажання зберегти репутацію сім'ї. Досить часто постраждалі заперечують насильство навіть у разі прямого запитання, що суттєво ускладнює виявлення таких випадків та надання допомоги.

З огляду на це, встановлення факту вчинення домашнього насильства потребує формування цілісного комплексу заходів, серед яких

судово-психологічна експертиза відіграє особливу процесуальну значущість. Дана форма експертного дослідження дозволяє встановити причинно-наслідковий зв'язок між діями правопорушника та психічним станом постраждалої особи, а також диференціювати ступінь психологічних страждань у контексті юридичної кваліфікації діяння.

Як зазначає В. Бондаренко-Береговий, судово-психологічна експертиза виступає джерелом наукової інформації, яка допомагає суду зрозуміти психологічні механізми, які лежать в основі поведінки людей, залучених до справи [8, с. 18].

У контексті справ про домашнє насильство судово-психологічна експертиза спирається на структурований методологічний інструментарій, що забезпечує всебічне дослідження психологічних аспектів та наслідків насильницьких дій. Процес експертного дослідження починається з вивчення матеріалів кримінальної справи, що включає аналіз протоколів допитів, показань свідків, характеристик та медичної документації для формування початкового уявлення про ситуацію.

Комплексний методологічний підхід до проведення судово-психологічної експертизи у справах про домашнє насильство передбачає поєднання клініко-психологічного інтерв'ю зі стандартизованими психодіагностичними методиками.

Серед основних методів дослідження, що використовуються в експертній практиці, найбільш інформативними є ММРІ-2 (Міннесотський багатофазний особистісний опитувальник), методики діагностики ПТСР (зокрема, шкала CAPS), проєктивні тести (тематичний аперцептивний тест, малюнкові методики), контент-аналіз висловлювань та спостереження за невербальною поведінкою [9, с. 22–25].

При цьому особливу увагу слід приділяти аналізу психологічних механізмів захисту, визначенню рівня емоційної залежності потерпілої особи, виявленню тривожних або депресивних симптомів та оцінці ступеня психологічного виснаження.

Міжнародна практика демонструє ефективність застосування спеціалізованих методик для

оцінки психологічних наслідків домашнього насильства. Зокрема, у США та країнах Європейського Союзу широко використовуються такі валідизовані інструменти, як Danger Assessment Inventory (оцінка ризику летального результату в ситуаціях домашнього насильства), Conflict Tactics Scale (шкала тактик конфлікту), Impact of Event Scale (шкала впливу подій) [10]. Ці методики пройшли апробацію на великих вибірках і демонструють високу прогностичну валідність, що дозволяє їх рекомендувати для адаптації в українських умовах.

В Україні спостерігається дефіцит адаптованих та валідизованих методик для оцінки психологічних наслідків домашнього насильства, що створює істотні труднощі для експертів. Відсутність єдиних методичних підходів призводить до того, що експертні висновки можуть значно відрізнятися залежно від теоретичних преференцій експерта та його професійного досвіду.

Для підвищення якості судово-психологічної експертизи в справах про домашнє насильство необхідно розробити та впровадити стандартизовані протоколи дослідження, що включають як клінічні методи (структуроване інтерв'ю), так і психометричні інструменти, адаптовані до українського соціокультурного контексту.

Практичне застосування таких методів має відповідати конкретним завданням, які постають перед експертами-психологами у справах про домашнє насильство. Проаналізувавши судову практику, можемо стверджувати, що, проводячи судово-психологічну експертизу в справах про домашнє насильство, експерти найчастіше вирішують такі питання, як:

1. Чи є в психоемоційному стані потерпілої особи ознаки психологічної травми?
2. Чи перебувала потерпіла особа в психологічно залежному або безпорадному стані?
3. Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між діями підозрюваного (обвинуваченого) та психологічними змінами в стані потерпілої особи?
4. Чи відповідають показання потерпілої особи її реальним психологічним можливостям сприймати обставини, які мають значення для справи?

5. Які індивідуально-психологічні особливості підозрюваного (обвинуваченого) та потерпілої особи могли вплинути на їхню поведінку в ситуації конфлікту?

Відповіді на ці питання викладаються експертами-психологами у висновках, які, власне, надають суду можливість глибшого розуміння ситуації з урахуванням психологічного контексту, що сприяє ухваленню більш виваженого, справедливого та об'єктивного судового рішення.

Надзвичайно важливим аспектом проведення судової психологічної експертизи у справах про домашнє насильство є дотримання високих етичних стандартів дослідження. Насамперед це стосується забезпечення конфіденційності та запобігання повторній травматизації потерпілої особи в процесі дослідження.

Одним із сучасних підходів до судово-психологічної експертизи в справах про домашнє насильство є так званий «інформований про травму підхід» (trauma-informed approach), що, згідно з інформацією Управління з питань покращення охорони здоров'я та нерівності Великої Британії, має на меті уникнути повторної травматизації, тобто повторного переживання думок, почуттів чи відчуттів, що виникли під час травматичної події чи обставини в минулому людини [11].

Експерт-психолог має виявляти належний рівень емпатії та створювати психологічно безпечне середовище, атмосферу довіри, оскільки це може допомогти відкритись особі, яка зазнала насильства. Етичні дилеми часто виникають у ситуаціях оцінки достовірності показань потерпілої особи, що має здійснюватися без упередженого ставлення.

Ще одним викликом є забезпечення незалежності та об'єктивності експертів під час проведення судово-психологічної експертизи. Експерти можуть підпадати під вплив власних стереотипів щодо гендерних ролей, сімейних відносин та допустимих форм поведінки. Для мінімізації цього ризику доцільно впроваджувати супервізію експертної діяльності та регулярне підвищення кваліфікації експертів з питань домашнього насильства.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що судово-психологічна експертиза є важливим інструментом встановлення істини в справах про домашнє насильство, особливо у випадках психологічного насильства, яке не залишає видимих фізичних слідів. Вона виконує подвійну функцію: з одного боку, забезпечує об'єктивізацію психологічних наслідків насильницьких дій для правильної юридичної кваліфікації, а з іншого – сприяє реалізації

принципу справедливості правосуддя через всебічне врахування психологічного контексту конфліктної ситуації.

Удосконалення методологічних підходів, етичних стандартів та нормативно-правової бази судово-психологічної експертизи у справах про домашнє насильство є необхідною передумовою для підвищення ефективності протидії цьому деструктивному соціальному явищу.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
3. Кримінальний кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 22.04.2025).
5. Stożek M., *Przemoc w rodzinie Zapobieganie w świetle przepisów prawa*. Warszawa, 2009.
6. Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей : Лист Міністерства освіти і науки України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0656729-18#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
7. Бондаренко-Берегович В. Роль судово-психологічної експертизи у формуванні правосуддя. *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 15–22.
8. Степаненко О. В. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Нове українське право*. 2023. № 3. С. 155–159.
9. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія : підручник*. Харків : «Право», 2019. 240 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=nj6ug6ammcd6ue7dv5mq5apt5 (дата звернення: 24.04.2024).
10. Campbell J. C., Webster D. W., & Glass N. The danger assessment: validation of a lethality risk assessment instrument for intimate partner femicide. *Journal of interpersonal violence*. 2009. № 24(4). С. 653–674. URL: <https://doi.org/10.1177/0886260508317180> (accessed 24.04.2025).
11. Office for Health Improvement & Disparities. (2022, November 2). *Working definition of trauma-informed practice*. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/working-definition-of-trauma-informed-practice/working-definition-of-trauma-informed-practice> (accessed 24.04.2025).

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro sudovu ekspertyzu” (1994, February) № 4038-XII [Law of Ukraine “On Forensic Examination”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”* / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (accessed: 22.04.2025) [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy “Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu” (2017, December) № 2229-VIII [Law of Ukraine “On Prevention and Combating Domestic Violence”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”* / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (accessed: 22.04.2025)) [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001, April) № 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”* / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 22.04.2025)) [in Ukrainian].
4. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashn'omu nasylstvu ta borot'bu iz tsymy yavyschamy (Stambul's'ka konventsiiia) [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)].

Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny" / VR Ukrayiny. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (accessed: 22.04.2025) [in Ukrainian].

5. Stożek M. (2009). Przemoc w rodzinie Zapobieganie w świetle przepisów prawa [Domestic Violence Prevention in the Light of the Law], Warszawa [in Polish].

6. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Pro perelik diahnostychnykh metodyk shchodo vyjavlennia ta protydyi domashnomu nasyilstvu vidnosno ditei" [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On the List of Diagnostic Methods for Identifying and Combating Domestic Violence Against Children"]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny" / VR Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0656729-18#Text> (accessed: 22.04.2025) [in Ukrainian].

7. Bondarenko-Berehovych, V. (2024). Rol' sudovo-psykholohichnoyi ekspertyzy u formuvanni pravosud-dia [The role of forensic psychological examination in the formation of justice]. *Yurydychnyi visnyk*. Vol. 3. Pp. 15–22. [in Ukrainian].

8. Stepanenko, O. V. (2023). Psykholohichne nasyil'stvo yak forma domashn'oho nasyil'stva. [Psychological violence as a form of domestic violence]. *Nove ukrayins'ke pravo*. Vol. 3. Pp. 155–159 [in Ukrainian].

9. Konovalova, V. O., & Shepitko, V. Yu. (2019). *Yurydychna psykholohiya : pidruchnyk [Legal Psychology: Textbook]*. Kharkiv : Pravo. 240 p. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf (accessed: 22.04.2025). [in Ukrainian].

10. Campbell, J. C., Webster, D. W., & Glass, N. (2009). The danger assessment: validation of a lethality risk assessment instrument for intimate partner femicide. *Journal of interpersonal violence*. Vol. 24, vol. 4. Pp. 653–674. <https://doi.org/10.1177/0886260508317180> (accessed 24.04.2025) [in English].

11. Office for Health Improvement & Disparities. (2022, November 2). Working definition of trauma-informed practice. GOV.UK. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/working-definition-of-trauma-informed-practice/working-definition-of-trauma-informed-practice> (accessed 24.04.2025) [in English].

Дата надходження статті: 10.07.2025

Дата прийняття статті: 15.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-19>**Татарин Ігор Іванович,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9517-2299>

Мархевка Олег Володимирович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету №1,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4613-3680>

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ДІТЬМИ

Анотація. Метою статті є дослідження організаційно-правових засад взаємодії суб'єктів досудового розслідування під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, аналіз проблемних аспектів міжвідомчої координації та формулювання практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності такої взаємодії.

У роботі використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: діалектичний метод – для з'ясування сутності взаємодії правоохоронних органів; формально-логічний – для аналізу нормативно-правових актів; порівняльно-правовий – для вивчення міжнародного досвіду; системно-структурний – для визначення механізмів координації; статистичний – для аналізу судової практики.

Доведено, що ефективне розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, неможливе без належної організації взаємодії між органами досудового розслідування, оперативними підрозділами, прокуратурою та міжнародними правоохоронними структурами. Проаналізовано положення Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про протидію торгівлі людьми», нормативних актів МВС України та міжнародних документів. Визначено основні форми взаємодії: процесуальну, організаційну й інформаційно-аналітичну. Встановлено, що до суб'єктів взаємодії належать слідчі Національної поліції, детективи інших правоохоронних органів, оперативні підрозділи, експерти, спеціалісти, а також міжнародні організації (Інтерпол, Європол). Розкрито особливості міжнародного співробітництва в розслідуванні транснаціональних злочинів проти дітей. Проаналізовано досвід США, країн ЄС і практику міжнародних операцій Global Chain, які демонструють високу ефективність координованих дій правоохоронних органів різних країн.

Організація взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, є комплексною системою процесуальних, організаційних та інформаційних заходів, спрямованих на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного розслідування. Визначено необхідність удосконалення нормативного регулювання міжвідомчої взаємодії, підвищення кваліфікації слідчих та оперативних працівників, створення спеціалізованих підрозділів із розслідування злочинів проти дітей, активізації міжнародного співробітництва через канали Інтерполу та Європолу.

Ключові слова: торгівля дітьми, взаємодія органів досудового розслідування, міжвідомча координація, міжнародне співробітництво, слідчо-оперативна група, Інтерпол, Європол, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Tataryn Igor, Markhevka Oleh. Organization of interaction during the investigation of crimes related to child trafficking

Abstract. Purpose of the article – to study the organizational and legal framework for the interaction of pre-trial investigation entities during the investigation of crimes related to child trafficking, to analyze problematic aspects of interagency coordination and to formulate practical recommendations for improving the effectiveness of such interaction.

The work uses general scientific and special legal methods: dialectical method – to clarify the essence of law enforcement cooperation; formal-logical – for the analysis of legal acts; comparative-legal – to study international experience; system-structural – to determine coordination mechanisms; statistical – for the analysis of judicial practice.

It has been proven that effective investigation of crimes related to child trafficking is impossible without proper organization of interaction between pre-trial investigation bodies, operational units, prosecutor's office and international law enforcement structures. The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Combating Human Trafficking", normative acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and international documents are analyzed. The main forms of interaction are defined: procedural, organizational and information-analytical. It is established that the subjects of interaction include investigators of the National Police, detectives of other law enforcement agencies, operational units, experts, specialists, as well as international organizations (Interpol, Europol). The peculiarities of international cooperation in the investigation of transnational crimes against children are revealed. The experience of the USA, EU countries and the practice of international operations Global Chain, which demonstrate high efficiency of coordinated actions of law enforcement agencies of different countries, are analyzed.

The organization of interaction during the investigation of crimes related to child trafficking is a comprehensive system of procedural, organizational and informational measures aimed at ensuring a complete, comprehensive and objective investigation. The necessity to improve the regulatory framework for interagency cooperation, to increase the qualifications of investigators and operational officers, to create specialized units for investigating crimes against children, and to intensify international cooperation through Interpol and Europol channels has been identified.

Key words: child trafficking, interaction of pre-trial investigation bodies, interagency coordination, international cooperation, investigative-operational group, Interpol, Europol, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Вступ. Торгівля дітьми залишається однією з найнебезпечніших форм транснаціональної організованої злочинності, що становить серйозну загрозу правам і свободам найбільш вразливої категорії населення. За даними міжнародних організацій, щороку жертвами торгівлі людьми стають понад 1,2 мільйона осіб, значну частину з яких становлять діти [1, с. 45]. В Україні, за офіційною статистикою правоохоронних органів, протягом 2023–2024 років зареєстровано понад 150 кримінальних проваджень за ст. 149 Кримінального кодексу України, у яких потерпілими виступали неповнолітні [2].

Специфіка цієї категорії злочинів полягає у їх транснаціональному характері, високому рівні латентності, складності виявлення та документування злочинної діяльності, необхідності застосування широкого спектру гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Ефективне розслідування таких злочинів неможливе без належної організації взаємодії між різними правоохоронними органами як на національному, так і на міжнародному рівні.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 149 КК України, віднесено до підслідності слідчих Національної поліції України

[3, ст. 216]. Водночас складність і багатоаспектність цих злочинів потребує координації зусиль слідчих, оперативних підрозділів, прокуратури, експертних установ, а також міжнародних правоохоронних організацій.

Проблематика організації взаємодії під час розслідування злочинів проти дітей досліджувалася у працях вітчизняних учених, зокрема В. Ю. Шепітька, М. І. Порубова, В. А. Журавля, В. О. Коновалою. Однак питання специфіки взаємодії саме в розслідуванні торгівлі дітьми з урахуванням сучасних викликів і міжнародного досвіду потребує подальшого наукового аналізу.

Мета дослідження – комплексне дослідження організаційно-правових засад взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, виявлення проблемних аспектів такої взаємодії та формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення.

Матеріали та методи. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених із кримінального процесу, криміналістики, кримінології, міжнародного права, нормативну базу дослідження – Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

ми» від 20 вересня 2011 року № 3739-VI [4], Закон України «Про Національну поліцію», наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [5], Протокол ООН «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї», Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики Верховного Суду України, аналітичні звіти Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, дані міжнародних організацій (Інтерпол, Європол, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції).

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для з'ясування сутності та змісту взаємодії правоохоронних органів, розкриття взаємозв'язку між різними формами координації. Формально-логічний метод використано для аналізу норм кримінального процесуального законодавства, що регулюють взаємодію суб'єктів досудового розслідування. Системно-структурний метод дав змогу визначити систему суб'єктів взаємодії, їх повноваження та механізми координації. Порівняльно-правовий метод застосовано для вивчення міжнародного досвіду організації взаємодії у розслідуванні злочинів проти дітей. Статистичний метод використано для аналізу судової практики та виявлення тенденцій у розслідуванні торгівлі дітьми.

Результати. *Правові засади організації взаємодії під час розслідування торгівлі дітьми.* Організація взаємодії під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, базується на системі нормативно-правових актів національного та міжнародного рівня. Основним процесуальним законом, що регулює діяльність органів досудового розслідування, є КПК України. Відповідно до ст. 216 КПК України, досудове розслідування

злочинів, передбачених ст. 149 КК України (торгівля людьми), здійснюється слідчими органів Національної поліції [3, ст. 216].

Стаття 149 КК України передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації [6, ст. 149]. Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його щодо неповнолітнього (ч. 2), щодо малолітнього або з метою вилучення у малолітнього чи іншої особи органів або тканин (ч. 3). Санкції статті передбачають покарання від трьох до п'ятнадцяти років позбавлення волі.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики та механізми міжнародного співробітництва. Стаття 5 Закону встановлює принцип взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування [4, ст. 5]. Це створює правову основу для міжвідомчої координації та обміну інформацією.

Особливе значення має наказ МВС України від 07.07.2017 № 575, яким затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України. Цей нормативний акт детально регламентує порядок створення та функціонування слідчо-оперативних груп, механізми координації між слідчими та оперативними підрозділами, процедури обміну інформацією [5, п. 1.1].

На міжнародному рівні правову основу взаємодії становлять Протокол ООН «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї», ратифікований Україною у 2004 році, та Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Ці міжнародні документи встановлюють стандарти міжнародного співробітництва, механізми взаємної правової допомоги, процедури екстрадиції та спільних розслідувань.

Суб'єкти взаємодії та їх повноваження. Система суб'єктів взаємодії у розслідуванні торгівлі дітьми є багаторівневою та охоплює як національні правоохоронні органи, так і міжнародні організації.

Слідчі Національної поліції України виступають основними суб'єктами досудового розслідування. Відповідно до ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений самостійно проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, приймати процесуальні рішення [3, ст. 40]. Під час розслідування випадків торгівлі дітьми слідчий координує діяльність інших учасників слідчо-оперативної групи, визначає напрями розслідування, організовує проведення невідкладних слідчих дій.

Оперативні підрозділи Національної поліції (підрозділи боротьби з організованою злочинністю, кримінальної поліції) здійснюють оперативно-розшукові заходи за дорученням слідчого або прокурора. Згідно з Інструкцією МВС № 575, оперативні працівники входять до складу слідчо-оперативних груп, проводять опитування свідків, здійснюють оперативне супроводження кримінального провадження [5, розділ II]. Важливим є те, що оперативні підрозділи мають можливість використовувати оперативні й агентурні джерела інформації, що є критично важливим для виявлення латентних злочинів.

Прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Відповідно до ст. 36 КПК України, прокурор дає слідчому обов'язкові для виконання письмові вказівки, погоджує проведення негласних слідчих (розшукових) дій, звертається до слідчого судді з клопотаннями [3, ст. 36]. У складних кримінальних провадженнях, зокрема щодо розслідування торгівлі дітьми, прокурор особисто координує взаємодію між різними правоохоронними органами та міжнародними структурами.

Експерти та спеціалісти залучаються для проведення судових експертиз і надання консультацій. Під час розслідування випадків торгівлі дітьми часто виникає потреба у психологічних експертизах потерпілих, лінгвіс-

тичних експертизах для встановлення змісту листування, комп'ютерно-технічних експертизах для дослідження електронних носіїв інформації.

Міжнародні правоохоронні організації відіграють ключову роль у розслідуванні транснаціональних злочинів. Інтерпол забезпечує обмін інформацією між правоохоронними органами різних країн через систему міжнародних повідомлень (Red Notices, Blue Notices), координує міжнародні операції [7]. Європол надає аналітичну підтримку, координує спільні розслідування країн ЄС, забезпечує обмін інформацією через платформу SIENA (Secure Information Exchange Network Application) [8].

Форми та механізми взаємодії. Взаємодія у розслідуванні торгівлі дітьми реалізується у трьох основних формах: процесуальній, організаційній та інформаційно-аналітичній.

Процесуальна форма взаємодії полягає у виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого або прокурора про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи зобов'язані виконувати доручення слідчого та прокурора про проведення оперативно-розшукових заходів [3, ст. 41]. Така взаємодія оформлюється письмовими дорученнями, результати виконання яких оформляються протоколами або рапортами.

Організаційна форма взаємодії передбачає створення слідчо-оперативних груп. Згідно з п. 2.1 Інструкції МВС № 575, слідчо-оперативна група створюється наказом керівника органу досудового розслідування для розслідування конкретного кримінального провадження [5, п. 2.1]. До складу групи входять слідчі, оперативні працівники, спеціалісти-криміналісти, інші фахівці. Керівником групи призначається слідчий, який координує діяльність усіх учасників, розподіляє завдання, організовує планування розслідування.

Під час розслідування випадків торгівлі дітьми доцільним є створення спеціалізованих слідчо-оперативних груп із постійним складом, члени яких мають необхідну підготовку у сфері виявлення та розслідування злочи-

нів проти дітей. Зарубіжний досвід показує високу ефективність таких спеціалізованих підрозділів.

Інформаційно-аналітична форма взаємодії передбачає обмін оперативною та процесуальною інформацією між різними правоохоронними органами, створення й використання спеціалізованих баз даних, проведення координаційних нарад. В Україні функціонує Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), який забезпечує централізований облік кримінальних проваджень [9]. Доступ до ЄРДР мають усі уповноважені правоохоронні органи, що дає змогу виявляти зв'язки між різними кримінальними провадженнями, встановлювати серійні злочини.

На міжнародному рівні важливу роль відіграє база даних Інтерполу ICSE (International Child Sexual Exploitation), яка містить інформацію про понад 34 000 ідентифікованих жертв сексуальної експлуатації дітей та дає можливість встановлювати зв'язки між злочинцями та потерпілими в різних країнах [10].

Міжнародний досвід організації взаємодії. Аналіз міжнародної практики свідчить про високу ефективність координованих багатонаціональних операцій. Зокрема, операція Global Chain, проведена в червні 2025 року під координацією Інтерполу, Європолу та правоохоронних органів 43 країн, привела до виявлення 1194 потенційних жертв торгівлі людьми, у тому числі значної кількості дітей, та арешту 158 підозрюваних [7]. Операція демонструє важливість міжнародної координації, обміну інформацією у реальному часі, спільного планування та проведення синхронізованих дій у різних країнах.

У Сполучених Штатах Америки функціонує система федеральних оперативних груп (Federal Task Forces), які об'єднують представників різних правоохоронних агенцій для розслідування складних злочинів, включно з торгівлею дітьми. Homeland Security Investigations (HSI) створила спеціалізовані підрозділи, які у співпраці з Європолом проводять операції проти транснаціональних мереж сексуальної експлуатації дітей. У 2024 році така співпраця сприяла виявленню 197 нових підозрюваних у 24 країнах світу [11].

Країни Європейського Союзу активно використовують механізм Joint Investigation Teams (Спільні слідчі групи), передбачений Конвенцією ЄС про взаємну правову допомогу в кримінальних справах. Спільні слідчі групи дають можливість слідчим різних країн працювати спільно на території кожної з країн-учасниць, безпосередньо обмінюватися доказами, координувати тактику розслідування. У 2020 році за результатами такої спільної операції за участю 12 країн ЄС було здійснено арешт 388 осіб, підозрюваних у торгівлі дітьми [12].

В Україні також є позитивний досвід міжнародного співробітництва. Національна поліція України та СБУ беруть участь у міжнародних операціях під егідою Інтерполу та Європолу, використовують канали міжнародної правової допомоги для отримання доказів з-за кордону. Однак потенціал такого співробітництва використовується не повною мірою через недостатнє фінансування, обмежені мовні компетенції працівників, відсутність спеціалізованих підрозділів.

Проблемні аспекти організації взаємодії та шляхи їх вирішення. Незважаючи на наявність правової бази й організаційних механізмів, практика розслідування торгівлі дітьми виявляє низку проблем у організації взаємодії.

По-перше, відсутність єдиної методики розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, призводить до несистемності дій різних правоохоронних органів. Необхідним є розроблення та впровадження типових криміналістичних методик, які б враховували специфіку цієї категорії злочинів [13, с. 215].

По-друге, недостатня спеціалізація слідчих і оперативних працівників знижує ефективність розслідування. Розслідування випадків торгівлі дітьми потребує специфічних знань у сфері психології дитини, міжнародного права, інформаційних технологій. Доцільним є створення спеціалізованих підрозділів з розслідування злочинів проти дітей, забезпечення систематичного навчання працівників [14, с. 128].

По-третє, обмежені можливості міжнародного співробітництва через тривалі процедури міжнародної правової допомоги ускладнюють розслідування транснаціональних злочинів. Необхідним є розширення застосування механізмів прямої взаємодії через канали Інтерполу та Європолу, укладання двосторонніх угод про спрощені процедури обміну інформацією.

По-четверте, недостатня координація між різними відомствами (поліцією, СБУ, Державною прикордонною службою, соціальними службами) призводить до дублювання функцій або пропуску важливої інформації. Необхідним є створення міжвідомчих координаційних центрів, які б забезпечували централізований збір та аналіз інформації про випадки торгівлі дітьми, координували діяльність різних органів [15, п. 3].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки:

1. Організація взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, є комплексною системою процесуальних, організаційних та інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного розслідування. Правову основу такої взаємодії становлять КПК України, Закон України «Про протидію торгівлі людьми», відомчі нормативні акти та міжнародні угоди.

2. До суб'єктів взаємодії належать слідчі Національної поліції, оперативні підрозділи, прокурори, експерти, спеціалісти, а також міжнародні правоохоронні організації (Інтерпол,

Європол). Основним організаційним механізмом є слідчо-оперативні групи, які забезпечують координацію зусиль різних суб'єктів.

3. Ефективна взаємодія реалізується у трьох формах: процесуальній (виконання доручень слідчого), організаційній (функціонування слідчо-оперативних груп), інформаційно-аналітичній (обмін інформацією, використання спеціалізованих баз даних).

4. Міжнародний досвід свідчить про високу ефективність координованих багатонаціональних операцій, створення спільних слідчих груп, використання єдиних баз даних. Україні доцільно активніше використовувати механізми міжнародного співробітництва через Інтерпол та Європол.

5. Основними напрямками вдосконалення організації взаємодії є: створення спеціалізованих підрозділів із розслідування злочинів проти дітей; підвищення кваліфікації слідчих та оперативних працівників; розроблення типових криміналістичних методик; створення міжвідомчих координаційних центрів; спрощення процедур міжнародної правової допомоги; розширення застосування сучасних інформаційних технологій.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні конкретних методичних рекомендацій з організації взаємодії у розслідуванні різних форм торгівлі дітьми (сексуальна експлуатація, примусова праця, жебракування), аналізі особливостей застосування негласних слідчих (розшукових) дій, вивченні механізмів захисту дітей-жертв під час кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Міжнародна організація з міграції. Глобальний звіт про торгівлю людьми 2024. Женева : МОМ, 2024. 156 с.
2. Офіс Генерального прокурора України. Статистична інформація про діяльність органів прокуратури у 2023–2024 роках. Київ, 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Ст. 1851.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. INTERPOL. Global human trafficking operation detects 1,194 potential victims, arrests 158 suspects. Lyon, 2025. URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2025/Global-human-trafficking-operation>.
8. Europol. Child trafficking: who are the victims and the criminal networks trafficking them in and into the EU. The Hague, 2024. 89 p. DOI: 10.2813/784521.
9. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України від 06.04.2016 № 139. *Офіційний вісник України*. 2016. № 35. Ст. 1289.
10. INTERPOL and UNICEF sign cooperation agreement to address child sexual exploitation and abuse. Lyon, 2023. URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2023/INTERPOL-and-UNICEF>.
11. U.S. Immigration and Customs Enforcement. HSI, Europol Joint Operation Generates 197 New Leads on Criminal Buyers of Child Sex Abuse Material. Washington, 2024. URL: <https://www.ice.gov/news/releases/hsi-europol-joint-operation>.
12. Europol. Targeting child trafficking: 388 arrested across Europe. The Hague, 2020. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeting-child-trafficking>.
13. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. 6-те вид., переробл. та доповн. Київ : Ін Юре, 2021. 464 с.
14. Журавель В. А. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. 238 с.
15. Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 564. *Офіційний вісник України*. 2023. № 46. Ст. 2587.

References:

1. International Organization for Migration (2024). *Hlobalnyi zvit pro torhivliu liudmy 2024* [Global report on human trafficking 2024]. IOM. 156 [in Ukrainian].
2. Office of the Prosecutor General of Ukraine. (2024). *Statystychna informatsiia pro diialnist orhaniv prokuratury u 2023–2024 rokakh* [Statistical information on the activities of the prosecutor's office in 2023–2024]. Retrieved from: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine], Law No. 4651-VI (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 9–10, 11–12, 13, Article 88 [in Ukrainian].
4. *Pro protydiuu torhivli liudmy* [On Combating Human Trafficking], Law of Ukraine No. 3739-VI (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 19–20, Article 173 [in Ukrainian].
5. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017). *Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni* [On approval of the Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention, detection and investigation of criminal offenses], Order No. 575. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 61, Article 1851 [in Ukrainian].
6. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine], Law No. 2341-III (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 25–26, Article 131 [in Ukrainian].
7. INTERPOL (2025). *Global human trafficking operation detects 1, 194 potential victims, arrests 158 suspects*. Retrieved from <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2025/Global-human-trafficking-operation> [in English].
8. Europol (2024). *Child trafficking: Who are the victims and the criminal networks trafficking them in and into the EU*. 89. Retrieved from: <https://doi.org/10.2813/784521> [in English].
9. Office of the Prosecutor General of Ukraine (2016). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vedenia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan* [On approval of the Regulation on the procedure for maintaining the Unified Register of Pre-trial Investigations], Order No. 139. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 35, Article 1289 [in Ukrainian].
10. INTERPOL (2023). *INTERPOL and UNICEF sign cooperation agreement to address child sexual exploitation and abuse*. Retrieved from: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2023/INTERPOL-and-UNICEF> [in English].

11. U.S. Immigration and Customs Enforcement (2024). *HSI, Europol Joint Operation generates 197 new leads on criminal buyers of child sex abuse material*. Retrieved from: <https://www.ice.gov/news/releases/hsi-europol-joint-operation> [in English].
12. Europol (2020). *Targeting child trafficking: 388 arrested across Europe*. Retrieved from: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeting-child-trafficking> [in English].
13. Shepitko, V.Yu. (2021). *Kryminalistyka: Pidruchnyk [Forensics: Textbook]* (6th ed.). In Yure, 464 [in Ukrainian].
14. Zhuravel, V.A. (2020). *Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy pry rozsliduvanni zlochyniv: Monohrafiia [Interaction of the investigator with operational units in the investigation of crimes: Monograph]*. National Academy of Internal Affairs, 238 [in Ukrainian].
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). *Derzhavna tsilova sotsialna prohrama protydii torhivli liudmy na period do 2025 roku [State target social program to combat human trafficking for the period until 2025]*, Resolution No. 564. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]*, 46, Article 2587 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 12.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 343.14:347.962

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-20>**Хитра Андрій Ярославович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7125-1953>

ПІДТРИМАННЯ ПРОКУРОРОМ ОБВИНУВАННЯ В СУДІ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ І ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті досліджено правову природу та процесуальні особливості підтримання прокурором державного обвинувачення в суді як однієї з конституційних функцій прокуратури України. Проаналізовано нормативно-правове регулювання діяльності прокурора в судовому провадженні за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, виокремлено основні повноваження державного обвинувача на різних стадіях судового розгляду. Здійснено порівняльно-правовий аналіз інституту підтримання публічного обвинувачення в Україні та зарубіжних країнах (США, Німеччині, Франції, Великій Британії). Розглянуто актуальну судову практику Верховного Суду України щодо питань зміни обвинувачення, відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення та розмежування понять публічного і приватного обвинувачення. Виявлено проблемні аспекти реалізації функції підтримання обвинувачення в умовах змагального кримінального процесу, зокрема питання забезпечення процесуальної самостійності прокурора, критерії оцінки ефективності його діяльності, механізми взаємодії з потерпілим у кримінальному провадженні. Обґрунтовано необхідність удосконалення методики підготовки прокурора до участі в судовому засіданні та підвищення рівня професійної компетентності державних обвинувачів. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації процедури підтримання обвинувачення з урахуванням позитивного європейського й американського досвіду.

Ключові слова: підтримання обвинувачення, прокурор, державне обвинувачення, судове провадження, змагальність, Кримінальний процесуальний кодекс України, порівняльно-правовий аналіз.

Khytra Andrii. Prosecutor's support of prosecution in court: procedural aspect and comparative legal analysis

Abstract. The article examines the legal nature and procedural features of the prosecutor's support of public prosecution in court as one of the constitutional functions of the Prosecutor's Office of Ukraine. The normative-legal regulation of prosecutor's activity in judicial proceedings under the Criminal Procedural Code of Ukraine 2012 is analyzed, the main powers of the public prosecutor at different stages of trial are distinguished. A comparative legal analysis of the institute of public prosecution support in Ukraine and foreign countries (USA, Germany, France, Great Britain) has been carried out. The current case law of the Supreme Court of Ukraine on issues of changing charges, prosecutor's refusal to support public prosecution and differentiation between public and private prosecution is considered. Problematic aspects of implementing the function of supporting prosecution in the conditions of adversarial criminal proceedings are identified, in particular, issues of ensuring prosecutor's procedural independence, criteria for evaluating effectiveness of their activities, mechanisms of interaction with the victim in criminal proceedings. The necessity of improving the methodology of prosecutor's preparation for participation in court sessions and increasing the level of professional competence of public prosecutors is substantiated. Recommendations for optimizing the prosecution support procedure are proposed, taking into account positive European and American experience. The study reveals that despite seemingly different legal traditions, prosecutors in various systems share common challenges related to balancing their dual role as both representatives of state interests and guardians of justice. The article emphasizes the importance of prosecutorial discretion and independence as key factors in ensuring fair trials and protecting human rights in criminal proceedings.

Key words: support of prosecution, prosecutor, public prosecution, judicial proceedings, adversarial system, Criminal Procedural Code of Ukraine, comparative legal analysis.

Вступ. Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді є однією з найважливіших конституційних функцій органів прокуратури України, що безпосередньо впливає на реалізацію завдань кримінального судочинства та забезпечення справедливої правосуддя. Відповідно до статті 131-1 Конституції України, в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді [1, с. 64]. Ця функція реалізується через діяльність прокурора як учасника судового провадження, який представляє інтереси держави та суспільства у притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності.

Реформування прокуратури України, розпочате у 2014 році прийняттям нового Закону «Про прокуратуру» [2], та запровадження з 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України [3] суттєво змінили правовий статус прокурора в кримінальному провадженні. Як зазначає Велика Палата Верховного Суду, конституційною функцією прокурора і засадою судочинства є підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді [4, с. 1].

Актуальність дослідження зумовлена постійним розвитком нормативної бази, існуванням теоретичних і практичних проблем реалізації функції підтримання обвинувачення в умовах змагального процесу, а також необхідністю гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами.

Мета статті полягає у комплексному аналізі правової природи, процесуальних особливостей і проблемних аспектів підтримання прокурором обвинувачення в суді з урахуванням судової практики та порівняльно-правового дослідження зарубіжного досвіду.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Діалектичний метод використано для розкриття сутності підтримання обвинувачення як динамічного процесу. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативно-правових актів. Порівняльно-правовий метод дав змогу виявити спільні та відмінні риси інституту підтримання публічного обвинувачення в Україні й зарубіжних країнах.

Емпіричну базу становлять рішення Верховного Суду України за 2023–2025 роки, рішення Конституційного Суду України, матеріали Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ), дані Бюро статистики юстиції США [5; 6]. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення етапів підтримання обвинувачення, метод аналізу судової практики – для визначення тенденцій правозастосування.

Результати. *Правова природа та процесуальний порядок підтримання прокурором обвинувачення.* Підтримання державного обвинувачення є основною функцією прокуратури з конституційним закріпленням. КПК України визначає державне обвинувачення як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи [3, с. 5]. Це підкреслює активний характер діяльності, спрямованої на притягнення винної особи до відповідальності.

Велика Палата Верховного Суду роз'яснила, що конституційне поняття «публічне обвинувачення» і процесуальне «державне обвинувачення» є тотожними за змістом та означають діяльність прокурора від імені держави [4, с. 2]. Правовий статус прокурора визначається статтею 36 КПК України, яка наділяє його правами сторони обвинувачення: підтримання обвинувачення, відмова від нього, зміна або висунення додаткового обвинувачення, оскарження судових рішень [3, с. 21–22].

Підтримання обвинувачення здійснюється на всіх стадіях судового провадження. У підготовчому засіданні прокурор вирішує питання про можливість розгляду, підстави закриття провадження, заходи забезпечення [3, с. 156]. Під час судового розгляду прокурор викладає обвинувачення, досліджує докази, допитує учасників, виголошує обвинувальну промову. Верховний Суд у постанові від 3 квітня 2025 року зазначив, що неоголошення обвинувального акта не порушує права прокурора на підтримання обвинувачення, якщо він повною мірою використав свої повноваження [10, с. 2].

Важливими є повноваження щодо зміни обвинувачення (стаття 338 КПК) та відмови від його підтримання (стаття 340 КПК).

У разі зміни обвинувачення суд зобов'язаний роз'яснити потерпілому право підтримувати обвинувачення в первісному обсязі [12, с. 1]. За відмови прокурора потерпілий може самостійно підтримувати обвинувачення, і провадження набуває статусу приватного [4, с. 3].

Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду. У **США** система побудована на засадах змагальності з широкою дискрецією прокурора. Федеральні прокурори працюють під керівництвом Міністерства юстиції [13, с. 2]. За даними Бюро статистики, у 2005 році в офісах прокурорів штатів працювало близько 78 тисяч співробітників [14, с. 1]. Верховний суд США встановив обов'язок прокурора передавати захисту виправдувальні докази (*Brady v. Maryland*, 1963) [13, с. 3].

У **Німеччині** прокуратура підпорядковується Міністерству юстиції та діє за принципом легальності – обов'язок порушувати переслідування за достатніх підстав. Німецький прокурор має обов'язок об'єктивності, досліджує всі обставини справи [15, с. 2]. **Франція** має схожу систему з принципом *opportunité* – свободою розсуду щодо порушення переслідування [15, с. 3]. У **Великій Британії** Служба королівської прокуратури (CPS) приймає рішення на основі критеріїв достатності доказів і суспільного інтересу [13, с. 2].

Порівняльний аналіз виявив дві моделі: континентальну (Німеччина, Франція) з обов'язком об'єктивності й англо-американську (США, Велика Британія) зі змагальністю та дискрецією. Українська модель після реформ еволюціонувала до змішаного типу [17, с. 256]. За даними Ради Європи, у 2022 році середній показник у Європі – 12 прокурорів на 100 тисяч населення, при цьому у 14 державах – членах ЄС призначення здійснюється незалежними органами [16, с. 2; 6, с. 3].

Проблемні аспекти та шляхи вдосконалення. Основними проблемами є: недостатня процесуальна самостійність прокурора через відомчий тиск; невисока якість обвинувальних актів та підготовки прокурорів [18, с. 2]; неузгодженість позицій прокурора і потерпілого; складність реалізації принципу об'єктивності в змагальному процесі.

Конституційний Суд підкреслив важливість гарантій незалежності прокурора [8, с. 4]. Для вирішення проблем доцільно: законодавчо закріпити персональну відповідальність прокурора й обмежити втручання керівництва; удосконалити систему підготовки та якісного контролю обвинувальних актів [9, с. 3]; конкретизувати механізм узгодження позицій прокурора і потерпілого; запровадити етичні стандарти діяльності прокурорів. Корисним є досвід США з обов'язком розкриття виправдувальних доказів та Німеччини з принципом об'єктивності [13, с. 3; 15, с. 2].

Висновки

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення є конституційною функцією з подвійною природою: процесуальна діяльність прокурора та засада судочинства. Правовий статус визначається Конституцією, Законом «Про прокуратуру», КПК України та судовою практикою Верховного Суду.

2. Процесуальний порядок охоплює всі стадії судового провадження. Основні повноваження: викладення обвинувачення, дослідження доказів, обвинувальна промова, зміна або відмова від обвинувачення, оскарження рішень. Ефективність залежить від якості підготовки та професійної компетентності прокурора.

3. Порівняльний аналіз виявив континентальну модель (Німеччина, Франція) з обов'язком об'єктивності й англо-американську (США, Велика Британія) з дискрецією. Українська модель після реформ є змішаною. Позитивний досвід: американська дискреція, німецько-французька об'єктивність, етичні стандарти.

4. Основні проблеми: недостатня самостійність прокурора, низька якість обвинувальних актів, неузгодженість позицій прокурора й потерпілого, складність реалізації об'єктивності. Рішення: законодавче посилення незалежності, удосконалення підготовки, механізми узгодження позицій, етичні стандарти.

Перспективи досліджень: механізми забезпечення незалежності прокурора, критерії оцінки ефективності, психологічні аспекти діяльності, інститут угод у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (зі змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2019 року у справі № 357/2053/16-к (провадження № 13-14к/19). URL: <https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/744407/> (дата звернення: 01.07.2025).
5. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European judicial systems – Efficiency and quality of justice. CEPEJ Studies No. 30. Strasbourg: Council of Europe, 2024. 286 p. <https://doi.org/10.15779/cepej-2024>.
6. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The 2024 EU Justice Scoreboard. Brussels: European Commission, 2024. 89 p.
7. Подкопась С. В. Прокуратура в механізмі держави та системі правоохоронних органів України: організаційно-правовий аспект : монографія. Харків : Константа, 2020. 404 с.
8. Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 року № 1-п(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/572-prokuratura> (дата звернення: 01.07.2025).
9. Методика підготовки прокурора до підтримання державного обвинувачення. URL: <https://studies.in.ua/prokuratura-ukr-shpora/4277-metodika-pdgotovki-prokurora-do-pdtrimannya-derzhavnogo-obvinuvachennya.html> (дата звернення: 01.07.2025).
10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 квітня 2025 року у справі № 545/4271/21. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/neogoloshennya-prokurorom-obvynuvalnogo-akta-v-sudi-ne-porushuye-jogo-prava-na-pidtrymannya-vysunutogo-obvynuvachennya/> (дата звернення: 01.07.2025).
11. Дьомін Ю. М. Підтримання державного обвинувачення у справах про шахрайство : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. 20 с.
12. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Обов'язок роз'яснити потерпілому право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі після його зміни прокурором КПК України покладає на суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1747046/> (дата звернення: 01.07.2025).
13. Judiciaries Worldwide. Comparative Criminal Procedure. URL: <https://judiciariesworldwide.fjc.gov/comparative-criminal-procedure> (дата звернення: 01.07.2025).
14. Perry S.W. Prosecutors in State Courts, 2005. *Bureau of Justice Statistics Special Report*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, 2006. 12 p.
15. Thaman S.C. Public Prosecutors in the United States and Europe: A Comparative Analysis with Special Focus on Switzerland, France, and Germany. Cham: Springer International Publishing, 2014. 357 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04504-7>.
16. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Efficiency and quality of justice in Europe: the Council of Europe publishes its 2024 report. Strasbourg: Council of Europe, 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/efficacit%C3%A9-et-qualit%C3%A9-de-la-justice-en-europe-le-conseil-de-l-europe-publie-son-rapport-2024> (дата звернення: 01.07.2025).
17. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади : монографія. Київ : Правова єдність, 2019. 560 с.
18. Підстави повернення обвинувального акта прокурору. WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Підстави_повернення_обвинувального_акта_прокурору (дата звернення: 01.07.2025).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku No. 254k/96-VR (zi zminamy i dopovnnenniamy) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR (as amended)] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, No. 30, Art. 141 [in Ukrainian].
2. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku No. 1697-VII (zi zminamy i dopovnnenniamy) [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1697-VII (as amended)] (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, No. 2–3, Art. 12 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku No. 4651-VI (zi zminamy i dopovnnenniamy) [Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI (as amended)] (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, No. 9–10, No. 11–12, No. 13, Art. 88 [in Ukrainian].

4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 17 zhovtnia 2019 roku u spravi No. 357/2053/16-k (provadzhennia No. 13-14ks19) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of October 17, 2019 in case No. 357/2053/16-k (proceeding No. 13-14ks19)]. Retrieved from: <https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/744407/> (accessed 01.07.2025) [in Ukrainian].
5. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2024). European judicial systems - Efficiency and quality of justice. CEPEJ Studies No. 30. Strasbourg: Council of Europe. <https://doi.org/10.15779/cepej-2024> [in English].
6. European Commission (2024). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The 2024 EU Justice Scoreboard. Brussels: European Commission [in English].
7. Podkopaiev, S.V. (2020). *Prokuratura v mekhanizmi derzhavy ta systemi pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: orhanizatsiino-pravovyi aspekt* [Prosecutor's Office in the mechanism of the state and the system of law enforcement agencies of Ukraine: organizational and legal aspect]. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 bereznia 2023 roku No. 1-r(II)/2023 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Vasylenka Serhii Mykolaiovycha [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of March 1, 2023 No. 1-r(II)/2023 in the case on the constitutional complaint of Vasylenko Serhii Mykolaiovych]. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/572-prokuratura> (accessed 01.07.2025) [in Ukrainian].
9. Metodyka pidhotovky prokurora do pidtrymannia derzhavnoho obvynuvachennia [Methodology of prosecutor's preparation for supporting public prosecution]. Retrieved from: <https://studies.in.ua/prokuratura-ukr-shpora/4277-metodika-pdgotovki-prokurora-do-pdtrimannya-derzhavnogo-obvynuvachennia.html> (accessed 01.07.2025) [in Ukrainian].
10. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 3 kvitnia 2025 roku u spravi No. 545/4271/21 [Resolution of the Criminal Cassation Court as part of the Supreme Court of April 3, 2025 in case No. 545/4271/21]. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/neogoloshennya-prokurorom-obvynuvalnogo-akta-v-sudi-ne-porushuye-jogo-prava-na-pidtrymannya-vysunutogo-obvynuvachennia/> (accessed 01.07.2025) [in Ukrainian].
11. Diomin, Yu.M. (2011). Pidtrymannia derzhavnoho obvynuvachennia u spravakh pro shakhraistvo [Supporting public prosecution in fraud cases]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa: National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian].
12. Ukhvala Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. Oboviazok roziasnyty poterpilomu pravo pidtrymuvaty obvynuvachennia v ranishe prediavlenomu obsiazi pislia yoho zminy prokurorom KPK Ukrainy pokladaie na sud [Decision of the Criminal Cassation Court as part of the Supreme Court. The obligation to explain to the victim the right to support the prosecution in the previously presented scope after its change by the prosecutor is imposed by the CPC of Ukraine on the court]. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1747046/> (accessed 01.07.2025). [in Ukrainian].
13. Judiciaries Worldwide (n.d.). Comparative Criminal Procedure. Federal Judicial Center. Retrieved from: <https://judiciariesworldwide.fjc.gov/comparative-criminal-procedure> (accessed 01.07.2025) [in English].
14. Perry, S.W. (2006). Prosecutors in State Courts, 2005. Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, DC: U.S. Department of Justice [in English].
15. Thaman, S.C. (2014). Public Prosecutors in the United States and Europe: A Comparative Analysis with Special Focus on Switzerland, France, and Germany. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04504-7> [in English].
16. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2024). Efficiency and quality of justice in Europe: the Council of Europe publishes its 2024 report. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/efficacit%C3%A9-et-qualit%C3%A9-de-la-justice-en-europe-le-conseil-de-l-europe-publie-son-rapport-2024> (accessed 01.07.2025). [in English].
17. Tatarov, O.Yu. (2019). *Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady* [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles]. Kyiv : Pravova yednist [in Ukrainian].
18. Pidstavy povernennia obvynuvalnogo akta prokuroru [Grounds for returning the indictment to the prosecutor] (2024). WikiLegalAid. Retrieved from: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Підстави_повернення_обвинувального_акта_прокурору (accessed 01.07.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Цмоць Уляна Олексіївна

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ.....	3
--	---

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Погрібний Сергій Олексійович

ПРАВОВА ПРИРОДА НЕУКЛАДЕНИХ ПРАВОЧИНІВ: ОЦІНКА ДОГОВОРУ, ЩО ПІДПИСАЛА СТОРОННЯ ОСОБА.....	11
--	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Будзар Павло Степанович

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЯК ЧИННИКА ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	28
--	----

Добровольська Володимира Володимирівна, Гофман Олександр Рудольфович

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЙНО-РЕЄСТРАЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР БІЗНЕС-СТРУКТУРАМ.....	34
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Долинська Марія Степанівна

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ.....	40
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Добрянська Наталія Валеріївна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕДУР ПРОСУВАННЯ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ.....	52
--	----

Єсімов Сергій Сергійович, Вітенко Захар Романович,

Новицький Антон Олександрович

ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА ЯК АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВОЛОДІННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ.....	59
--	----

Здебський Дмитро Володимирович

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАЗ ДАНИХ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ.....	65
---	----

Самітовська Катерина Василівна

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПОСЛУГ СЕРВІСНИХ ЦЕНТРІВ МВС ТА ЇХ ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КОМУНІКАЦІЙНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ.....	76
--	----

Сокол Олег Романович	
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЇЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД.....	86
Сорокач Олена Володимирівна	
АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА НАБУТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН.....	95
 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО 	
Гура Олексій Петрович	
ТЯГАР ТА СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ: ЧАСТИНА 1. СТАДІЯ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗГЛЯДУ ЗАЯВИ ПРО ПРОВОКАЦІЮ.....	103
Зачек Олег Ігорович	
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	119
Кудінов Сергій Сергійович, Шехавцов Руслан Миколайович	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ OSINT ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	126
Лисейко Іван Володимирович	
ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ТА ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ.....	134
Никеруй Зоряна Богданівна	
ХАРАКТЕРИСТИКА РИЗИКУ НЕЗАКОННОГО ВПЛИВУ НА ПОТЕРПІЛОГО, СВІДКА, ІНШОГО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО, ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ.....	142
Пушкар Олег Анатолійович	
ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ЯК НАЙПОШИРЕНІШЕ КОРУПЦІЙНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	150
Сибірна Рома Іллінічна, Боровікова Віталіна Станіславівна	
СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ СПРАВ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО.....	158
Татарин Ігор Іванович, Мархевка Олег Володимирович	
ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ДІТЬМИ.....	165
Хитра Андрій Ярославович	
ПІДТРИМАННЯ ПРОКУРОРОМ ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ І ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	173

CONTENTS

THEORY, PHILOSOPHY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Tsmots Uliana

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEGAL AND MORAL VALUES: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	3
---	---

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Pohribnyi Serhiy

ON THE LEGAL NATURE OF UNCONCLUDED TRANSACTIONS: ASSESSMENT OF A CIVIL CONTRACT SIGNED BY AN UNAUTHORIZED PERSON.....	11
--	----

BUSINESS LAW AND PROCESS

Budzar Pavlo

ECONOMIC AND LEGAL CHARACTERISTICS OF COMPETITIVE ADVANTAGES AS A FACTOR OF THE SOLIDABILITY OF AN ENTERPRISE.....	28
---	----

Dobrovolska Volodymyra, Hofman Oleksandr

ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF LEGAL ASSISTANCE IN RELATION TO LEGALIZATION AND REGISTRATION PROCEDURES FOR BUSINESS STRUCTURES.....	34
--	----

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Dolynska Mariia

EVOLUTION OF LEGISLATIVE REGULATION OF LAND RELATIONS IN UKRAINIAN TERRITORIES: A RETROSPECTIVE ASPECT.....	40
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Dobrianska Nataliia

LEGAL REGULATION AND GENERAL CHARACTERISTICS OF PROMOTION PROCEDURES IN THE PUBLIC SERVICE.....	52
--	----

Yesimov Serhii, Vitenko Zakhar, Novytskyi Anton

PERMIT SYSTEM AS AN ADMINISTRATIVE SERVICE FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO OWN A FIREARM.....	59
---	----

Zdebskyi Dmytro

LEGAL FRAMEWORK FOR THE FORMATION OF POLYGRAPH EXAMINATION DATABASES TO SUPPORT CRIMINAL ANALYSIS.....	65
---	----

Samitovska Kateryna

DIGITIZATION OF SERVICES OF SERVICE CENTERS OF THE MIA AND THEIR POPULARIZATION BY COMMUNICATIONS DEPARTMENTS.....	76
---	----

Sokol Oleh

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ITS POLITICAL TRANSFORMATION THROUGH THE PRISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES.....	86
---	----

Sorokach Olena

ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR OBTAINING THE LEGAL STATUS OF A PERSON MISSING UNDER SPECIAL CIRCUMSTANCES.....	95
---	----

**CRIMINAL LAW AND PROCESS;
CRIMINOLOGY; CRIMINAL STUDIES;
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Hura Oleksii

BURDEN AND STANDARD OF PROOF IN ENTRAPMENT ALLEGATIONS: PART 1 – PRELIMINARY STAGE OF CONSIDERATION OF AN ENTRAPMENT APPLICATION.....	103
---	-----

Zachek Oleh

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO COMBAT CRIMES IN THE FIELD OF SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN ON THE INTERNET.....	119
---	-----

Kudinov Serhiy, Shekhavtsov Ruslan

LEGAL REGULATION OF THE USE OF OSINT AND ITS RESULTS DURING THE ESTABLISHMENT OF CIRCUMSTANCES OF CRIMINAL OFFENSES.....	126
---	-----

Lyseiko Ivan

CONCEPT, TYPES AND GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY AN ORGANIZED GROUP AND CRIMINAL ORGANIZATION.....	134
---	-----

Nykerui Zoriana

CHARACTERISTICS OF THE RISK OF ILLEGAL INFLUENCE ON THE VICTIM, WITNESS, ANOTHER SUSPECT, ACCUSED, EXPERT, SPECIALIST IN THE SAME CRIMINAL PROCEEDINGS.....	142
---	-----

Pushkar Oleh

ACCEPTANCE OF AN OFFICER'S OFFICIAL OFFENSE, PROMISE, OR RECEIVING AN IMPROPER BENEFIT AS THE MOST COMMON CORRUPTION OFFENSE.....	150
---	-----

Sybirna Roma, Borovikova Vitalina

FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC VIOLENCE CASES.....	158
--	-----

Tataryn Igor, Markhevka Oleh

ORGANIZATION OF INTERACTION DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO CHILD TRAFFICKING.....	165
---	-----

Khytra Andrii

PROSECUTOR'S SUPPORT OF PROSECUTION IN COURT: PROCEDURAL ASPECT AND COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	173
--	-----

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *С. С. Любченко*

Підписано до друку 30.09.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 21,16. Зам. № 1125/851.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.